

Мариан Нинов

Разузнаване и странознание

Военна академия „Георги Стойков Раковски“

ВОЕННА АКАДЕМИЯ
„ГЕОРГИ СТОЙКОВ РАКОВСКИ“

Мариан Нинов

**РАЗУЗНАВАНЕ
И
СТРАНОЗНАНИЕ**

София • 2021

Целенасоченото и детайлно изясняване на възможно най-много аспекти във военната дейност – в частност разузнаването, е необходимо и полезно за бъдещата професионална работа на обучаемите. В този смисъл предложеният учебник има за цел да опише общите особености и закономерности на средата, в която се разузнава. По този начин бъдещите експерти в тази област ще придобият знания и компетентности самостоятелно и в кратък срок да опознават в общ план средата, в която ще се налага да действат, както и да следят за нейните изменения. В резултат провежданите от тях разузнавателни дейности биха били по-ефективни и по-безопасни.

Рецензенти

полковник доц. д-р Боти Видолов
доцент д-р Иван Панчев

© Мариан Драганов Нинов, автор, 2021

© Военна академия „Г. С. Раковски“, издател, 2021

ISBN 978-619-7478-65-5

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД / 7

Първа глава

РАЗУЗНАВАТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ / 10

- 1.1. Сигурност и разузнаване / 10
- 1.2. Обекти за разузнаване и субекти на разузнавателно противодействие / 16
  - 1.2.1. Обекти за разузнаване / 18
  - 1.2.2. Субекти на разузнавателното противодействие / 23
- 1.3. Разузнавателни дейности по обектите за разузнаване / 26
  - 1.3.1. Видове разузнавателни дейности / 27
  - 1.3.2. Скриване на разузнавателните дейности / 29

Втора глава

СРЕДА НА РАЗУЗНАВАНЕ / 31

- 2.1. Среда за разузнаване / 32
- 2.2. Особенности на средата за разузнаване / 34
- 2.3. Общи характеристики на средата за разузнаване / 42
  - 2.3.1. Материално присъствие / 42
  - 2.3.2. Рефлексивно присъствие / 46
  - 2.3.3. Подредено присъствие / 51
  - 2.3.4. Културно присъствие / 55
- 2.4. Среда на разузнаване / 56

Трета глава
**ОБЕКТ, ПРЕДМЕТ И ФУНКЦИИ
НА РАЗУЗНАВАТЕЛНОТО СТРАНОЗНАНИЕ / 59**

- 3.1. Общи сведения за странознанието / 59
  - 3.1.1. Исторически преглед на развитието на странознанието / 60
  - 3.1.2. Методика и функции на странознанието / 63
- 3.2. Разузнавателно странознание / 66
  - 3.2.1. Обект и предмет на разузнавателното странознание / 70
  - 3.2.2. Функции на разузнавателното странознание / 70

Четвърта глава
ФИЗИКОГЕОГРАФСКИ КОМПОНЕНТИ / 73

- 4.1. Географско разположение / 73
- 4.2. Релеф / 75
- 4.3. Климат / 77
- 4.4. Води / 81
- 4.5. Природни зони, флора и фауна / 85

Пета глава
НАСЕЛЕНИЕ И ИСТОРИЯ / 88

- 5.1. Население / 89
  - 5.1.1. Характеристики на населението на една страна / 89
  - 5.1.2. Форми на обособяване на населението / 93
- 5.2. История / 97

Шеста глава
КУЛТУРА И НАРОДОПСИХОЛОГИЯ / 100

- 6.1. Езикът като компонент на културата / 100
- 6.2. Религия / 102
- 6.3. Художествена култура / 105
  - 6.3.1. Изкуство / 106
  - 6.3.2. Народно творчество / 108
- 6.4. Масова култура / 110
- 6.5. Традиции / 113
- 6.6. Народопсихология / 115

Седма глава
ДЪРЖАВНА ПОДРЕДБА / 120

- 7.1. Организация на държавата на централно ниво / 122
  - 7.1.1. Според носителя на държавната власт / 124
  - 7.1.2. Според държавния глава / 126
  - 7.1.3. Форми на държавата според държавното устройство / 129
- 7.2. Организация на държавата на местно ниво / 134
  - 7.2.1. Органи на местно самоуправление / 136
  - 7.2.2. Представителства на централната власт на местно ниво / 138
  - 7.2.3. Форми на общинско управление / 138

Осма глава

ИКОНОМИКА И ИНФРАСТРУКТУРА / 140

- 8.1. Същност на икономиката / 140
- 8.2. Икономиката като основа на политиката / 142
- 8.3. Източници на икономическа информация / 148
- 8.4. Роля на инфраструктурата за икономиката
и обществото / 150

ЗАКЛЮЧЕНИЕ / 155

БИБЛИОГРАФИЯ / 156

ПРИЛОЖЕНИЯ / 159

Приложение 1. Философски аспекти на сигурността / 159

Приложение 2. Предизвикателства, рискове, заплахи / 162

Приложение 3. Дейност на контраразузнавателния орган / 165

Приложение 4. Лица, източници на разузнавателна
информация / 169

РЕЦЕНЗИЯ от полковник доц. д-р Боти Видолов / 175

РЕЦЕНЗИЯ от доцент д-р Иван Панчев / 178

УВОД

Предназначението на разузнавателните дейности е да откриват на най-ранен етап очертаващите се предизвикателства пред сигурността, да детайлизират и проследяват хода на развитие на заплахите и едновременно с това да реализират в определени случаи действия за предотвратяване или намаляване на негативните въздействия върху суверенитета, който ги инициира. При това всички тези дейности се реализират в условия на скритост както като замисъл, така и като изпълнение, а също и докладване на резултатите от тях към съответните потребители. Освен очертаната обща и определяща характеристика на разузнаването – неговата скритост, съществува и друга такава – обвързаността му със сигурността. Както не всяка скрита дейност е разузнавателна, така и не всяка дейност, свързана със сигурността, е разузнаване, но всяко разузнаване има отношение към сигурността на даден суверенитет – особено на държавния.

Осъществяването на която и да е човешка дейност в по-голяма или по-малка степен е в зависимост от средата, в която протича. Практически едва ли е възможна дейност, която да е напълно изолирана от заобикалящата я действителност. И ако това в по-голяма степен би могло да се постигне при някои физикохимически или технически процеси чрез прилагането на специфични технологии, то при социалните явления и процеси по дефиниция това е невъзможно, доколкото те са функция на взаимодействието на множество хора. Разузнаването в своята протоформа е една от най-старите социални дейности, целяща да осигури оцеляването на дадена общност сред конкурентните. В този смисъл разузнаването е силно зависимо от средата, в която се провежда, като игнорирането ѝ води до провали, а задълбоченото познаване и използването на нейните особености – до ефективност и безопасност.

В продължение на векове емпиричният опит от успехите и неудачите в разузнавателната дейност по естествен път е „вградил“ в корпуса на разузнавателното дело необходимостта и практиката от изучаването на средата на реализирането ѝ. Срещаме този ефект в термини като разузнавателна оперативна среда или агентурно-оперативна обстановка.

Индивидуалният и интуитивен подход на отделния разузнавач, дори и подпомаган от по-опитни колеги, при опознаването на оперативната среда има своето място и достойнство. От друга страна, систематичните знания за всяка нова среда, в която се наложи да оперира разузнавачът, биха му дали основата за целенасочен и успешен от гледна точка на резултатите подход за опознаването ѝ.

Нещо повече – със засилването на паралелното протичане на процесите на глобализация и на локалните идентичности, което се наблюдава през първите две десетилетия на XXI век, въвеждането на системност в изучаването на средата за реализиране на разузнавателните дейности придобива особена актуалност.

Целта на настоящия труд е както да предложи на ползващите го общото разбиране за значимостта на средата на разузнаване, така и да даде един систематизиран поглед към нея ведно с подходите за нейното специализирано опознаване. За тази цел в първите две глави е отделено повече внимание на разузнаването като специфичен вид дейност, при което е изяснено понятието **среда за разузнаване** и нейното вписване в средата на разузнаване, като за целта са използвани понятия като *природна среда*, *обекти за разузнаване* и *субекти на контраразузнавателно противодействие*. Изложени са също така характеристики на средата за разузнаване, като материално, рефлексивно, подредено и културно присъствие, както и някои техни обвързаности с разузнавателните дейности. Трета глава обосновава въвеждането на понятието **разузнавателно странознание** като специфичен клон на странознанието, регионалната и военната география. Изяснени са обектът, предметът и функциите му. В следващите пет глави са разгледани влиянията на физикогеографските компоненти, населението и историята, културата и народопсихологията, държавната подредба, както и икономиката и инфраструктурата върху провежданите разузнавателни дейности в суверенитета на дадена държава. Посочени са възможните подходи за изучаване на същността и особеностите на тези компоненти, така че те да се провеждат ефективно и безопасно.

В приложения са дадени кратки разяснения, свързани със съдържанието на първите две глави, така че ползващите учебника да могат да навлязат в някои специфики на сигурността и разузнаването.

Първа глава

РАЗУЗНАВАТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ

1.1. Сигурност и разузнаване

Понятието *сигурност* обикновено днес се комуникира най-естествено в сферата на политиката, въпросите за властта и инструментите за нейното овладяване, удържане и защита. Разговорите за сигурността в рамките на политическото говорене са обвързани най-вече със сигурността на държавата и сигурността на международните отношения.

Схващанията за сигурността в нейния политически дискурс са се променяли в хода на общественото развитие. Историческият преглед в това отношение би бил полезен за вникването в релационната същност на понятието *сигурност*.

В *древността* държавата, най-вече под формата на империя, заменя хаоса с имперски ред. Древна Гърция, Римската империя, Персийската империя са примери за хегемонистични силови центрове, които установяват ред и контрол на своята територия, водят война за разширяване или се опитват да защитят и укрепят собствените си граници. В тази епоха древните римляни възприемат сигурността като „обект на върховно желание“ или „отсъствие на безпокойство, от което зависи спокойният живот“. Сигурността дори си има своя римска богиня – Секуритата (*Securitas*), олицетворяваща сигурността на всеки римски гражданин и на Рим като цяло. **Сигурността в древността се схваща като външно условие за духа и живота на индивидите.**

В Европа докъм средата на XVII век условията на *предмодерния световен ред* се характеризират с отмиращи империи и нарастваща разпокъсаност на кралства, свободни градове държави, независими феодални и земевладелци. Държавният суверенитет е ограничен и изложен

на конкуренция. От една страна е заплахата на връщане на хегемонията на империята, а от друга – военният и следвоенен хаос. Единствено църквата запазва своята спояваща сила и дава упование за предвидимо бъдеще (макар и в един „друг“ свят), поради което **сигурността се възприема като връзка между духовните водачи и зависимото население**. С отслабването и фрагментирането на религиозното и църковното влияние на преден план излиза въпросът за **равновесието на силите** като единствен гарант за сигурност и избягване на чуждо господство.

Летоброенето на *модерния световен ред* започва с края на 30-годишната война в Германия малко след средата на XVII век. Тя слага край на стария ред, основан на „християнското единство“ между държавите, с ред, описван с новите термини „колективна сигурност“ и „сдържане“. През същия XVII век във Франция се заражда националната държава под формата на абсолютна монархия. Кървавите сблъсъци между абсолютистката власт и противостоящите ѝ метежници превръщат **сигурността във „функция на подчинеността“**. Събитията около кратко просъществувалата английска република на Оливър Кромвел през XVIII век водят до разбирането, че **сигурността е характеристика на взаимовръзката между индивидите и суверенните владетели**. В зависимост от зрелостта на обществените отношения тя може да бъде следствие или цел на тази връзка. Сигурността започва да се разглежда **като способност за защита на гражданите от държавата и поради това – като публично благо**.

Осмислянето на **сигурността като частно благо** през XVIII век е свързано с развитието на либералното (либертарианското) направление на политическото мислене. В своята книга „Богатството на народите“ (1776 г.) Адам Смит разглежда **сигурността като външно условие за индивидите и я съпоставя със свободата на гражданите**. Тя е предпоставка за публично благоденствие и „свобода от перспективата за изненадваща и жестока атака върху индивида и собствеността“. Сигурността се разглежда едновременно и като индивидуално, и като публично благо. То е цел на индивида, но може да бъде постигнато чрез колективно предприемане посредством държавата производител на това

благо. В периода след Френската революция (1789 г.) *сигурността* се възприема като едно от трите, прокламирани от революцията, частни блага – свобода, собственост и сигурност, като последното (на френски език *sûreté*) се разбира на български език в качеството му на *безопасност*, на английски език – *safety*, на руски – *личная безопасность*. За първи път **се очертава границата между сигурността като частно и като публично благо.** За публичното благо се използва на френски език думата *salut*, което на български ще е *сигурност*, на английски – *security*, а на руски език – *общественная безопасность*.

По време на и след Наполеоновите войни на преден план излиза милитаристичният смисъл на понятието *сигурност*. Вниманието е пренасочено към външния аспект на сигурността. **Сигурността се разглежда като основна цел на държавата, която тя постига с дипломатически и военни средства.** Сигурността на индивида и държавата се възприемат като подобни. Сигурността на индивидите зависи от националния суверенитет и сигурността на държавата. Впоследствие, с укрепването на държавата, нараства неравенството между нея и индивидите. Производството на колективна сигурност и наборната военна служба се превръщат за пръв път в човешката история в задължение на гражданите. **Възниква нов „националнодържавен смисъл“ на понятието сигурност.**

В условията на *постмодерния световен ред*, започнал през втората половина на XIX век, се развива либералното политическо схващане за **връзката на сигурността със свободата на индивидите и гаранциите на техните права в обществото.** Подбуденото от Френската революция разбиране за това колко е важно да се съблюдават правата на човека, независимо къде се намират индивидите, води до идеята за **включителност** и **комплексност** на сигурността. Новата геометрия на сигурността се разпространява във всички посоки на живота, като интегрира политическите интереси на отделните индивиди (независимо от тяхното място в обществото), групите, държавите и съюзите и дори международните организации, които имат място в политическото поле. Това води до формирането на две съставни части на идеята за „човешката сигурност“ – човешки права и интернационализация на политическия процес. Скоро след

Втората световна война глобалното общество поставя в центъра на своето внимание Всеобща декларация за правата на човека (1948 г.), като с това прокламира отново посланията на френската и американската революции. Интернационализацията става по-отчетлива след периода на Втората световна война. В развиващия се процес на глобализация на политическия, икономическия и социалния живот, ускорен от облекчения достъп до информация за възникващите в света събития, се формират нови принципи на сигурността. Нарастват зависимостта и скоростта на въздействие на негативните фактори. Ограничава се културното разнообразие в света. Расте конфликтността на интересите между развитите и традиционните общества. Тази динамика поражда мащабна миграция, мощни ресурсни и финансови потоци и свързано с това дестабилизиране на глобалните и локалните пазари. От друга страна, по-свободното движение на фактори за производство създава по-големи импулси за икономическо развитие за страните, които са в състояние да мобилизират тези фактори. Сложността на глобализационния процес и на съпровождащите го заплахи, предизвикателства и възможности налага внимателно преосмисляне на съвременния смисъл на понятието *сигурност*, както и на инструментите за нейното управление. Изходни начални предпоставки в това отношение са ролята и смисълът на постмодерната държава и нейното отношение към правото ѝ да урежда със сила своите външни интереси, както и да поддържа вътрешния си ред със сила.

Както се вижда от изложеното, политическият смисъл на сигурността през вековете се е движил в по-голяма или по-малка степен между **държавно-центрирания поглед** върху мощта, външната и вътрешната защитеност на държавата и **акцента върху правата, благосъстоянието и защитеността на отделния ѝ поданик** – в това число защитеност от самата държава. Тази динамика на политическия смисъл на сигурността логично достигна своето изражение в комплексното схващане за петте равнища на сигурността, наложило се през последните десетилетия:

- лична сигурност;
- групова сигурност;
- държавна сигурност,

- регионална сигурност;
- глобална сигурност.

Особено място в тези равнища заема **сигурността на държавата**, което произтича от това, че равнищата на сигурността се групират в две комбинации – **национална сигурност**, включваща в себе си *личната, груповата и държавната*, както и **международна сигурност**, също включваща *държавната*, но също така *регионалната и глобалната*. Специфичното място на *сигурността на държавата*, т.е. тя да е съставна и за националната, и за международната сигурност, може да се обясни с особеностите на нейното *присъствие* от гледна точка на концепцията за сигурността на Димитър Йончев (приложение 1). От една страна, сигурността на държавата е *функция на сигурността на присъстващи в нейното пределно пространство на суверенитет субекти – отделни граждани и съставени от тях различни формални и неформални групи* (партии, обществени организации, неправителствени организации, научни организации, професионални съюзи, синдикати, клубове по интереси и т.н.). От друга страна, *самата държава като основен субект на международните отношения – самостоятелно или в различни съюзи, е присъстващ субект в пространството на регионалната или световната сигурност*.

Сигурността на държавата е свързана със защитата на изконни ценности – териториална цялост, суверенитет, независимост, конституционен и вътрешен ред. Това са основните цели на т.нар. **система за национална сигурност (СНС)**, която се базира преди всичко на националните интереси и стратегическите документи, които ги формулират. Класическата държава на сигурността има четири институционални опори:

- **армия**, създадена да защитава външната сигурност на държавата (*защитна функция*);
- **полиция**, която има за цел защита на вътрешната сигурност и преди всичко на обществения ред (*защитна функция*);
- **отбранителна индустрия**, която произвежда въоръжение и техника, необходими за т.нар. *въздействаща функция*.
- **специални служби** (сред които и разузнаването), които обезпечават преди всичко необходимата информация за навременното и ефикасно функциониране на СНС, т.е. те са съществен елемент от

системата за ранно сигнализиране за предизвикателства, заплахи и рискове за сигурността (*информационна и превантивна функция*);

Първите три компонента – **армия, полиция и отбранителна индустрия** спадат преди всичко към така наречените **явни дейности на СНС**. Основната функция на този тип дейности е създаването на условия за упражняването на легитимна власт както вътре в държавата, така и извън нея. Явните дейности демонстрират и гарантират наличието на необходимата сила, за да функционира нормално властта на държавния суверенитет.

Извън обхвата на даден държавен суверенитет функционират и други подобни суверенитети, които в немалко случаи са конкурентни. В условията на конкурентно противопоставяне с тях особено ефективен инструмент са **скритите дейности по сигурността**. Всеки суверенитет се стреми да изгради и поддържа *скрито присъствие* в цялото пространство на сигурността си, включително и в обхвата на конкурента. Присъствието на територията на конкурента освен че е *скрито*, е и *пряко* – *със собствени сили и средства*, а освен това и *преднамерено* – от гледна точка на целите на сигурността на създаващия го суверенитет. Скритостта се прилага не само спрямо силите и средствата на разузнаването, но и спрямо неговите задачи, както и постигнатите резултати. Тази скритост или конспиративност е присъща за дейността на **специалните служби** и най-вече за разузнавателните. Скритостта е особено задължителен елемент за дейността на външното разузнаване, която се развива преди всичко в средата на конкурента/противника и разкриването ѝ е с тежки последици, както за реализиращите я, така и за инициращите я. *Трябва да се има предвид, че не всяка скрита дейност по сигурността е разузнаване, но всяка разузнавателна дейност е скрита*. Скрити разузнавателни дейности се развиват също така и в рамките на собствения суверенитет от гледна точка на вътрешната му сигурност, като те се фокусират преди всичко върху опазването на конституционния и обществен ред, а също и за противопоставяне на скритите действия на чужди суверенитети, реализиращи се в неговия властови обхват.

Доколкото разузнаването действа в полза на емитиралия го пределен организационен присъстващ (най-често държавен суверенитет) и в ущърб на други пределни организационни присъстващи, то е

нормално да се сблъска с определено противодействие и ограничения, поради което възможна дефиниция за разузнаването от гледна точка на сигурността в концепцията на присъствието е: **Разузнаването е свързана със сигурността скрита дейност по постигане на цели, изискващи преодоляване на ограничения в закрити и защитени чужди пространства.** Чуждите пространства обикновено са други държави, но могат да са терористични и паравоенни формирования или конкурентни икономически субекти.

Дейността на разузнаването като част от СНС се характеризира с две основни функции – **разкриваща** (информационна) и **въздействаща**. *Разкриващата функция* има за цел да *направи по-прозрачно конкурентното пространство* от гледна точка на зараждащи се (замисляни) и възникващи в неговата среда *предизвикателства, рискове и заплахи* (приложение 2). *Въздействащата функция* е насочена към *нарушаване или подмяна на функционалността* на различни обекти на територията на противниковия суверенитет, които са генератор на предизвикателства, рискове и заплахи или пък съдействат за тяхното реализиране. Въздействието може да цели както унищожаване на тези обекти, така и насочване на тяхната дейност в благоприятна за разузнаващия суверенитет посока, като последното се предпочита от класическите разузнавателни служби, особено в условията на безконфликтно противопоставяне. Чрез тези свои две основни функции разузнаването като част от СНС има важно място по реализирането на нейната информационна и превантивна функция относно опасностите за сигурността на държавата, респективно за националната сигурност.

1.2. Обекти за разузнаване и субекти на разузнавателно противодействие

Разузнаването се интересува преди всичко от тези присъствия (пределни или индивидуални), които са част от конкурентното пространство и в които се зараждат (замислят) или развиват предизвикателства, рискове и заплахи. Също така разузнаването проявява интерес и към присъствия, целенасоченото въздействие върху които би довело до предотвратяването или значимото намаляване на евентуални негативни последици за

разузнаващия суверенитет. Общото между тези присъствия за опознаване и за въздействие е, че относно тях се прилагат скрити подходи и методи и именно поради тази им обща черта те представляват *обекти на разузнаването*, т.е. спрямо тях се реализират разузнавателни дейности, които по дефиниция са скрити. Възниква въпросът „*А защо съществуват в конкурентното пространство присъствия, спрямо които трябва да се прилагат скрити подходи и методи за опознаване и въздействие?*“

Първо, защото те, за разлика от собствените съставни части на разузнаващия суверенитет, *не могат да станат прозрачни по легитимен начин*, тъй като са част от противостоящ суверенитет, който разполага с легитимната власт върху тях.

Второ, поради специфични особености в техните функции и поради особената им значимост за суверенитета, от който са съставна част, са *предприети мерки за скриване* на структурата на тези обекти и целите, поставени пред тях, както и средствата и механизмите, по които те ще ги постигат. Също така към тях са *предприети специални защитни мерки* с цел да не се реализира негативно въздействие върху функционирането им.

За да се преодолее липсата на легитимна власт от страна на разузнаващия суверенитет, както и за да се преодолеят предприетите мерки за прикриване и защита от страна на разузнавания суверенитет, са необходими подходите, методите, силите и средствата на разузнаването. От тази гледна точка: **Обекти за разузнаване са присъствия – индивидуални или пределни, които представляват интерес за сигурността на разузнаващия суверенитет, и спрямо тях е необходимо да се прилагат скрити подходи и методи за опознаване и въздействие.**

За отбелязване е, че не спрямо всяко присъствие от разузнавания суверенитет, което представлява интерес за разузнаващия, трябва да се прилагат скрити подходи и методи, тъй като има и други подходящи, като дипломатически, по линия на военния, научния и културния обмен и т.н. Индивидуалните присъствия, които могат да се определят като обекти за разузнаване, са по-скоро изключения и това са отделни личности от особена важност за сигурността на разузнавания суверенитет – политици, учени, религиозни и етнически водачи и др., които са поставени под особен режим на охрана. Обектите за разузнаване са преди всичко пределните присъствия,

които са съвкупност от хора или от хора и машини (т.нар. ергатически системи), като могат да са държавни организации/институции (парламент, правителство, министерства, въоръжени сили, специални служби и др.), обществени (партии, синдикати, неправителствени организации и др.), стопански (заводи, предприятия, банки и др.), научно-образователни (университети, институти, лаборатории и др.) и религиозни (включително официални, на етнически малцинствени групи, преследвани от закона, и др.).

Мерките за скриване и защита, предприемани от разузнавания суверенитет, са разнообразни и са преди всичко в пространството на неговото подредено нормативно присъствие. Изразяват се както в редица нормативни регулации, така и в естествено налагащи се, но нормативно уредени пределни присъствия, специално структурирани и организирани във висока степен с цел да се противопоставят на разкриващите и въздействащите функции на разузнаването на конкурентния суверенитет. Тези присъствия могат да се нарекат от гледна точка на тяхното предназначение **субекти за противодействие**. И в съответствие с това, че най-естественият и ефикасен отговор на едно действие (в случая – разузнавателно, скрито) е неговото реципрочно такова, то субектът за разузнавателно противодействие също би трябвало да използва скрити подходи и методи. Все пак реципрочният скрит отговор на разузнавателните действия не е абсолютно задължителен. Той е въпрос на съотношение на силите между конкурентните суверенитети, както и възможности като ресурси и воля от страна на разузнавания суверенитет.

Основното поле на противоборства между разузнавателните субекти (т.е. структурите, които планират и водят скрито опознаване и въздействие) и субектите на противодействието им *е средата за разузнаване*. Ето защо разузнаването трябва да причисли в необходимата степен към обектите си за опознаване и въздействие и субектите на противодействие, които в интерес на своята ефективна и безопасна дейност би трябвало успешно да преодолява.

1.2.1. Обекти за разузнаване

Подборът относно това по кои присъствия в конкурентното пространство разузнаването трябва да приложи своите методи за

опознаване и въздействие, а също и в каква степен това трябва да се прави *зависи индиректно от ръководството на разузнаващия суверенитет* въз основа на задаваните от него приоритетни цели. *Директно това зависи от ръководството на самото разузнаване*, което решава посредством какви конкретни разузнавателни дейности и приложени спрямо какви обекти могат да се изпълнят целите. Ръководството на разузнаването, предвид спецификата на разузнавателната работа (нейната скритост), не въвежда дори ръководството на суверенитета си в подробностите по решаване на разузнавателните задачи, чрез които се постигат целите.

Задаваните от ръководството на разузнаващия суверенитет цели могат да се групират основно в следните направления:

А) Информационно осигуряване на управленските функции на ръководството на държавния суверенитет по отношение на взаимоотношенията му с други, външни конкурентни субекти. Създават се условия и предпоставки за навременни и правилни решения от страна на ръководството на суверенитета в сферата на външната политика, включително външноикономическата. Целите на ръководството на разузнаващата държава в това направление могат да бъдат следните:

- обективна оценка на външнополитическото ситуиране на разузнаваната държава на международната арена, както и перспективите за промяната му;

- получаване на информация за стратегическите външнополитически цели на разузнаваната страна и за конкретните планове за постигането им;

- разкриване на приоритетите в регионалната външна политика на разузнаваната държава, както и създаване от нея на партньорства и коалиции, насочени срещу разузнаващата държава;

- добиване на информация по икономическата политика на разузнаваната държава спрямо разузнаващата;

- разкриване на състоянието и перспективите за развитие на икономическия потенциал на разузнаваната държава.

Б) Информационно осигуряване на защитните функции на суверенитета чрез предоставяне на необходимата информация както на ръководството на суверенитета, така и на ръководствата на съответните структури за отбрана и сигурност. Информацията за ръководството на

суверенитета е необходима за правилното планиране на строежа и развитието на структурите за отбрана и сигурност, докато ръководствата на последните се нуждаят от оперативна информация за планиране на съответните техни противодействия на предизвикателствата, рисковете и заплахите. В по-конкретно изражение целите в това направление най-често са следните:

- добиване на навременна информация за предстояща заплаха за териториалната цялост и независимостта на разузнаващата държава, както и планиране на негативни въздействия от разузнавателните структури на противостоящата държава;

- оценка на състоянието на военния потенциал на разузнаваната държава, на боеспособността и боеготовността на въоръжените ѝ сили, както и перспективите за развитието им;

- информация за дислокацията на въоръжените сили и на оръжия за масово поразяване, както и планове или предприети действия за промени в тази дислокация;

- информация за вероятните театри на военни действия, както и за тяхното оборудване;

- разкриване на стратегическите планове на военните командвания на разузнаваната държава.

В) Създаване на конкурентни предимства за собствения суверенитет чрез целенасочено негативно въздействие върху пространството и обектите на конкурентните субекти. Цели в това направление са например:

- отслабване на вътрешната консолидация на разузнаваната държава (например чрез насърчаване на междуетнически и междурелигиозни противоречия, както и финансиране на сепаратистки и терористични организации и движения);

- постигане на външнополитическа и външноикономическа изолация на разузнаваната държава;

- отслабване на военния и военно-икономическия потенциал на разузнаваната държава;

- деморализиране на населението и личния състав на въоръжените сили.

За изпълнение на изброените цели разузнаването подбира присъствия в разузнаваната среда, в които се създава, съхранява и разпространява

информация – документална и веществена, свързана с тези цели. Като присъствия, към които разузнаването проявява интерес, могат да се приемат и тези, които са подходящи за реализиране на целите за въздействие. По-особен тип присъствия са онези, към които разузнаването проявява интерес заради специфични организационни нужди, като:

– създаване на *благоприятно позициониране* на неговите сили и средства от гледна точка на решаваните задачи;

– *преодоляване на различни противодействия* при решаването на разузнавателните задачи.

Като се отчита интересът на разузнаването към различни присъствия в разузнавания суверенитет заради изпълнение на целите, формулирани от ръководството на разузнаващия суверенитет, може да се преформулира първоначалната дефиниция за обектите за разузнаване в следната, която има по-практическо измерение: **Обектите за разузнаване са присъствия в разузнавания суверенитет, към които разузнаването проявява интерес от гледна точка на поставените му от създалия го суверенитет цели (информационни и въздействащи), както и изхождайки от собствени организационни нужди.**

В по-конкретно изражение обектите за разузнаване могат да се групират от гледна точка на техните основни функции в разузнавания суверенитет в следните направления:

1. *Обекти за разузнаване с политически функции* – парламент, държавен глава, правителство, министерства, политически партии, някои неправителствени и обществени организации.

2. *Обекти за разузнаване с военни функции* – военни министерства, генерални щабове, щабове на командвания на видове въоръжени сили и големи войскови обединения, отделни военни формирования, заводи от военнопромишлена насоченост, военни, научноизследователски и проектантски организации, изпитателни полигони, важни военни обекти, складове за оръжие и бойна техника, управителни структури на военни съюзи, където членува разузнаваната държава.

3. *Обекти за разузнаване с икономически функции* – икономически министерства, други държавни органи, занимаващи се с икономическо

планиране, междуправителствени икономически организации, значими предприятия и заводи, научни институти и учреждения, частни фирми.

4. *Обекти за разузнаване с научно-технически функции* – министерства и ведомства, държавни и частни организации, занимаващи се с научна дейност, академии, университети, институти, работещи по важни направления на науката и техниката, заводи, в които се прилагат нови производства.

5. *Обекти за разузнаване, свързани с т.нар. асиметрични заплахи* – различни националистическо-екстремистки, религиозно-фундаменталистки, сепаратистки, леви, десни и други организации, занимаващи се с терористична дейност; престъпни международни организации, занимаващи се с трафик на оръжие, хора, наркотици и пране на пари.

Обектите за разузнаване, с малки изключения, представляват пределни присъствия. Сами по себе си те са елементи от организираната структура на едно по-сложно присъствие, което има съответната власт над тях. По друг начин казано, те в повечето случаи са подсистеми на държавно организираната обществена система, ако приемем, че съдържащото ги по-сложно социално образование е държавата. Освен като подсистема на държавно организираната обществена система самите обекти за разузнаване са повече или по-малко сложни организации, имащи някаква определена цел – политическа, държавно-административна, икономическа, социална, образователна и т.н. Като всяка организация *обектът за разузнаване има структура*, изразяваща се в определен брой съставни части (елементи), които са обвързани по определен начин, в това число и йерархично, а също така и по определен начин са пространствено разположени. Промяната в структурата – било чрез добавянето на елементи или отстраняването на такива, както и изменението на взаимнообвързаното им и йерархичното им положение, би довела до промяна във функционалните им възможности, а в определени случаи – до придобиване на нови функции или отпадане на стари. Ето защо опознаването/разузнаването на който и да е обект трябва да започне с изясняване на неговата структура – кои са елементите му, къде са разположени, какво е предназначението им и какви са връзките на взаимодействие между тях. За повечето организации от политико-административната и обществено-икономическата сфера, както и от тези на

културата, науката, образованието, изясняването на тяхната структура не представлява никакъв проблем за разузнаването, за разлика от организациите в сферата на сигурността и отбраната, за които добиването и на такава информация изисква специфични, разузнавателни подходи и дейности.

Изясняването на структурата на обектите за разузнаване е важна задача пред разузнаването, но още по-важно е добиването на информация по *управленска дейност на обектите за разузнаване*, т.е. какво се планира в тях, какви сили и средства се заделят за изпълнение на планираното, до каква степен е изпълнено, подлежи ли на корекции и т.н.; дори до достигането до отговора на въпроса трябва ли да се предприеме някакво активно (открито или скрито) въздействие от страна на разузнаващия суверенитет за предотвратяване на рискове и заплахи.

1.2.2. Субекти на разузнавателното противодействие

В по-голямата част от обектите за разузнаване е налична значима за сигурността на разузнаващия суверенитет информация, до която не може да се достигне, без да се прилагат скрити действия. Разузнаването се сблъсква със защитни мерки на противодействие, предприемани от страна на специализирани структури на разузнавания суверенитет. Контразузнавателните специализирани структури са обекти на разузнаването, но в много по-голяма степен те би трябвало да се класифицират като субекти на предизвикателства, рискове и заплахи за разузнаването и съответно подходите за тяхното опознаване или въздействие трябва да бъдат доста по-специфични. Може да се обобщи, че **обектите за разузнаване са субекти на предизвикателства, рискове и заплахи за разузнаващия суверенитет, докато контразузнавателните органи са такива субекти спрямо самото разузнаване.** Двойственият характер като обект и субект на всеки присъстващ от гледна точка на сигурността е естествен, доколкото всеки от тях като отделен индивид или пределен присъстващ (включително държавен суверенитет) притежава волята да се бори за своята сигурност дори и в ущърб на останалите, а от друга страна, притежава волята да защити сигурността си от вредни въздействия.

Макар че нерядко редица автори се опитват да отъждествят субектите на разузнавателно противодействие със субектите на разузнавателни действия, това не е съвсем коректно. Вярно е, че са налице някои прилики, особено що се отнася до някои скрити форми на придобиване на информация, но има и *две съществени разлики*.

1. Дейността на субектите на разузнавателно противодействие протича *почти изцяло на територията на собствения суверенитет*, при което те се ползват от подкрепата на легитимната власт – било от юридическа гледна точка, било от гледна точка на наличния репресивен апарат. Субектът на разузнаването обаче действа преимуществено извън собствения суверенитет – на територията на разузнавания или на трети такъв. В условията на разузнавания суверенитет той трябва да се съобразява с редица ограничения и заплахи за неговите сили и средства. Така наричаният трети суверенитет пък предоставя по-облекчени условия за провеждане на разузнавателни дейности, като обаче на неговата територия трябва да са налице постоянни или временни присъствия от разузнавания суверенитет, чийто обем пряко влияе на ефективността на разузнавателните действия.

2. Силите, средствата и действията на субекта за разузнавателно противодействие *не са изцяло скрити*, както е при субекта на разузнаването. С цел психологическо въздействие, както и заради навременно и улеснено съдействие на неговата дейност, значителна част от неговите присъствия са лесно различими и достъпни за обществеността. Скрита е само част от неговата специализирана дейност, която е конкретно насочена към разкриване и документиране на разузнавателни действия от страна на чужди суверенитети.

Ограниченията, които се налагат от субектите за разузнавателно противодействие в рамките на един суверенитет, не са еднородни по цялата му територия. Те са концентрирани най-вече около обекти, които са от особена важност за неговата сигурност, които на практика в повечето случаи представляват обекти за разузнаване. Ограниченията, които се налагат, обикновено са комбинация от разнообразни технически пропускателни системи, както и от скрити или явни присъствия, които са структури или представители на субекта на противодействието. Тази комбинация за

предотвратяване или установяване на неоторизирано присъствие около и в обекта за защита/разузнаване е допълнително подкрепена с редица законово-административни норми на санкциониране на нарушителите – както тези, които са част от този суверенитет, така и за чужди за него присъствия. Комплексната комбинация от ограничителни и защитни дейности на субекта на разузнавателно противодействие – както изцяло в разузнавания суверенитет, така и конкретно около и в обектите за разузнаване, формира т.нар. *контраразузнавателна оперативна обстановка*, в която се налага пряко и целенасочено по конкретни разузнавателни задачи да действат представителите на разузнаването. Контраразузнавателната оперативна обстановка е подмножество на *разузнавателната оперативна обстановка*, която засяга условията за провеждане на разузнавателни дейности в дадена страна въобще. Тази разузнавателна обстановка най-вече се влияе от определени вътрешно- и външнополитически процеси, свързани с разузнаваната страна – смяна на държавното управление, изострени политически противопоставяния, външнопартньорски зависимости и т.н. При това за разузнавачите от една държава тя може да е лека, но за други, от друга държава, може да е силно усложнена. Разузнавателната оперативна обстановка пък на практика е подмножество на *общата оперативна обстановка* в една държава, която обхваща всички страни на общественно-политическия и социално-икономическия живот в разузнаваната страна, а също така и на природната среда. При радикални явления, като много висока безработица, галопираща инфлация, епидемии или катастрофални земетресения и наводнения общата оперативна обстановка влияе както върху разузнавателната, така и върху контраразузнавателната обстановка. Ефикасността и ефективността на дейността на разузнаването са функция не само на контраразузнавателната, но и на разузнавателната, и на общата оперативна обстановка, поради което и трите трябва да са обект на изучаване и оценка от страна на разузнавателните структури, като се отчита как конкретно влияе всяка от тях.

Тъй като в масовия случай служителят в субекта на разузнавателно противодействие провежда своята дейност в условията на собствения си суверенитет, скриването ѝ не изисква от него да овладява във висока степен

чужди културни модели, включително чужди материални присъствия, чужди рефлексии или да се съобразява с чужда подреденост на присъствие.

Субектът на разузнавателно противодействие е специализирана част от субекта за вътрешна сигурност на даден държавен суверенитет и има за основна цел разкриването, предотвратяването и пресичането на чужда разузнавателна дейност. Този субект често се нарича **контраразузнавателен орган**, който е съвкупност от централизирани, локални и обектови структури. Този орган не се занимава само с разузнавателно противодействие, но има и други функции по защита на държавата (приложение 3).

1.3. Разузнавателни дейности по обектите за разузнаване

За да може разузнаването да изпълнява своите две основни функции – информативната и въздействащата, то трябва да реализира значим обем от различни по характер дейности. Една голяма част от тях са свързани с *осигуряване на институционалното функциониране на разузнаването* и са подобни на сродни дейности в други обществени организации. Такива **институционални дейности** например са:

– *дейности по общото осигуряване на разузнавателната институция* – както за първоначалното ѝ основаване като сгради и техническо оборудване, така и за последващото им капитално финансиране, режимно осигуряване и най-вече – финансово осигуряване на личния състав и неговите разузнавателни дейности;

– *дейности по съгласуване на разузнавателната институция с други институции в суверенитета* – най-вече органи на централната изпълнителна власт и други структури от сектора на отбрана и сигурност, като това съгласуване е свързано не само със сътрудничество, но и с преодоляване на определени съперничества.

Институционалните дейности са важна основа за нормалното и ефикасно функциониране на всяко разузнаване, но те не са неговата същност дори и поради това, че част от тях са в една или друга степен не толкова скрити от външни субекти – например в някои държави бюджетът на разузнавателните структури е обществено известен, също така публично

познати са някои ръководители, а вътре в самата разузнавателна структура значим обем от тези дейности пък са познати на голяма част от личния състав. За разлика от тях, **същинските разузнавателни дейности** са познати на ограничен кръг хора дори в самото разузнаване и са съсредоточени *в добиването на информация от/по обектите за разузнаване*, както и *в конкретното планиране и реализиране на въздействия* върху тях. Между обектите за разузнаване и необходимите като вид и обем разузнавателните дейности за добив на информация от тях или за въздействие върху тях съществува логическа и в определена степен двупосочна взаимосвързаност. От една страна, определените обекти за разузнаване със своите характеристики и изградена защита около тях изискват едни или други разузнавателни дейности, а от друга страна, възможно приложимите от дадено разузнаване разузнавателни дейности влияят върху избора на едни или други обекти за разузнаване за решаване на възложените цели (например добиването на информация по структурата и дислокацията на въоръжените сили може да се реализира чрез агент в генералния щаб на разузнаваната държава, но може да се получи и от агент в централата на военния съюз, в който членува тази държава).

1.3.1. Видове разузнавателни дейности

Различните видове разузнавателни дейности са подлагани на различни класификации, но една от най-систематичните и всеобхватни е направена от Димитър Йончев на основата на няколко критерия:

А) Според основните средства, с които се извършва разузнаването, те са:

– разузнавателни дейности, водени от сътрудници на разузнаването, които най-често са лица, източници на разузнавателна информация (приложение 4);

– разузнавателни дейности, извършвани с технически средства.

Б) Според позициите, от които се води разузнаването:

– разузнавателни дейности от официализирани позиции;

– разузнавателни дейности от неофициални позиции.

В) Според задачите на разузнаването:

- група на разузнавателните дейности по добиване на разузнавателна информация;
- група на разузнавателните дейности по оказване на разузнавателно въздействие;
- група на разузнавателните дейности по създаване на разузнавателни позиции.

Г) Според мястото на дейността в цикъла на разузнаването:

- група на преките разузнавателни дейности;
- група на спомагателните разузнавателни дейности.

Д) Според същността си на провеждане разузнавателните дейности са:

- разузнавателно наблюдение;
- наблюдение на обкръжаващата среда;
- разузнавателно пътуване;
- разузнавателен експеримент;
- техническо добиване на разузнавателна информация;
- добиване на разузнавателна информация в електронно-информационна среда;
- разузнавателна беседа;
- разузнавателен разпит;
- разузнавателни контакти;
- добиване на информация от открити източници;
- добиване на разузнавателна информация от закрити източници;
- добиване на веществени носители на разузнавателна информация;
- общо, ограничено въздействие;
- локално, ограничено въздействие;
- локално, неограничено въздействие;
- вербовка на секретен сътрудник;
- създаване на нелегален сътрудник;
- изпращане в друг суверенитет;
- създаване на контакт с разузнавания суверенитет;
- връзка в разузнаването.

Всички гореизброени разузнавателни дейности имат своето значение в една или друга степен по отношение на изучаването или въздействието на даден обект за разузнаване. Обичайната практика е те да се комбинират така, че на основата на синергията да получават по-голям ефект отколкото, ако се прилагат поотделно. Ето защо един обект за разузнаване може да бъде едновременно обект както на разузнаването с технически средства (посредством радио- и радиотехническо разузнаване, наблюдение от въздуха или космоса, радиационно или сеизмично разузнаване и т.н.), така и на разузнаването чрез сътрудници хора (т.нар. агентурно разузнаване). За да се реализира въздействие върху обект, преди това трябва да се реши как да стане това, за което е необходимо да се добие съответната информация за него. За да се приложат преките разузнавателни дейности по добива на информация, преди това трябва да са изградени разузнавателни позиции, което е пък спомагателна дейност.

1.3.2. Скриване на разузнавателните дейности

Основна характеристика на разузнавателните дейности, за да бъдат те класифицирани като такива, е да бъдат скрити или най-малкото да са скрити техните цели, сили и средства, както и резултати. Глаголът „скривам“ предполага действия, които правят нещо да не се вижда или да не може да бъде открито. В първият случай между нещото и този, който не трябва да го види, трябва да съществува специфична „преграда“, съответстваща на възможностите за „виждане“. „Виждането“ може да е резултат както на човешките сетива – зрение, обоняние, осезание, слух, така и на различни технически методи и инструменти, като например радиопеленгация, акустично прослушване и т.н. Скриването може да се постигне и когато нещото, което не трябва да бъде открито, не е зад преграда, а е разположено по такъв начин сред множество подобни нему неща, че да не бъде различено от погледа на търсещия. Съществуват и още подходи за скриване – когато този, който не трябва да види нещо, е в неведение какво трябва да види или пък вижда нещото, но го възприема за нещо друго. В този смисъл скриването на разузнавателните дейности може да има следните различни по съдържание и цел реализации:

1. Скриване на разузнавателни дейности чрез изграждане на прегради. Този метод е най-вече характерен по отношение на поддържането на връзката в разузнаването, като преградите могат да бъдат както физически – сгради и автомобили с дипломатически статут, подходящо изолирани помещения, така и различни видове шифри и кодове. В този случай противодействащият може във висока степен да е наясно, че се провеждат елементи на разузнавателна дейност (например изпращане на шифрирани радиоemisии от посолства или пък с неясен в ефира подател), но не може да стигне до нейното съдържание.

2. Скриване сред множество от подобия. В този случай разузнавателни дейности, като разузнавателно наблюдение, разузнавателно пътуване, изпращане в друг суверенитет, някои въздействия и др. се маскират сред множество на брой други наблюдения, пътувания, пристигания и действия, които не съдържат разузнавателни елементи в тях (например дори разузнаваният суверенитет да предполага, че сред множеството пристигания на негова територия на чужди граждани или множеството пътувания по даден маршрут има разузнавателни елементи, той няма ресурса да следи всички толкова подробно, че да разкрие тези елементи).

3. Скриване посредством неведение. Това скриване е възможно най-ефикасното, доколкото разкриващият разузнавателни дейности въобще не предполага наличието им в дадена сфера и сред определен набор от хора поради липсата на каквито и да е разузнавателни признаци или предварителна, насочваща информация. Такива разузнавателни дейности са например повечето от формите на техническото разузнаване и най-вече тези от тях, които прилагат пасивни методи за добиване на информация. При строго спазване на определени принципи и правила при реализиране на разузнавателните дейности могат да се изградят източници за добиване на закрита информация (включително на документални и веществени материали), които източници по никакъв начин не се идентифицират във взаимодействия с разузнаващия суверенитет.

Втора глава

СРЕДА ЗА РАЗУЗНАВАНЕ

Успешното и ефикасно реализиране на която и да е човешка дейност зависи до голяма степен от доброто познаване на средата, в която тя се реализира. Изключение от това не правят и дейностите, свързани с проблематиката на сигурността. Неслучайно основно понятие в тази насока е средата на сигурност, в контекста на която можем да говорим за политическа среда, военна среда, икономическа среда, социална среда, информационна среда и т.н. Всяка от тези среди е подложена на внимателно и подробно изучаване и анализиране на структурата ѝ и процесите на взаимодействие, които протичат между изграждащите я елементи, така че своевременно да се идентифицират заплахите, рисковете и предизвикателствата за сигурността на даден обект, който е ситуиран в тях. Основна роля в тази дейност има разузнаването, което по аналогия с изложеното дотук би трябвало да има „своя среда“, която да изучава и анализира.

Сигурността, или по-скоро постоянният стремеж към нея, е неотменим атрибут на човешкото присъствие – било то индивидуално, или групово. Присъстващият – като една жива, самоосъзнаваща се наличност, се стреми да постига устойчиво равновесие със заобикалящата го среда. Всъщност именно средата, в която е разположен присъстващият, постоянно поражда и поддържа явления и процеси, които „нарушават“ постигнатото равновесие. Това естествено налага на стремящия се към сигурност присъстващ да познава в колкото се може по-висока степен заобикалящата го среда – да „вижда“ в нея колкото се може по-надалече, да открива зараждащите се предизвикателства, рискове и заплахи, особено тези, възникващи или замисляни в обхвата на другите присъстващи в общото им пространство. Особено значими са онези пространства, в които е налице конкурентно присъствие, което може да доведе до противоречия на основата на борба за ресурси или на друга икономическа, политическа или

идеологическа основа. За тази цел всяко присъствие в зависимост от своите възможности заделя част от ресурсите си за запазване или постигане на желаната сигурност (състоянието на устойчиво равновесие), като при сложните, високоорганизирани присъствия (като държави, големи фирми и корпорации, религиозни, етно-сепаратистки, терористични и други подобни организации) целенасочено се формират и поддържат специализирани структури в областта на сигурността, прилагащи специални методи и средства, осигуряващи скритост на опознаването. Тези специализирани структури, които са органични подсистеми на стремящия се към сигурност присъстващ, имат за свой обект на познавателна активност аспектите на сигурността, както и всички обекти в полето на сигурността, от които могат да произтекат предизвикателства, рискове и заплахи. Спрямо тези обекти съвкупността от специализираните структури на стремящия се към сигурност присъстващ е субект и за по-точното му обозначаване той може да се дефинира като *специализиран разузнавателен субект на сигурността*. Тоест това е онази част на присъстващия, която има пряката отговорност да осигурява сигурността му, като разкрива чрез специални методи и средства и информира за предизвикателства, рискове и заплахи, а в определени случаи и въздейства със специализирани методи за тяхното неутрализиране или намаляване на вредните последици, произтичащи от тях.

2.1. Среда за разузнаване

Опознаването на средата, включително нейната структура и процесите на взаимодействие между елементите ѝ, заобикалящи субекта на сигурността, е сложен и комплексен процес. В него се включват както естествените сетива на индивида, така и специализирани институции, научноизследователски центрове, религиозно-философски школи и др. Опознаването на средата трябва да се разбира като придобиване на знания за нея и може да се мисли като „узнаване“. Особено място в процеса на опознаване/узнаване на средата заемат раз/узнаването (т.е. узнаването „отвсякъде“ по подобие на смисъла на думите *раз/хвърлям*, *раз/пръсквам*, *раз/бивам*), като специфичността му се определя от скрития начин, по който

се провежда. Разузнаването може да се организира както от отделни индивиди, така и от групи, но тази дейност е най-типична за сложно конструираните такива, присъстващи под формата на държавни образувания.

Характерно за разузнаването е, че то съсредоточава своята дейност по опознаване на средата, заобикаляща създалия го присъстващ, преди всичко по отношение на функционирането и действията на други конкурентни присъстващи в съвместните им пространства. Разузнаването се занимава със заобикалящата природна среда като източник на неравновесни процеси (земетресения, вулкани, урагани, наводнения и други подобни) само дотолкова, доколкото тя спомага или възпрепятства зараждащите се (замисляни) вредни въздействия от страна на други присъстващи в конкурентното пространство, или ако такива природни явления се предизвикват от конкурента целенасочено.

Необходимо условие за организиране и провеждане на разузнавателни дейности от даден присъстващ е той да е суверенен, т.е. да притежава суверенитет, който най-често е държавен, но може да е на значим икономически субект или пък на криминални, терористични или националноосвободителни организации. Суверенността означава, че присъстващата структура разполага със свобода на избора да реализира разузнавателни дейности. Освен това присъстващият трябва да има и волята, и ресурсите за това. Не всеки присъстващ предприема разузнавателни дейности. Едни от тях имат ниско ниво на конкуренция в пределните им пространства и не се нуждаят от провеждането им. Други пък не разполагат с ресурс за формиране и поддържане на разузнавателни структури. Това не означава, че тези присъстващи не предприемат действия по опознаване на заобикалящата ги среда. Всъщност разузнаването е само един от подходите за това опознаване наред със сетивата и огромното разнообразие на усилващи техните възможности сензори, датчици и технически устройства, а също така посредством социалната комуникация, научните изследвания и др.

Основна отличителна характеристика на разузнаването е, че то е скрито като присъствие, цели, методи на работа, сили и средства. Това е така, защото разузнавателните дейности протичат в т.нар. конкурентно пространство, което представлява пространството, в което се пресичат интересите на различните суверенитети, като то е по-скоро абстрактна,

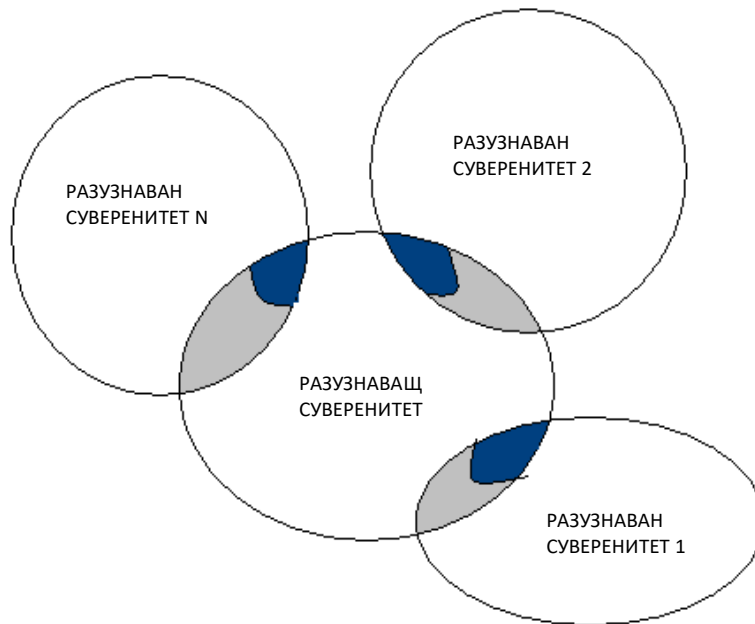
отколкото физикогеографска територия. Разузнаването може да е в сферата на икономически, финансови, транспортни, дипломатически и други интереси, които не могат да се свържат с точно определена природна територия. Затова разузнавателните дейности се провеждат както на територията на противниковия суверенитет, така и на тази на приятелски или неутрални държави, а също и на собствена територия. Естествено, най-често възникват противоречащи интереси между физически съседни суверенитети, но в днешното глоболизиращо се общество те все по-често са възможни и между държавни суверенитети, значително отдалечени един от друг.

Средата като абстрактна или реална територия, в която са налични конкурентни за даден суверенитет явления и процеси с потенциал да се превърнат в предизвикателства, рискове и заплахи, представлява обект на интерес от разузнавателните структури на този суверенитет. В този смисъл може да се формулира следната предварителна дефиниция за среда за разузнаване на даден присъстващ: **Среда за разузнаване е онази конкурентна среда, спрямо която се прилагат скрити (разузнавателни) действия за нейното опознаване за нуждите на сигурността на разузнаващия суверенитет.**

2.2. Особенности на средата за разузнаване

Несъмнено средата за разузнаване до голяма степен се припокрива с т.нар. конкурентни пространства, където се пресичат интересите на разузнаващия суверенитет с интересите на други суверенитети, т.е. средата за разузнаване за един специализиран разузнавателен субект на сигурността почти винаги ще е съвкупност от конкурентни пространства. От друга страна, не цялото конкурентно пространство на една държава представлява обект за разузнаване, доколкото част от него може да се опознава посредством методи и инструментариум, които не се налага да бъдат скривани – например чрез дипломатически или посредством икономическото, научно, културно сътрудничество и обмен. Това означава, че от цялата съвкупност на конкурентното пространство между два суверенитета разузнавателен интерес ще представлява само онази

част, която не може да бъде опозната без прилагането на скрити, разузнавателни подходи (фиг. 1).

	Конкурентно пространство, включващо и среда за разузнаване
	Среда за разузнаване

Фиг. 1. Конкурентни пространства и среда за разузнаване на разузнаващ суверенитет

На фигура 1 съвкупностите от оцветените пространства представляват конкурентните пространства между разузнаващия суверенитет и N на брой разузнавани суверенитета, а в по-тъмно са оцветени онези части, които се опознават посредством скритите методи на разузнаването. Обхватът на съвкупната среда за разузнаване на един суверенитет може да се изрази посредством следната формула:

$$CP_{\text{рщс}} = \sum_1^n CP_1 + CP_2 + \dots + CP_n,$$

където $CP_{\text{рщс}}$ – съвкупна среда за разузнаване на разузнаващия суверенитет;

CP_n – среди за разузнаване, свързани с N-тия разузнаван суверенитет.

Трябва да се има предвид, че разузнаването провежда своята основна дейност от гледна точка на информационната и въздействащата му функции преди всичко в чужди пространства, което означава, че средата за разузнаване в чисто териториален план обхваща пространствата на противостоящите суверенитети или пък на трети, макар и неутрални, като и в двата случая те са извън суверенитета (юрисдикцията) на разузнаващия субект. Конкурентното пространство, съответно и средата на разузнаване като негово подмножество, най-общо се характеризира със следното:

а) то е **антропогенно пространство**, т.е. физическо пространство плюс човешки присъствия (включително пределните и материалните резултати от тях), принадлежащи както на разузнаващия, така и на разузнавания суверенитет, които на основата на противостоящи интереси са в условия на конкуренция;

б) присъстващите в конкурентното пространство, принадлежащи към разузнавания суверенитет, неизбежно са зависими от **функционалната обвързаност и ресурсното осигуряване** от другите присъстващи, изграждащи разузнавания суверенитет, макар и последните да не са разположени в конкурентното пространство;

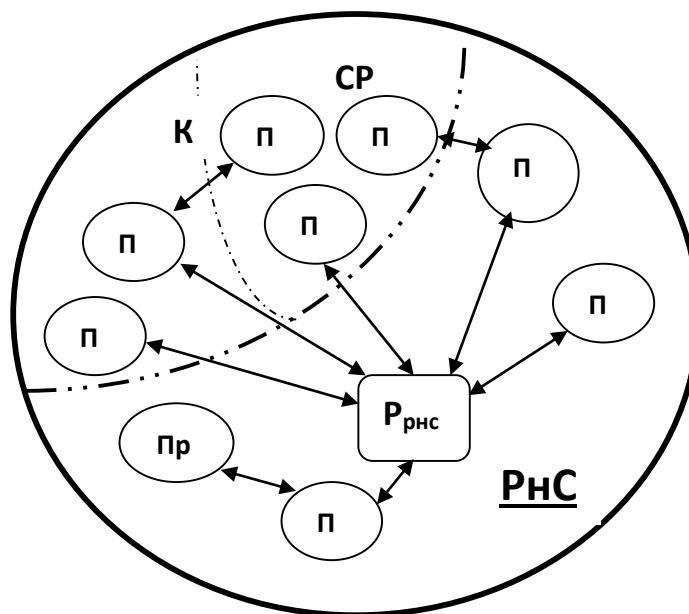
в) конкурентното пространство е **източник на предизвикателства, рискове и заплахи** за разузнаващия суверенитет (но също така и за разузнавания, който от своя страна също може да води разузнаване);

г) общо конкурентно пространство на един присъстващ е **съвкупността от конкурентните пространства**, възникващи в резултат на конкуренция в една или друга сфера с всички останали присъстващи в общото им пространство.

Антропогенното пространство на настоящия етап на развитие на човечеството на практика е *земната природна среда*, заобикаляща човешкото присъствие – индивидуално или пределно. Тази среда със своите основни компоненти: *географско разположение, релеф, води,*

климат, флора и фауна (често определяни като физикогеографски), ресурсно осигурява биологическото съществуване на човешките общности, но тя налага и своя формиращ отпечатък на редица структурни елементи на присъствието, като вещи, подслон, митове, религия, ритуали и др. Доброто познаване от страна на разузнаването на физикогеографските особености на средата, в която протича конкурентното противопоставяне, представлява задължително условие и несъмнено предимство при реализиране на неговите дейности. Това се основава както на възможността да се скрият (маскират) разузнавателните действия, така и на факта, че предоставя възможност на разузнаващия да си дава (в редица случаи инстинктивно да предугажда) изпреварващи отговори за възможни действия на противостоящото присъствие, което в по-голяма или по-малка степен е функция на природната среда, в която се е формирало. Природната среда в конкурентното пространство твърде често е обща за разузнавания и за разузнаващия суверенитет, но разузнаването се интересува преди всичко от средата в териториалния обхват на чуждия суверенитет, където най-вече се провежда дейността му. Оpozнaването на физикогеографския компонент на средата за разузнаване в повечето случаи не е свързано със специални, скрити дейности, но в определени случаи е възможно да се прибегва към тях с цел скриване на даден целенасочен разузнавателен интерес.

Функционалната обвързаност и ресурсното осигуряване на присъстващите на разузнавания суверенитет в конкурентното пространство с други присъствия извън това пространство (фиг. 2) е естествено, доколкото на практика те са елементи на разузнавания суверенитет като един общ пределен присъстващ. За да функционира последният като такъв с тези свои подприсъствия, между тях би трябвало да съществуват по-силни или по-слаби взаимодействия от вертикален или хоризонтален характер (директен или опосредстван). В противен случай те не биха били част от едно цяло.

- РНС – разузнаван суверенитет
- КП – конкурентно пространство
- СР – среда за разузнаване
- Пр – присъствие
- Р_{рнс} – ръководство на разузнавания суверенитет

Фиг. 2. Функционална обвързаност на присъстващите в средата на разузнаване

За държавните суверенитети обикновено е налице едно централизирано ръководно тяло, макар и сложно конструирано от подприсъствия на различните власти (законодателна, изпълнителна, съдебна, допълнени и от институцията на държавния глава – президент, монарх, колективен такъв). Разузнаването се интересува преди всичко от присъствията на разузнавания суверенитет в рамките на конкурентното пространство, доколкото те са най-вероятните и значими източници на предизвикателства, рискове и заплахи. Тези присъствия обикновено се дефинират като *обекти за разузнаване*. Едновременно с това разузнаването би трябвало да следи и за възможността някой от

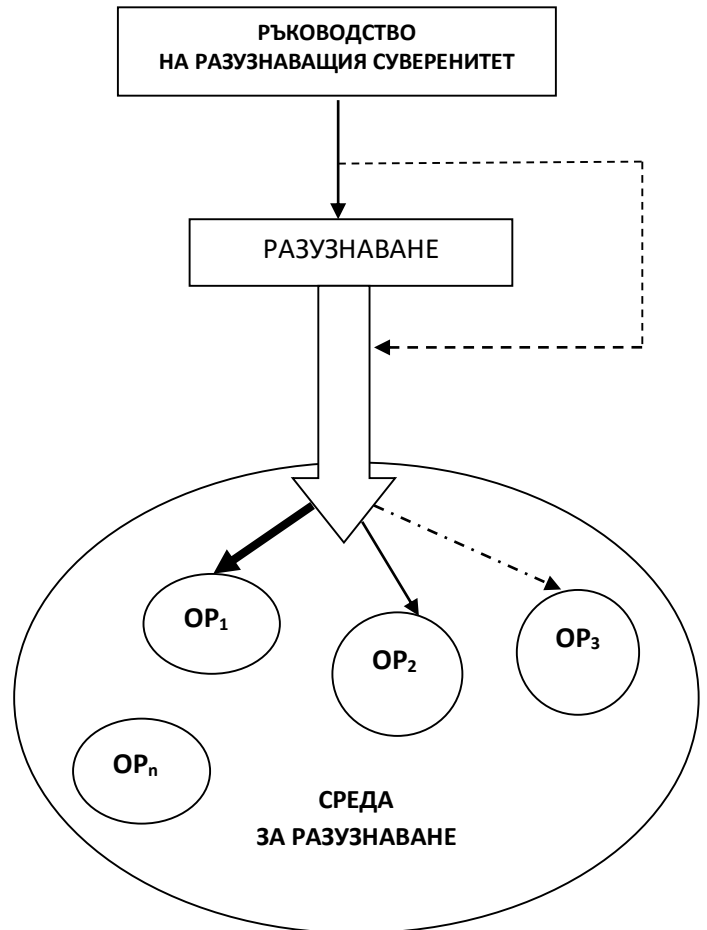
останалите присъствия на противостоящия суверенитет да се включи в конкурентното пространство и да се превърне и той самият в обект за разузнаване. Последното е възможно например или поради възникването на нови противоположни интереси между двата суверенитета, или защото взаимодействията на това присъствие с някои от обектите на разузнаване са станали прекалено активни. Обектите за разузнаване в битността си на присъствия могат да са както отделни индивиди, така и различни по големина и организация пределни присъствия. Обикновено обектите за разузнаване са пределни присъствия, но в зависимост от значимостта на дадена личност в организацията и функционирането на едно пределно присъствие, както и степента на свободната му воля, обект на разузнаване може да е и отделният човешки индивид.

Изхождайки от изложените особености на средата за разузнаване, нейната дефиниция може да се измени в следния вид: **Средата за разузнаване е съвкупността от природната среда на конкурентните пространства и разположените в тях обекти за разузнаване.**

Дефиницията за среда за разузнаване би било удачно да се конкретизира още повече от гледна точка на това, че разузнаването на един суверенитет има ограничени възможности като сили, средства и ресурси, за да работи едновременно по всички конкурентни пространства и всички разположени в тях обекти. Невинаги е необходимо прилагането на скритите методи на разузнаването за разкриването и опознаването на различни предизвикателства, рискове и заплахи. Вредните въздействия и последиците от някои от тях са много по-значими от тези на други (например във военната и икономическата сфери), което зависи и от остротата на конкурентното противопоставяне. Ето защо е необходимо приоритизирането на конкурентните пространства и обектите за разузнаване в тях. Главно място по отношение на това приоритизиране има ръководството на суверенитета (фиг. 3), което създава и ресурсно осигурява съответното разузнаване. Според интересите на ръководството на суверенитета се преценява дали едни обекти за разузнаване трябва да се третират с извънредно внимание (OP_1), други – с повишено (OP_2), а трети само да се наблюдават (OP_3). Ето защо дефиницията за средата за разузнаване трябва да се модифицира в следния окончателен вид:

Средата за разузнаване е съвкупността от природната среда на конкурентните пространства на даден суверенитет и разположените в нея обекти за разузнаване, подбрани в зависимост от интересите на ръководството на суверенитета.

OP_n – n-ти обект за разузнаване

- > индиректно въздействие на ръководството по подбор на ОР
- > третиране с повишено внимание на обект за разузнаване
- > третиране с извънредно внимание на обект за разузнаване
- .....> третиране посредством наблюдение на обекта за разузнаване

Фиг. 3. Приоритизиране на обектите за разузнаване

От изложеното може да се заключи, че главните особености на средата за разузнаване са следните:

а) средата за разузнаване е *динамична категория*, която постоянно променя своя обхват и граници в зависимост от особеностите на съдържащото я конкурентно пространство;

б) средата за разузнаване е *субективна категория*, като нейният обхват зависи както от конкретното разположение на интересите на разузнаващия субект, така и от приоритизирането им от ръководството на съответния суверенитет;

в) средата за разузнаване има за своя обективна основа *природната среда*, в която са разположени *структурирани пределни присъствия или отделни човешки индивиди*, които въз основа на своите интереси развиват проекции в области като политика, икономика, финанси, наука, религия, идеология и други, чието реализиране може да произвежда предизвикателства, рискове и заплахи;

г) съвкупната среда за разузнаване на един разузнавателен субект на сигурността е *съвкупността от средите за разузнаване* спрямо отделно взети конкурентни присъствия;

д) средата за разузнаване се разпростира в териториален план *преди всичко на територията, която е под юрисдикцията на разузнаваните субекти*, но и разширена в известна степен и на териториите на трети такива, на тази на самия разузнаващ суверенитет, а в последните десетилетия и във виртуалното, компютърно-опосредствано пространство.

В крайна сметка може да се заключи, че средата за разузнаване е съвкупност от реални и абстрактни наличности, които генерират и произвеждат преди всичко вредни последици, макар че биха могли и да произведат ситуация, която субектът на сигурността да използва в свой интерес с цел постигане на едно по-устойчиво равновесно положение. Всъщност по своето съдържание *средата за разузнаване е подмножество на средата на сигурност*, която обхваща по-широка природна среда и много по-голямо множество обекти и процеси, протичащи между тях, които заедно формират вътрешните и външните условия, в които един държавен суверенитет функционира.

2.3. Общи характеристики на средата за разузнаване

За правилната и точна преценка за възможните предизвикателства, рискове и заплахи, произтичащи от средата за разузнаване, както и за възможните им перспективи за развитие е необходимо добро опознаване (разузнаване) на тази среда още от базово ниво, т.е. по отношение на нейните общи характеристики. Тези общи характеристики, от една страна, включват *физикогеографските характеристики на природната среда*, а от друга страна – *общии характеристики за присъстващите в нея индивиди и съставените от тях присъствия*. От гледна точка на концепцията за сигурността на Димитър Йончев елементите на присъствие се групират в *материално и рефлексивно присъствие*, както и *подреденост на присъствието*.

Всеки човешки индивид има *нуждата от материални неща*, които да осигурят неговото биологическо съществуване, като при това задоволеността му трябва да бъде на такова равнище, че да е „освободен“ от обсебията за преживяване и да насочи погледа си на разбиране, осъзнаване и анализиране към самия себе си и заобикалящия го свят, т.е. *да осигури условия за рефлексия*. Възможността човекът благодарение на рефлексията да се самоосъзнава и разполага в наблюдаемия около него сетивно-предметен свят, както и да „проектира“ възможни ситуации на/за по-добро или по-лошо такова разполагане *го подтиква към „подреждане“ на това пространство*, така че то да бъде максимално възможно предвидимо и съответно сигурно.

2.3.1. Материално присъствие

Елементите и съответно общите им характеристики на материално присъствие се проявяват както чрез **тялото** на самия човек, така и чрез заобикалящия го сетивно-предметен свят, който се назовава най-общо с понятието **бит**. Битът включва:

А) Храна

Тя е неизменна част от човешката природа, доколкото без нея не е възможно биологическото съществуване на човешкия индивид. В хода на

човешката история храната и храненето са се развили до степен на специфичен комплекс, отличаващ една човешка общност от друга. Храната е в особен дуализъм с развитието на човека и човешките общности. От една страна, социално-икономическото развитие винаги е водило до промяна в начина на хранене. От друга страна, преминаването от един вид храни и начините им за набавяне към други води до цялостна промяна на функционирането на обществото.

Недостигът на храна е признак за загуба на сигурност, за нарушено равновесие със заобикалящия природен свят и останалите човешки присъствия. Този недостиг подтиква страдащия от него към бързи решения и активни, понякога твърде радикални действия, които могат да застрашат както неговата собствена сигурност, така и тази на съпределните му присъствия. Изобилието на храна е първото и необходимо условие за възникване и формиране на нови цивилизационни общности, а всяка цивилизация се отличава с високо ниво на подреденост и следователно – на сигурност на човешкото съществуване. Тази висока сигурност и подреденост рано или късно е подложена на натиска и ерозията от други, външни човешки общности или индивиди, които се стремят да се вградят в нея или пък да я завладеят и използват, водени първично и от стремежа за по-добро хранене. Затова храната в нейния най-общ смисъл на наличие и осигуреност във времето напред като функция на икономиката на конкурента трябва да е под вниманието на разузнаването, тъй като нейните недостиг или излишество биха довели до възникване на предизвикателства и заплахи.

Б) Подслон

Изкуствено създаденият и използван от хората подслон възниква преди около 8000 години и е значим фактор за повишаване на сигурността на техния живот от биологическа гледна точка. Възникването на селища води до последваща социална стратификация на обитаващите ги от гледна точка на особеностите на използваните от тях жилища.

В повечето случаи местата за подслон са се превръщали и в места за защита от враждебно настроени други човешки общности, заради което са се изграждали сложни защитни съоръжения. Впоследствие с развитието на въоръженията отпада необходимостта от тези защитни съоръжения. При

високата степен на урбанизация и разрастването на градовете в нашето съвремие заплахите пък вече не са толкова от външно естество, а са по-скоро от вътрешноградско – етно-религиозни противопоставяния и сблъсъци, висока престъпност (особено в гетата), екологични проблеми и др.

В немалка степен обектите за разузнаване, особено тези, свързани с ръководните структури на държавния суверенитет, са разположени в големите градски центрове и най-вече в столицата на държавите, поради което тези градове представляват и основната, с висока степен на концентрация среда за разузнаване.

В) Облекло

Облеклото още в зората на неговото използване се превръща в значим елемент на човешката невербалната комуникация, като то започва да *показва* принадлежност към една или друга човешка етническа или религиозна общност, заемания статус в тази общност, професионалното занимание, изпълнението в даден отрязък от време на специфични ритуални и професионални задължения, болестни състояния, а дори и моментни настроения. Освен че дрехите „говорят“, те могат да го „правят“ и от значително разстояние, което е от съществено значение за навременното избягване на някои заплахи за сигурността на човека – той може навреме да даде предимство на по-високостоящия от него, да засвидетелства уважение, да избяга от враждебно настроени. От гледна точка на човешката сигурност облеклото предоставя възможността да маскира, да „присъединява“ видимо към чуждо пределно присъствие. Последното е от особено значение за реализиране на скрито присъствие и дейност в рамките на средата за разузнаване.

Г) Вещи

Вещите са инструментите на присъствието на човека, които му позволяват или по-скоро умножават способностите му за постигане на желаното равновесие със средата. Под вещи се разбира цялото разнообразие от сечива, оръжия, машини, апарати и др., като съвкупността им се обобщава с термина *техника*. Съществен момент в процеса на отделянето на човека от животинския свят е началото на използването на вещи – първоначално естествени за природната среда, а по-късно специално пригодени от него за определени дейности, като най-

елементарни са сечивата. В хода на човешката еволюция сечивата все повече са разнообразяват, усложняват и диференцират като такива за селскостопанска дейност, за обработка на храната, за убиване и т.н. Отделните човешки общности използват специфичен набор от вещи, който е израз както на опита от тяхната многовековна история на формиране, така и на влиянието на природната среда, където пребивават. Вещният свят на човешките общности е сравнително устойчив във времето и може в продължение на векове да не търпи значими изменения, макар че понякога се създават условия за неговото революционно изменение в кратки периоди и тогава се говори например за индустриална, научно-техническа или информационна революция. Тези внезапни скокове в развитието на вещния свят носят значителни положителни последици за човешкото присъствие, но и създават немалко предизвикателства, рискове и заплахи за сигурността му, поради което трябва да са обект на внимателно наблюдение и опознаване, в т.ч. и чрез разузнавателни методи.

Другият център на материалното присъствие на човека освен бита е **тялото**. Всъщност разглежданите вече елементи на материалното присъствие, които се включват в бита, възникват първоначално именно от нуждата да обслужват човешкото тяло и да му осигурят по-висока сигурност за оцеляване, преживяване и възпроизводство. Отношението към тялото като обвивка, храм и крепост на човешкия дух и разум често се разглежда в рамките на точно такава триада: *тяло – разум – дух*, като човешкият разум е връзката и „теглилката“ между тялото и духа. В различните човешки периоди и различните цивилизации, както и идеологически и религиозни доктрини, отношението към тялото и неговото обслужване е било различно – от неговото превъзнасяне до неговото низвергване. От гледна точка на човешката сигурност може би е най-точна древноримската сентенция „Здрав дух в здраво тяло“, т.е. равновесието между тялото и духа е най-полезно, като този баланс е функция на здравия разум. Всяко крайно отклонение в едната или другата посока „напряга“ триадата „*тяло – разум – дух*“ и води до риска тя да се разпадне. Нуждите на тялото могат да подтикнат разума към радикални действия, които да осигурят условията за неговото оцеляване, както и постоянно да търси начини за осигуряване на неговото безсмъртие. Също

така обаче и духовният свят в човека може да накара разума да насочи своята съзидателност (или по-скоро разрушителност) в посока на несигурност. Правилните анализ и преценка на нуждите на тялото/телата на конкурента/тите или на неговите/техните духовни проекции могат да очертае предизвикателствата, рисковете и заплахите, които той/те генерира/т. Какво точно обаче ще се предприеме, се крие в разума и това представлява основна цел на разузнаването – преди всичко на разузнаването чрез хора, което може да „проникне“ чрез своите специфични методи именно в „разума“ на конкурента/тите.

Както твърди Димитър Йончев, материалната страна на присъствието е „*опорната мрежа на непосредственото възпроизводство на човешката общност*“ и когато сетивно-предметният свят или материалното присъствие се променят, което е неминуемо, то човешкото същество излиза от равновесието, към което непрестанно се стреми, и е само негова, човешка грижа да се стреми да го постигне отново.

2.3.2. Рефлексивно присъствие

То е онова, което позволява на човека да „произвежда“ разбиране, да формулира представа за представите, т.е. да не си представя само заобикалящите го неща и собственото тяло, но също и състояния, основани на неговите представи и на мисловни процеси. Човек благодарение на рефлексивното си присъствие може да се съмнява в това, което вижда или усеща, за разлика от животните. От гледна точка на сигурността в концепцията на присъствието се разглеждат пет класически типа **рефлексии: мит, философия, религия, наука и ежедневно мислене**. Рефлексии на присъствието най-общо казано формират идентичностите с техните ценности – било то на отделния човек, било то на специфични човешки общности. Това изграждане на идентичности и ценности протича и под влияние на средата – като се започне с географските особености, развитието на бита и се стигне до рефлексии на останалите присъстващи. Основните роли и място на рефлексии в човешкото съществуване са по отношение на неговото равновесие със заобикалящата го природна среда и със самото себе си,

т.е. рефлексите имат пряко отношение към проблематиката на сигурността. В хода на човешкото развитие чрез различните му цивилизационни форми постоянно са възниквали рефлексии, развивали са се и са заемали различно по тежест място в света на човека. За едни човешки общности митът е в основата на тяхната хармония със заобикалящата ги среда, за други това е религията, а за трети – науката.

А) Мит

Митът като рефлексия е характерен за първобитно организираниите, относително малки по численост човешки общности. Изправен пред значително превъзхождащите го и необясними на пръв поглед по произход заплахи на заобикалящата го природа, човешкият индивид е откривал своето равновесие във възприемането си по-скоро като „ние“ (като част от човешката общност, в това число и от мъртвите предци), отколкото като „аз“. Друга форма на „самозащита“, която също се основава на идеята за „присъединяване“, той реализира посредством „вплитането“ на неговия човешки свят като психология, емоции и преживявания с проявите на заобикалящия го природен свят. Днес митът не заема толкова значимо място по отношение на поддържането (по-скоро на представата за това) на равновесието и съответно на сигурността на човека и човешките общности – с изключение на някои изолирани племена. „Отломки“ от митове все още могат да се открият в културата на днешните човешки общности, но по-скоро като национално утвърждаващи елементи чрез начините, по които предците са се „справяли“ с проблемите на сигурността си.

Б) Философия

Философските рефлексии се появяват в хода на човешкото развитие някъде около V век пр.н.е. и то в различни точки по света – може би като резултат от едновременното „узряване“ на човешките общности. За разлика от колективно произведената и консумирана рефлексия на мита, философските рефлексии са резултат на мисловните прозрения на отделния индивид, задаващ си въпроси за устройството на заобикалящата го среда, както и най-вече даващ отговори за това. Някои от тези философски обяснения за света, по стечение на едни или други обстоятелства, са получавали своето широко разпространение и са оказвали влияние върху поведението както на съвременниците им, така и

впоследствие през вековете, дори и до днес – сред авторите на такива философски обяснения за света са например Аристотел, Конфуций, Лао Дзъ, Тома Аквински, Хегел, Ницше. Тези гении на мисълта на практика задават парадигмата на функциониране на големи общности от хора за продължителен период от време. Философията според Димитър Йончев „задава хоризонти и определя главните ориентири на присъствието на съответните цивилизационни общности“. Тя дава отговори за смисъла на човешкия живот, за доброто и злото, за красивото и грозното, за правилното и неправилното, за хубавото и лошото. Това става основа за взимането на определени решения за действие както от отделния индивид – било то обикновен човек, или най-висш държавен ръководител, така и от цели групи хора, в които е заложен кода на съответното философско възприемане на света. В този смисъл познаването на този код, на смисъла и принципите на господстващата в дадено човешко присъствие (в това число и в държава) философия може да насочи към верните отговори (тяхното очертаване или насоки за изясняване) относно това какви предизвикателства, рискове и заплахи могат да произтекат от негова страна.

В) Религия

Религията, подобно на философията, дава отговори. При това отговор на един от най-значимите за човешкото присъствие въпроси – въпроса за неговия край, т.е. за смъртта, която е неизбежна. Смесеното живеене с едновременното осъзнаване на неизбежната смърт е трудно и напрегнато, ако няма отговор какво се случва след това. Религията дава „успокояващи“ отговори в това отношение, като намалява тази напрегнатост, която би се изразявала под формата на ежедневен стрес от дилемата „Има ли смисъл да се прави нещо, след като смъртта е неизбежна?“ Този въпрос е цената и проклятието на възможността човек да осъзнава себе си извън себе си и да се разбира сам по себе си като някаква природна уникалност. Разбира се, смисълът на човешкия живот е закодиран и в частта на неговото животинско, биологическо наследство, което се изразява в инстинкта му за възпроизводство. Човешкият разум обаче трябва да осигури равновесието между възпроизводството на тялото и духовната същност на човека. Точно в

това поле на действие на разума (да смири тялото и удържи полета на духа) е ролята и мястото на религията, която „удължава“ човешката сигурност и след финалната му точка, предлагайки му решения, като прераждане или задгробно съществуване. За разлика от философията, в която логиката е водеща, при религията водеща е „безвъпросната вяра“. Немалка част от човешките действия и планове за действия са обвързани с религиозни вярвания и най-вече с вярата за благоприятен изход след релативно финалната точка на смъртта, ако се спазват определени изисквания на съответната религия. Тогава се постигат раят или по-благоприятно прераждане, или пък спиране на преражданията и постигане на нирвана и т.н. От гледна точка на разузнаващия суверенитет е важно да се разкрие степента на мотивацията на конкурента да предприеме радикални действия – в това число на загубата или саможертвата на част от неговите човешки присъствия с цел постигане на определени цели въз основа на религиозните вярвания. Наред с това много доброто познаване на религията на конкурента е необходимо условие за ефективно скрито присъствие на разузнаващия в неговия суверенитет, доколкото голяма част от моделите на ежедневно поведение на хората са обвързани с господстващата сред тях религия, та дори и те да не са активни нейни последователи.

Г) Наука

За разлика от философията и религията, които дават отговори по отношение на подреждането на фундаменталните схващания в човешкия разум относно света около него и мястото на човека в него (т.е. дават отговори на въпроси за съществуването, мисленето, познанието, истината, справедливостта, красивото), науката е основен инструмент за опознаването и подреждането на заобикалящата човека природна среда, а също и по отношение на самия него като една био-психо-социална наличност. Ако за философията са присъщи основополагащи, аксиоматични постановки – с тяхното последващо надграждане с логически умозаклучения, а за религията – „безвъпросната вяра“, като и двете предпоставят един завършен корпус на обяснения на нещата, така че да няма допълнителни въпроси, то науката е обречена колкото повече опознава и разбира, толкова повече да не знае и да задава още въпроси.

Необходимостта от сигурност е вътрешноприсъща за човека и затова той се стреми да подреди средата, в която се намира, за да намали несигурността си. Ето защо науката, като даваща отговора как е най-добре да се подрежда, е една естествена необходимост за човешкото присъствие. Обектът за подреждане на науката е както природната среда, така и всичко онова, което е свързано с човека, което естествено води до основното разделение на науката на природни и хуманитарни науки. Пробивите и успехите в науката обаче невинаги се използват за благо на общочовешкото присъствие. Голяма част от тях са основни инструменти в конкурентното противопоставяне при това нередко и със скрити намерения с неблагоприятно въздействие върху конкурента. Постижения на науката, съчетани с такива намерения, са основен източник на предизвикателство, рискове и заплахи и са от значим разузнавателен интерес.

Д) Ежедневно съзнание

Ежедневната рефлексия на присъствието преди всичко е комуникация със себе си, с околните хора и със сетивно-предметния свят, в рамките на която комуникация човекът се оглежда в себе си, в другите, както и те – в него. Произвеждат се публичност и масови комуникации, които от една страна, са подложени на рамкирането от другите рефлексии, макар и на един по-заден, прикрит план, а от друга, са обусловени от особеностите на материалното присъствие – особено що се отнася до използваните технически средства за комуникации. Ежедневното мислене се формира от официалната публичност и от неофициалната среда, която на свой ред обхваща личната среда на човека и неофициалната публичност, сред която важно място заемат слуховете. Основната характеристика на слуховете е, че те нямат официален източник, а не това, че в тях няма истина. Един слух може да е 100-процентова истина, а може и да е 100-процентова лъжа, но и в двата случая той идва по канала „говори се ....“ и най-вероятно е смес от истина и неистина. Проблемът от разузнавателна гледна точка е да се установи частта истина в слуха, как и с какви цели е възникнала неистината, а ако е целенасочена лъжа – кой има полза от нея. Освен това неофициалната ежедневна рефлексия се допълва още от легендите, приказките, мълвата,

клюките, сплетните, злословията и т.н., които допълнително „замърсяват“ обективността на ежедневната комуникация. Определено разузването има затруднения да разделя в потока на ежедневната и общодостъпна комуникация истината от неистината, включително целенасочената лъжа (определяна и като дезинформация), поради което то се стреми да работи с проверени източници, които целенасочено и планомерно да изгражда. Основополагащо за успеха на разбиращото проникване в конкурентното ежедневно съзнание като рефлексия, изявяваща се в ежедневната комуникация – както индивидуална, така и масова, е разбирането на езика и символиката, чрез които се изграждат текстовете и разказите в конкурентното пределно присъствие (държава, общност). Без много добро познаване на основния инструмент за комуникация – езикът, целите на скритото присъствие ще са трудно постижими. В това отношение трябва да се имат предвид за опознаване и разнообразните формите на невербалната комуникация, присъщи за конкурентните присъствия.

Комбинацията от рефлексии изгражда човешкия свят от погледи към света и самия него, позиционира го и го идентифицира. Внезапната и бърза промяна на рефлексите на присъствието, както и тяхното взаимно комбиниране, определено е значимо предизвикателство, риск и заплаха за равновесната позиция на това присъствие и за неговата идентичност. Разкриването на настъпващите промени и причините за това е основен въпрос на сигурността и дейностите по нейното поддържане.

2.3.3. Подредено присъствие

Подреждането в света на човека е заложено дълбоко в неговата природа. Човекът, като подрежда, прави света около себе си по-предвидим и така намалява неговата непредсказуемост в следващите мигове и по този начин облекчава постигането на новото равновесие с него. В човешкото пространство непрекъснато се разменят послания чрез езика, чрез културата се повтарят модели на поведение, а отношенията между хората се организират около група ценности. Всичко това във всеки миг от наличността на човека и на човешката общност е *предмет*

на регулация, която обикновено не се осъзнава. От гледна точка на сигурността в концепцията на присъствието по-значими регулации са ритуал, размяна, нормативни системи.

А) Ритуал

Ритуалът има за задача да подрежда и поддържа митологичните и религиозни вярвания, като въздейства на членовете на човешката общност в посока на закрепване на тяхната вяра, както и че това е правилният начин за постигане на сигурност – в хармония със силите на заобикалящата природа или на съответните богове. По време на ритуала участващите в него са преди всичко хора, доколкото са обърнати към духовното в себе си, при това в условията на увеличеното и концентрирано въздействие на съпреживяването. В някои ритуали пълната или частична биологична саможертва се приема с желание и готовност в името на по-доброто бъдеще на индивида или общността, към която принадлежи. Регулярно провежданите ритуали внасят успокояващ, подреден ритъм в живота както на отделния индивид (например раждането е последвано от кръщаване, първо причастие, обрязване, бракосъчетание, смърт и погребение), така и на общностите (неделни служби или петъчни молитви, различните пости през годината, поклонения, литийни шествия и т.н.). Скритите дейности по сигурността, реализиращи се от разузнаването, изискват доброто познаване и съобразяване с ритуалите на конкурентната общност както заради самото скрито присъствие, така и поради възможността правилното разчитане на тези ритуали да произведе предупреждение за предстояща заплаха (например ритуални танци, предшествващи бойни действия, или пък носенето по време на ритуала на символика, изразяваща войнствени или мирни намерения).

Б) Размяна

Излизането на човечеството от общностното съпреживяване и съпритежаване през епохата на неговата първобитнообщинна система неизбежно води до появата на легитимна (т.е. призната от другите) собственост на вещи, подслон, облекло, храна и др. С течение на времето собствеността се превръща в основен регулатор на човешките взаимоотношения. И тогава вече самата нейната смяна, промяна, размяна се

нуждае от коректна, общоприета и гъвкава регулация, така че да съхранява равновесието между притежаващите собственост индивидуални или пределни присъствия. Самата собственост с времето се усложнява и се прехвърля върху редки метали, минерали, а по-късно вече върху все по-малко веществени акции, ценни книжа, авторски права. Всичко това изисква още по-усложнена регулация на собствеността. Освен това индивидът собственик е разширен до обема на неговата собственост, което важи и за съпределния собственик, т.е. те стават пространствени. Частите от индивидуалната или съпределната собственост, които поради своята общоприета ценност и подвижност е възможно често да променят собствеността си, се възприемат като стоки, които могат да са както веществени, така и невестествени. Усложнената и честа размяна на разнообразни стоки в миналото води до естествената поява на „вещи символи на вещното тяло“, т.е. онова, което се нарича *пари*. Относително доста по-късно се появяват невестни стоки, като авторските права например. Появяват се и пари, които не са в ни най-малка степен вещни, като например виртуалните пари – т.нар. биткойни. Най-често по удобни географски или политически причини възникват средищни места за активна размяна на стоки – пазари, които, наред с основната си цел, се превръщат и в места за среща и взаимопроникване на чужди форми на материални и рефлексни присъствия, докато тяхната подреденост зависи най-вече от суверенитета, който ги владее. Конкуренцията за тяхното владение и най-вече произтичащите ползи от това са често основа за възникване на остри конкурентни интереси, наред с тези за ресурсите, от които се произвеждат стоките, както и транспортните коридори, по които се пренасят. Стремещът за нарастване на собствеността в повечето случаи се обвързва с нарастване на сигурността на собственика, но в същото време разбирането му за сигурност се разширява до обема на неговата собственост и това определено изисква допълнителни усилия. Предмет на скритата разузнавателна дейност представляват най-вече намеренията за промяна на собствеността не по пътя на регулираната размяна, а по пътя на нейното завладяване и заграбване в интерес на конкурента.

В) Нормативни системи

Нормата в социологически план е поведение, което е колективно предпологано и очаквано. Излизането от нормата, проявата на неочаквано

поведение от страна на даден индивид или група винаги се приемат от околните с интерес и подозрение като евентуален сигнал за възможна заплаха. Създаването на правила за очаквано поведение, т.е. в някакви норми, определено повишава усещането за всеобща сигурност. Причините и мотивите за следването на тези норми могат да са различни – от страх към боговете, поради очакване на някакво възнаграждение, заради избягване на укора или насмешката на другите. Основният инструмент обаче е налагането чрез силата, при това най-често основана на легитимна (общопризната) власт. *Класическата форма* на нормативната уредба в едно общество е *правото* и като такова то възниква в европейски мащаб още в древността – първо в Древна Гърция, а после и в Древен Рим. Главна роля за изработване на нормативната система – и най-вече за нейното налагане, има държавата, която възниква именно за да сложи определен ред в контактите както между изграждащите я поданици, така и по отношение на външни за нея субекти. Нормативната система във всяка държава е съвкупност от структурирани на различни нива за управление нормативни системи, които могат да са под формата на закони, укази, декрети, правилници, наредби, инструкции и др. Различните нормативни системи могат да въвеждат както общовалидни за всички граждани правила, така и специфични, валидни само в определена област. За разузнаващия суверенитет обикновено не възниква пряка заплаха от нормативните системи на разузнавания държавен суверенитет, но въвеждането на определени, най-вече скрито налагани норми, може да подготви и да доведе до реализиране на въздействия със значими вредни последици. Поради това нормативната система – открита или закрыта, на конкурентната държава трябва да бъде добре опознавана и съобразявана както като възможен инициращ генератор на рискове и заплахи за разузнаващия суверенитет, така и като заплаха за силите и средствата на самото разузнаване.

Може да се обобщи, че различните форми на регулации в човешките общности са най-пряко и практически обвързани с проблемите на сигурността, доколкото „подреждат“ взаимоотношенията на човека както с природните сили, така и с боговете, а също и помежду им, внушавайки определени очаквания и усещане за предвидимост. В хода на човешката еволюция те са се развивали и все повече усложнявали, като едновременно

с това са унаследявали и вплитали в себе си както регулациите на изминалите поколения, така и на взаимодействащите с тях други общности.

2.3.4. Културно присъствие

Анализът за „разчленяване“ на присъствието на изброените вече структури определено подпомага процеса на разбиране на сигурността както в научно-теоретичен, така и в практически план. Полезен е обаче и синтезът между тези структури, който в резултат води до понятието *култура на присъствие*. От гледна точка на концепцията на присъствието културата го детерминира до т.нар. *културно присъствие*, като съчетава в себе си по неразличим начин елементите от структурите му, които във всеки момент се променят с една или друга динамика, пораждайки несигурност. Казано по друг начин, културата е най-висш израз на същността на присъстващия и присъствието му. Разбирането на културата на присъстващия е по-проницателният и комплексен поглед към неговата сигурност. Културата може да се осъзнае, като *се разберат/изучат* характеристиките на елементите на присъствието, но тя може и *да се усети*, като чуждото присъствие се „потопи“ в нея. За последното се изисква доста време, а съществува и опасността да се копират културни модели на поведение, без да се разбере защо те функционират точно по този начин, което елиминира възможността за прогнози за предизвикателства, рискове и заплахи за сигурността. Затова по-ефективният подход е комплексният – изучаване на културата на конкурентното присъствие и „потапяне“ в него, но с изучаващ отвътре поглед за евентуални опасности, т.е. постигане на т.нар. *скрито присъствие*, което на практика се реализира от разузнаването.

Скритото разузнавателно „потапяне“ изисква значими усилия, а и значими лични интелектуални, психически и физически възможности на реализиращите го. Културата е огромен набор от модели във всички сфери на живота, които обичайно се прилагат от хората, принадлежащи към дадена културна общност, в конкретен период от време. За тях прилагането на тези модели не изисква съмнения, доколкото те са доказвали в продължение на поколения своята в една или друга степен

ефикасност и ефективност. Освен това ноу-хауто за реализирането им е естествено вградено още от детството сред местното население. Чужденецът, в това число и разузнавачът, винаги първосигнално ще се стреми да приложи в дадена ситуация своя културен модел. За да избегне това, той трябва бързо да съобразява ситуацията, да знае обичайния модел за действие на местните хора, а също и да може като способности и умения да го приложи. Това се постига както на основата на личните качества и предварителната подготовка, така и след продължително съжителстване с чуждата общност, така че нейните културни модели да станат в значима степен и вътрешноприсъщо негови.

***

Средата за разузнаване е важен компонент от средата на сигурност, доколкото в нея се замислят, формират и подготвят за изпълнение най-значимите предизвикателства, рисковете и заплахите за разузнаващия суверенитет. Основен фокус при опознаването на тази среда са т.нар. обекти за разузнаване, наред с природната среда, в която те са разположени. Наред с тях предмет на внимание трябва да са и субектите на предизвикателства, рисковете и заплахите за силите и средствата на разузнаването, от чието успешно преодоляване зависи успешното изпълнение на различните разузнавателни дейности.

2.4. Среда на разузнаване

Предвид факта, че всеки суверенитет изгражда в една или друга степен субект на разузнавателно противодействие, дейността на който е разпределена както по цялата територия на държавата, така и концентрирана около обектите за разузнаване, то коректността изисква в дефиницията за средата за разузнаване да се въведе и този елемент. Ако едно разузнаване не е запознато и не се стреми целенасочено и систематизирано да изучава (разузнава) прилаганото спрямо него противодействие, то не би могло да действа нито безопасно, нито ефективно. Тогава окончателната дефиниция по отношение на средата за разузнаване би трябвало да е във вида: *Средата за разузнаване е*

съвкупността от *природната среда* на конкурентните пространства на даден суверенитет, разположените в нея *обекти за разузнаване*, подбрани в зависимост от интересите на ръководството на суверенитета и собствените нужди на разузнавателната организация, както и *конкретно противостоящите на него контраразузнавателни структури и техните дейности*.

Разширената по този начин дефиниция на средата за разузнаване въвежда субекта на разузнавателно противодействие, за когото информацията и разузнавателните действия по него не са от порядъка на останалите два елемента – природната среда и обектите за разузнаване, доколкото той няма непосредствено отношение към общата сигурност на разузнаващия суверенитет. Казано по друг начин, субектът на разузнавателно противодействие в тази дефиниция е от втори ред, доколкото засяга основно сигурността на субекта на разузнавателни действия. Поради това разузнаването го опознава до степен да знае как да го „преодолява“, но не и в степен на източник на опасности за собствения суверенитет.

Изхождайки от необходимостта да се „разузнава“ и субектът на разузнавателно противодействие, може да се подходи и към разграничение между понятието *среда за разузнаване* и понятието *среда на разузнаване*. При първото понятие става въпрос само за обектите, по които разузнаването, от гледна точка на функционалните си характеристики и безопасността си, води целенасочена опознавателна дейност, както и природната среда, в която те са разположени. Второто понятие е по-широко, доколкото подсистемите на субекта на разузнавателно противодействие се развърщат и действат не само в конкретната среда за разузнаване на даден разузнаващ суверенитет, но и по цялата си територия и интереси, т.е. те и дейността им не са изцяло иманентно присъщи само на дадена среда за разузнаване, свързана с даден разузнаващ суверенитет. Поради различни причини, от политически и дипломатически характер например, активността на субекта за противодействие спрямо силите и средства на негова територия на различните разузнавания от чужди суверенитети може да е с по-висока или по-ниска степен. Последното предполага различна по степен усложненост на разузнавателната оперативна обстановка за

различните разузнавания, нещо, което може да се оцени от всяко от тях само при системно провеждано опознаване на действията на противодействащия субект конкретно спрямо него. Изхождайки от изложеното, в средата на разузнаване трябва да се включват цялостната дейност и структури на контраразузнавателния орган.

В средата на разузнаване своето място имат и всички онези присъствия (пределни или индивидуални) в разузнавания суверенитет, които не представляват обекти за разузнаване за конкретния разузнаващ суверенитет, но влияят върху общата оперативна обстановка поради своята по-близка или по-далечна обвързаност с обектите за разузнаване или поради това, че в един момент те самите могат да се превърнат в такива обекти.

Тези разсъждения водят до следната дефиниция за среда на разузнаване: ***Средата на разузнаване е съвкупността от природната среда на конкурентните пространства на даден суверенитет, разположените в нея обекти за разузнаване и присъствията, имащи отношения към тях, както и структурите и дейността на субекта на разузнавателно противодействие.***

Трета глава

ОБЕКТ, ПРЕДМЕТ И ФУНКЦИИ НА РАЗУЗНАВАТЕЛНОТО СТРАНОЗНАНИЕ

Странознанието е един от клоновете в семейството на географските науки, като може да се каже, че е един от най-старите от социално-прагматична гледна точка. Още в древността за хората от дадена общност е било много важно да знаят нещо повече за други общности, живеещи в съседни, по-близки или по-далечни земи. Интересувало ги е преди всичко дали могат да се възползват от техните природни ресурси, или пък дали другите не възнамеряват да ги нападнат с цел грабежи или превземане на територии. На по-късен етап интерес е представлявало какво могат взаимноизгодно да разменят, т.е. да търгуват, а също и какво ново биха могли да научат от тях. Разбира се, не трябва да се изпуска сред тези причини и вграденото в човешката природа любопитство към заобикалящия го свят. Събирането на все повече и повече знания за другите, близки и далечни, страни е довело до необходимостта тези знания да се систематизират, натрупват и развиват по определени правила, което превръща странознанието в наука.

3.1. Общи сведения за странознанието

За странознанието като наука или научна дисциплина има множество определения, като няма обаче едно-единствено общоприето. Такива определения например са:

1. Раздел от географията, занимаващ се с комплексно изучаване на континенти, страни и крупни райони.
2. Съпределна за методиката по обучение на чужди езици наука, изучаваща общите закономерности на развитие на дадена страна или

крупен район. Дава представа за социално-икономическото положение на народа, езика, на който се изучава, както и за неговата история.

3. Географска дисциплина, занимаваща се с комплексното изучаване на страни, а също така на крупни части (райони) от тях. Систематизира и обобщава разнородни данни за тяхната природа, население, стопанство, култура.

4. Комплексно изучаване на отделни страни, тяхната природа, география, икономика, социално устройство.

5. Научна дисциплина в системата на географските науки, занимаваща се с комплексно изучаване на страни или отделни крупни райони, техните природа, население, култура и социална организация.

3.1.1. Исторически преглед на развитието на странознанието

На най-ранните етапи от човешкото развитие знанията за съседните страни са се предавали устно под формата на разкази, легенди, предания, песни, а също и чрез определени танци, чрез рисунки, примитивни надписи и карти. Впоследствие, особено след възникването на държавите, се създават структури, които систематично се занимават с изучаването на географското пространство отвъд границите на държавата, като тези структури са всъщност предците на днешните дипломатически служби и разузнавателни организации. Отделно от тези структури се е развивал и чисто научният подход към знанията за другите страни като една естествена човешка жажда за познаване на заобикалящия свят, включително и заради възможността за получаване на една по-голяма „глътка“ сигурност чрез намаляване на околната неопределеност.

В продължение на векове основен източник на информация за странознанието са били пътешествениците и техните пътеписи, в които разказват какво са видели в чуждите земи. Последното означава, че знанията за дадена страна са се ограничавали преди всичко само по протежението на маршрута на тези пътешественици, т.е. били са частични, а и в немалка степен – субективни, зависели са от интересите и познанията на самия пътеописател. В днешно време този тип съчинения, засягащи

описания на чужди страни, са по-скоро журналистически по своя характер или спадат към специфичен жанр на литературата.

В европейски мащаб изключително важна роля в областта на странознанието в миналото са изиграли древногръцките автори Херодот (V век пр.н.е.) и Страбон (I век н.е.), както и три източника – Библията, „Александрия“ (епическо повествование за живота и дейността на Александър Македонски) и записките на пътешественика Марко Поло. Огромен обем от знания за различни страни по света са се съхранявали в античната библиотека в Александрия.

От гледна точка на съвременните схващания за географията и в частност за странознанието основополагаща роля има издадената през 1650 г. „Обща география“ от Бернхард Варениус (1622 – 1650). Много автори я смятат за първата системна физическа география, допълнена със странознание, тъй като Варениус въвежда понятието „регионална география“. Според него регионалната география изучава:

– *земните свойства на страните* – конфигурация, граници, релеф, природни условия и ресурси;

– *небесните свойства* – климат и астрономически данни;

– *човешките свойства* – население, неговата култура, език, традиции, занаятчийство и наука, политическо устройство, населени пунктове.

През XVII – XVIII век в германските университети се развива **описателното държавознание**, или т.нар. **камерална статистика**. Студентите е трябвало да заучават сведения за страни и градове (територия, население, държавен строй, икономика, армия, традиции и т.н.). Този подход към странознанието (статистическият) се нарича *немска школа*. Камералната статистика е обслужвала интересите на държавата в областта на финансите, отбраната, дипломацията, както и някои други звена в администрацията ѝ.

В края на XIX век и в началото на XX век популярност получава *френската школа* в странознанието, чийто главен представител е Пол Видал дьо ла Блаш. Той отдава значимо място на човешкия (антропогенния) фактор в географията и най-вече на неговата инициатива да променя природната среда. Последователите на тази школа на първо място отделят внимание на неразривната връзка на взаимодействие

между човека и природата в хода на неговата адаптация към околната среда. За разлика от „сухата“ статистика на германската школа, френската се съсредоточава върху подбирането и обединяването на интересни и впечатляващи различни (климатични, етнографски, политически) факти, така че читателят да „почувства“ контрастите на съответната територия. Като правило във френската школа не се обръща значимо внимание на големите градове и индустриални райони. Характерен елемент на френската школа е т.нар. **посибелизъм**, т.е. направление в географията, което разглежда природната среда като възможност за развитие и изменение на човешката дейност. Един от най-известните съвременни френски антропографи, повлиян от това течение, е Фернан Бродел, познат и с цивилизационния си подход на описание на различни региони и държави.

Към края на XIX век се появява школа в странознанието, която в своето развитие в крайна сметка балансира предхождащите я. Тя се нарича **антропогеография** и се възприема също така като *германска географска школа*. Терминът антропогеография се свързва с името на германския географ и етнограф Фридрих Ратцел, смятан и за основател на политическата география, изучаваща взаимодействието между географското пространство и политическите процеси. Според Ратцел (автор и на теорията за „жизненото пространство“) държавата като географски обект притежава три базови характеристики:

- пространство (територия);
- местоположение – както като географски координати, така и спрямо другите държави;
- чувство за пространство или териториална идентичност.

Антропогеографският подход в странознанието на германската географска школа от началото на XX век се нарича още и **географски детерминизъм**, който е критикуван заради надценяването на влиянието на природата върху обществените процеси.

Сред по-важните особености на други национални школи в областта на антропогеографията и в частност на странознанието са:

1. Географите от *англо-американската школа* като цяло възприемат постановките на германския географски детерминизъм, но

също така и някои от френския географски посибилизъм. Специфична отлика на тази школа и най-вече на американското ѝ разклонение е интересът ѝ от последните десетилетия на XX век към влиянието на населението върху екологичните проблеми на земята – т.нар. **енвайроментализъм**.

2. За *руската школа* до 30-те години на XX век е присъщ географският детерминизъм. Развиван е както антропогенният възглед, т.е. влиянието на човека върху околната среда, така и антропогеографският – влиянието на географската среда над човека. За наследилата я съветска школа е характерно елиминирането на човека от сферата на интереси на географията, като евентуалното му споменаване е само в качеството му на трудова сила. Интересно име сред съвременните руски антропогеографи е Лев Гумилъв, известен с концепцията си за евразийството.

3.1.2. Методика и функции на странознанието

Географията (включително и странознанието) е гранична, съпределна наука между комплекса от естествени (природни) и комплекса от обществени науки. Тя има като общ обект за изучаване *географската обвивка* (географската среда) на нашата планета, която на практика е *едно закономерно организирано природно-антропогенно съчетание*.

Основен метод, прилаган от географските науки, е *пространственият (хорологичен) метод*, като някои автори смятат, че съвременната география сама по себе си представлява наука за пространствените съотношения на развиващите се териториални обекти, макар че развитието им е по-скоро предмет на историята. Пространствената организация на едно общество е по-широко понятие от териториалната му структура. Общественият живот, включително неговите икономически, политически, научни и други форми, протича не само на територията на една държава (суверенитет), но и в т.нар. *екстериториалност*, включваща кораби в моретата, самолети във въздуха, полярни и космически изследователски станции, дипломатически представителства. Част от суверенитета на дадена държава са и принадлежащите ѝ в открито море подводни морски кабели и тръбопроводи. Всъщност самата държава

представлява форма на пространствена, политическа организация на едно общество, чиито основни и неизменни атрибути са нейната територия и съответната ѝ природна среда, ведно с разположените в нея групи и организации от хора и съпровождащите ги материални, рефлексивни и подредени присъствия. Доколкото в днешно време няма територии (с изключение на Антарктида) на земята, които са свободни от държавно-политическо присъствие, то на практика странознанието винаги има за обект на изучаване някаква *конкретна държава*. При все че държавата е основна таксономична (класификационна) категория на политическото пространство и география, тя най-често като граници е определяща за предмета на странознанието. При определени изключения, странознанието може да има за обект няколко съседни, сходни по определени признаци (език, религия, островни групи) държави от даден регион (т.нар. клон на странознанието *регионалистика*), или специфично идентифициращи се големи райони от една държава (т.нар. клон на странознанието *краеведство*).

Странознанието представлява специфичен клон на регионалната география, макар че според някои учени те са една и съща наука, а според други регионите не трябва да се вмести в държавните граници. Във всеки случай регионалната география от таксономична гледна точка е от по-висок ред от странознанието, доколкото притежава по-широка предметна и проблемна област, включвайки няколко държави от обособен по някакъв *критерий* регион (най-често *географски* – например балкански държави, но може да бъде и *етнокултурен* – скандинавски страни). Трябва да се има предвид фактът, че на повечето европейски езици терминът *странознание* се превежда като *регионална география*, а изключения, освен българският, са немският (*länderkunde*) и няколко славянски езици, като например руският (*страноведение*) и полският (*krajoznawstwo*). Вероятно лексикалното обособяване на този термин идва и от факта, че на странознанието като научна дисциплина в бившия Съветски съюз е отделяно значимо внимание. Важно място в това отношение заемат изследователи като Николай Н. Баранский (1881 – 1963), за когото странознанието трябва да изработва визитните картички на държавите и регионите, както и Яков Г. Машбиц (1928 – 1997), който

го диференцира на *традиционно* и *проблемно*, както и на *природно*, *обществено* и *комплексно странознание*.

Според един от авторитетните български географи Стефан Карастоянов основни предмети за изследване на регионалната география са природата, населението и стопанството на страната или региона. Според него специфичният „портрет“ на една страна или един регион е:

– **Географско пространство:**

- *географско положение и политически граници;*
- *пространствено развитие и формиране на територията;*
- *държавно управление и териториално устройство.*

– **Общество и политика:**

- *демографски ресурси;*
- *етно-религиозен състав и национален въпрос;*
- *политическа система и управление.*

– **Стопанство:**

- *фактори и условия за развитие;*
- *количествена оценка;*
- *секторна и териториална структура.*

– **Региони и градове.**

Според Карастоянов в горната примерна схема задължително се акцентира на съвременното културно-политическо и социално-икономическо геопространство, като то се разглежда в динамично единство с останалите.

Освен пространственият, други по-значими за странознанието методи са:

– *комплексният метод*, който изисква всестранното изучаване на съответната държава;

– *генетическият метод*, т.е. дадена страна трябва да се разглежда в развитие, като се изяснява защо се е достигнало до конкретното състояние и до какво ново състояние може да се достигне;

– *хронологическият метод*, който изисква познаването на поредността на събитията и процесите на дадена територия, тяхната, продължителност, както и точната им датировка.

В рамките на общата методология на странознанието, което е една интердисциплинарна научна дисциплина, естествено се включват и частни методи, като тези за анализ на релефа, за изучаване на климата, за изучаване на флората и фауната, за изследване на населението, на езика, историята и културата му, методи за икономически анализи, за политически изследвания и други.

Резултатите, постигнати от странознанието при изучаването на неговите обекти, се представят под формата на *систематизирани текстоописания*, различни по своя характер *карти* – физикогеографски, административни, демографски и др., *таблицы* с абсолютни и относителни стойности, *диаграми*, *фотоснимки*, *аудио- и видеоматериали*.

Обществената потребност от развиване на странознанието се изразява най-точно чрез неговите функции, сред които:

1. *Познавателно-просветителска функция*. Странознанието изгражда образа, картината на дадена държава в съзнанието на ползващите неговите достижения.

2. *Оценъчна функция*. Дава оценка на дадена страна от гледна точка на нейните природни ресурси.

3. *Информационна функция*. Състои се в събиране, съхранение и предоставяне на сведения за дадена страна.

3.2. Разузнавателно странознание

В общия обем на странознанието са се обособили отделни клонове, обслужващи специфични интереси в различни сфери на човешката дейност. За тези сфери обаче е важно комплексното, пространствено и хронологично познаване на обекта на странознанието – една цяла страна/държава. В този смисъл, не са много онези сфери на човешката дейност, които изискват едно толкова комплексно (физикогеографско, икономическо, политическо, социално, демографско, културно) познаване на една страна и то в хода на нейното историческо развитие, както и нейното пространствено разгръщане, като пътища, градове, пристанища, обществено-политически и развлекателни места и сгради, а също и културно-исторически паметници. От такава обемиста информация се интересуват основно:

1. *Държавно-политическите ръководства* на конкурентните други държави. Тази информация пристига до това ръководство в доста синтезиран вид и засяга възможните заплахи, произтичащи от чуждата държава, а също и възможните сфери за взаимно сътрудничество.

2. *Чуждоезиковите лингвисти*, които, за да могат да превеждат пълноценно и вярно, както и да обучават други хора на чужд език, трябва да познават в максимална степен използването на този чужд език, което налага да са наясно с особеностите на използването му във всички сфери на живота на чуждата държава, в това число и в исторически план.

3. *Хора пътешественици*, които посещават чужда държава с цел развлечение или от гледна точка на човешкото любопитство. В днешно време на практика това са милионите туристи, както и обслужващите ги специалисти.

В нашето съвремие най-голям от икономическа и предприемаческа гледна точка потребител на странознанието е туристическата индустрия, която на практика организира по-кратки или по-дълги пътешествия с цел развлечение. Тази индустрия през последните десетилетия претърпява изключително развитие в глобален мащаб. Туристическото странознание се интересува преди всичко от туристическите забележителности – природни, културно-исторически, изкуствени, както и от туристическата леглова база и инфраструктура. Поради значимия за туризма характер на странознанието най-често то се изучава като учебна дисциплина в рамките на туристическите специалности във висшите учебни заведения.

Странознанието като учебна дисциплина често се изучава и във филологическите специалности с цел подпомагане на обучението по чужд език. Често използвано наименование за този клон на странознанието е *лингвостранознание*.

По отношение на потребителите на странознанието в лицето на държавно-политическото ръководство в миналите столетия най-важно е било т.нар. *военно странознание*, което изучава както военните аспекти на политиката, икономиката и социума, така и военния потенциал на евентуалната противникова страна, а също и евентуалния театър на военните действия. Военното странознание е един от трите основни раздела на военната география наред с нейните общи основи и

изучаването на театъра на военните действие (ТВД). Военното странознание и изучаването на ТВД са неразривно свързани и взаимно допълващи се, защото за да се изучи даден ТВД, трябва да се опознаят намиращите се в него страни. Твърде често границите на ТВД не се очертават по границите на замесените в конфликта държави, а въз основа на значими елементи на географската среда – океани, морета, труднопроходими планински райони, реки и др.

Целите на военната география са на основата на анализ на географските фактори, действащи в ТВД, да се направят изводи за тяхното влияние върху подготовката и воденето на боя, операцията, войната, както и за конкретното използване на родовете войски и видовете въоръжени сили. Може да даде аргументи за определянето на направленията на главните удари, построението на войските и тяхното бойно използване. Основна роля за всичко това имат физикогеографските компоненти на природната среда, като релеф, климат, води, флора и фауна, но не се изключва и онова, което е създадено от самите хора, като големи урбанистични центрове, пътна и железопътна инфраструктура, язовири и т.н. Отчитат се особеностите на населението като култура и народопсихология – например използването на атомно оръжие срещу Япония от САЩ през Втората световна война е в резултат на специфичното отношение към саможертвата и воинската чест на японските военнотружещи и очакваните значими загуби от американската армия, като се имат предвид ужасяващите такива в битката за остров Окинава.

Военната география, а оттам и военното странознание твърде често си служат с понятието *обекти*, които представляват райони от местността, икономически, административни, политически и военни центрове, войскови групировки и др., с овладяването или унищожаването на които се оказва решително влияние върху развитието на изхода на войната, операцията и боя. В зависимост от тяхното назначение и силите и средствата, с които се овладяват, удържат или унищожават, обектите биват:

– *стратегически* – имат решително влияние върху изхода на войната и биват големи политико-административни центрове, големи промишлени райони, големи водни и планински рубежи, богати на природни ресурси райони и др.;

– *оперативни* – влияят преди всичко върху изхода на операцията, като могат да бъдат градове, важни пътни възли, промишлени райони, водни и планински рубежи, войскови групировки и др.;

– *тактически* – влияят върху хода и изхода на боя, като могат да бъдат населено място, пътен възел, командна височина, водна преграда, важен мост, дефиле, превал, отбранително съоръжение и др.

Наред с обектите, влияещи върху войната, операцията и боя, военната география си служи и с понятието *препятствия*, които са естествено силни и изкуствено създадени рубежи, възпрепятстващи действията на войските – планински хребет, теснина, река, проток, крупен район, телени мрежи, минни полета и т.н. Те също могат да са стратегически, оперативни и тактически.

Може да се направи аналогията, че средата, в която се провеждат военните действия, се състои – по подобие на средата на разузнаване, от:

– *обекти*, които в единия случай трябва да се овладяват, а в другия – *разузнават*;

– *възпрепятстващи обекти/субекти*, които в единия случай представляват препятствия, забавящи или спиращи действията на войските, а в другия – противодействието от контрразузнавателния орган.

Специфично разклонение на военното изучаване на чужда държава е *разузнавателното странознание*, което има своите особености от гледна точка на прилагането на скрити методи за изучаването ѝ по отношение на проблемите на отбраната и сигурността. Първоначално разузнаването възниква преди всичко в интерес на военното странознание, като допълва всичкото друго знание, добито чрез открити способности, включително пътеписи на пътешественици, емисари, дипломати, търговци и т.н. Впоследствие възникват и други видове разузнавания, като политическо, икономическо, научно-техническо и др., чиято среда за/на разузнаване има своите специфики като обекти за разузнаване или противодействие, но на практика е идентична като структура с тази на военното. Във всички случаи ефективността на разузнаването зависи от особеностите на средата, в която то се провежда, т.е. доколко тя е „прозрачна“ или благоприятна за прилаганите разузнавателни способности, техники и прийоми. В това е основната разлика

на разузнавателното странознание от военното такова – то изучава средата не с цел как да я овладее, а как да направи това изучаване по-ефективно и безопасно за разузнавателните структури.

От изложеното дотук разузнавателното странознание може да се дефинира като специфично направление в странознанието, което има за цел да изучава възможностите и условията за ефективно и безопасно провеждане на разузнавателни дейности на територията на определена държава, част от държава или съвкупност от държави.

3.2.1. Обект и предмет на разузнавателното странознание

Може да се оцени, че **обектът на изследване на разузнавателното странознание** са геопространствените единици (в общия случай страни/държави), обособени въз основа на природни, политически или социално-икономически критерии, отличаващи се с висока степен на вътрешно единство и функционална взаимозависимост между техните съставни компоненти.

Предметът на разузнавателното странознание се съсредоточава върху разкриване на индивидуалното и комплексното влияние на компонентите на странознанието, върху ефективността и безопасността на провеждане на разузнавателни дейности в дадена специфична геопространствена единица – държава, регион от държави или регион в държава. Някои от компонентите на странознанието или отделни техни подсистеми могат да имат значително по-голямо въздействие върху оперативното реализиране на разузнавателните дейности, т.е. те ще са определящи по отношение на общата и разузнавателната оперативна обстановка и ще са във фокуса на разузнавателното странознание, съответно на неговия предмет.

3.2.2. Функции на разузнавателното странознание

Нуждата на разузнаването от странознанието се определя преди всичко от **сферата му на действие**, а именно **средата за разузнаване**, представляваща *съвкупността от природна среда, обекти за разузнаване и*

субекти на разузнавателно противодействие, които са пространствено разположени главно на територията на разузнаваната държава, а в някои случаи и екстериториално. Освен че обектите за разузнаване и контраразузнавателните структури са разположени преимуществено на територията и в природната среда на чуждата държава, в тях работят *представители на местното население* с всичките им общи характеристики, които са обект на изучаване и от странознанието, в това число елементите на материалното присъствие (храна, подслон, облекло, вещи, техника), рефлексивното присъствие (митове, религия, философия, ежедневно съзнание) и подреденото присъствие (ритуали, размяна, нормативни системи). От тази гледна точка *странознанието* е *първоначалната отправна база* за детайлно изучаване на оперативната обстановка в дадена държава за воденето на разузнавателни действия по нея. Като такава първоначална отправна база разузнавателното странознание има **две основни функции**:

1. *Познавателно-сравнителна*. Информационната база на основата на странознанието е онази първична информация, върху която се „налага“ последващо добита информация и се правят разузнавателни изводи за наличието на бъдещи съмнения и тревоги за сигурността промени. Тази функция на странознанието има важно пряко значение за оперативни разузнавателни дейности, като разузнавателно наблюдение, наблюдение на обкръжаващата среда, разузнавателно пътуване, добиване на информация от открити източници.

2. *Прикриваща*. Подпомага значимо ефективното скрито присъствие на силите и средствата на разузнаването, което има пряко отношение към т.нар. *разузнавателна оперативна обстановка*. Доброто познаване на всички аспекти на живота в една страна, като се започне от особеностите на природната среда, премине се през общите характеристики на културата на населението и се стигне до нормативно-административната ѝ система, е предпоставка за успешно и ефективно „вграждане“ и скрито действие на представителите на разузнаването в съответната страна. Прикриващата функция на странознанието е от особено значение за разузнавателни дейности, като вербовка на секретен сътрудник, създаване на нелегален сътрудник, изпращане в друг суверенитет, създаване на контакт с разузнавания суверенитет, връзка в разузнаването.

Може да се оцени, че по отношение на познавателно-сравнителната функция и съответно информационните разузнавателни задачи много по-подходящо е използването на германската школа в странознанието, отличаваща се със статистическо натрупване и отразяване на всички реалности в една държава, съчетани и с характерния за нея детерминизъм, изясняващ причинно-следствените връзки в промените в общата подредба на знанията за дадена страна.

Прикриващата функция на странознанието би била много полезна за решаване на организационните разузнавателни задачи при използване на подхода на френската школа в разузнаването, която обръща повече внимание на преобразуващото присъствие на човека в природната среда, както и излагането на предизвикващите внимание контрасти в знанията за една държава.

Доколкото дейността на представителя на разузнаването в една чужда държава обикновено е комплексно, т.е. той решава както информационни, така и организационни разузнавателни задачи, би било полезно за него да познава тази страна както през погледа на германската, така и на френската школа в странознанието.

Четвърта глава

ФИЗИКОГЕОГРАФСКИ КОМПОНЕНТИ

Описанието на една държава в странознанието винаги започва от описанието на това къде е разположена на земната повърхност и съответно каква е нейната природа като релеф, климат, води, флора и фауна. Основанието за тази подредба произтича от това, че при всяко изследване на даден обект се започва от това къде се разполага и какви са взаимодействията му със заобикалящата го среда, но и поради това, че има немалко сериозно обосновани научни теории, че природната среда оказва решаващо въздействие върху редица характеристики на живеещото в нея население, в това число и върху неговата политико-административна организация.

В немалка степен сигурността на една държава и съответно структурите за сигурност, които тя изгражда – видове въоръжени сили, специални служби и др., зависят от географското ѝ положение. Държави, които са разположени на територии, които не са стратегически от транспортна гледна точка, нито пък на тях има залежи на големи природни ресурси, е по-малко вероятно да бъдат подложени на негативни въздействия от други държави. Държави пък, нямащи излаз на морски пространства, не развиват военноморски сили и т.н.

4.1. Географско разположение

Макар че географското положение по смисъла на понятието си не е природен елемент на една държава, то е определящо за наличието на тези елементи върху територията на дадена страна и затова първоначално се оценява местоположението ѝ върху земната повърхност, като тя се „привързва“ върху нея от гледна точка на понятията географска ширина и дължина. Съответно се отчита на кой континент е разположена

държавата и в коя негова част – северна, южна, източна, западна, или пък е с централно положение, а също така на кое крайбрежие на континента е, включително с кой точно океан или с кое море граничат нейните крайбрежни зони. Разбира се, има и държави (а и държави континенти), които изцяло са разположени насред водна повърхност, т.нар. островни държави. От гледна точка на водните граници на една страна трябва да се отчете и наличието на реки или езера, които са нейни граници с други държави. Всичко това има пряко отношение за начините, по които представителите на разузнаването могат да достигнат до тази държава, т.е. с автомобилен, въздушен или морски транспорт, а също така и от гледна точка на нелегалното проникване на тази територия. Освен „пропускливостта“ на границите на държавата, важно за разузнаването са наличието и възможните подходи за разрешаването на различни гранични спорове със съседните държави.

След това трябва да се отчетат онези крупни релефни форми – планински масиви или вериги, които са разположени както на нейна, така и на територията на съседни държави. Тези релефни форми също имат отношение към организационни задачи по проникването на разузнаването на територията на тази държава, доколкото при нелегални форми на проникване разузнавателните структури са облагодетелствани от планинско-гористи местности.

Наличието на водни граници на една държава предполага развиването на специфичните сили за тяхната защита – както гранични водни патрули, така и на военни сили от морски, речен или езерен характер. Това налага разузнаването да „потърси“ и изясни наличието, големината и състава на тези сили.

Не трябва да се пропуска и възможността за наличието между две държави на размита, недобре маркирана граница поради политически или чисто природни причини – например в пустините, където трудно се поддържа постоянна маркировка, а също и някои водни граници, преминаващи по фарватера на реки или пък зависещи от променящи се релефни форми на брега на морски, езерни и речни пространства. Това не означава, че една такава граница е по-пропусклива – даже напротив, често тя като спорен обект е повече от нормалното наситена със защитни сили и средства.

Към изясняването на географското положение на една страна спада и определянето на това в какъв климатичен пояс е разположена или пък колко и какви климатични пояси са налични в нейната територия. Необходимо е да се отчете също така наличието или периодичното възникване в близост до територията на държавата на значими природни явления, като морски течения (например Гълфстрийм), места на зараждане на тайфуни и урагани (например Карибите), откъсване на големи ледникови блокове (например Гренландия), големи разливи на реки и други подобни, които биха имали влияние както върху условията за достъп до тази държава, така и върху други природни и неприродни елементи от обстановката на нейна територия.

На следващо място при оценката на географското местоположение на една държава е да се определи броят държави, с които тя има граници, както и какви са тези държави, сравнени с нея, от гледна точка на общите социално-икономически показатели на техните населения. Последното дава представа за наличието на естествени постоянни и сезонни потоци на трудова сила, а също и на туристически потоци между двете държави. Обемът на тези миграции и потоци, разбира се, зависи и от външнополитическите отношения с тези държави, както и ангажираността им с различни наднационални съюзи и коалиции, което в крайна сметка се отразява на контрола на тези граници (например в т.нар. шенгенско пространство в Европейския съюз на практика обичайно няма гранични процедури при пресичане на границите). Всичко това също има отношение към възможностите и необходимите начини за проникване на представители на разузнаването на територията на съответната държава.

4.2. Релеф

Релефът е съвкупността от всички по-значими неравности на земната повърхност, които се наричат „релефни форми“. Те се различават една от друга по размери и външен вид, възраст, строеж, начин на образуване и т.н. Според големината си те могат да се подразделят на особено големи, големи, средни и малки. Особено големите са континентите и океанските падини, големите са планините и равнините,

а средните и малките са различни по големина хълмове, долини, дюни и др. *Изпъкналите форми* на релефа имат сравнително голяма абсолютна височина и такива са планини, хълмове и плата. *Вдлъбнатите форми* на релефа са понижения на земната кора в равнинните ѝ части или пък в рамките на изпъкналите ѝ форми и такива са долини, котловини, депресии и др. Релефът оказва влияние върху годишните сезони, водите, почвите растенията и животните. Формите му улесняват или затрудняват живота и трудовата дейност. Освен това според немалко теории оказват значимо влияние на колективните психологични характеристики на обитаващото го население.

От гледна точка на разузнаването нямат голямо значение характеристики на релефните форми като строеж, начин на образуване или възраст. Значение имат преди всичко външният вид и размерите на релефните форми, които имат пряко отношение към възможните трудови дейности сред тях, а също и влиянието им върху характеристиките на местното население. Трябва да се има предвид, че в планински условия населението в две съседни долини или котловини може да има крайно различни характеристики, като например етнически състав и изповядвана религия, което има значимо влияние за прикриващата функция на разузнавателното странознание. От гледна точка на прикриващата функция значение имат и познания за дадена страна, свързани с някои релефни форми с туристически характер, които позволяват тяхното легендирано посещение при изпълнение на разузнавателни дейности за изграждане на ЛИРИ или осъществяване на връзката с тях и ръководството им. Такива релефни форми са например скалните (Мадарският конник, Белоградчишките скали), пещерите (Магура, Леденик, Съева дупка), планински местности за отдих и ски туризъм (Пампорово, Боровец) и други.

Познавателно-сравнителната функция на странознанието се обвързва с релефа от гледна точка на възможността за разкриване и следене на развитието на различни значими производствени и инфраструктурни обекти, имащи отношение към сигурността. В равнините разкриването и следенето на тези обекти е много по-лесно за разузнаването, включително и чрез възможностите на техническото разузнаване от въздушно-космическото пространство посредством изображения (т.нар. IMINT). В случай че такива

обекти са скрити в различни изпъкнали форми на релефа, се налага прилагането на възможностите на агентурното разузнаване, като се използват различни типове ЛИРИ. Релефът оказва своето влияние и върху възможностите на радиоразузнаването, доколкото различните по дължина радиовълни имат различни възможности да преодоляват различните по големина релефни форми.

4.3. Климат

Климатът е състояние на долния слой на атмосферата за продължителен период от време. Тропосферата е прието да се дели на различни въздушни маси. Под въздушна маса се разбира голям обем от въздух, имащ относително еднородни свойства и придвижващ се като едно цяло. Основни свойства на всяка въздушна маса са температурата, налягането, влажността, замъглеността ѝ.

Определящо свойство на всяка въздушна маса е нейната температура, която зависи от нивото на слънчева радиация, което пък зависи от ъгъла, под който падат слънчевите лъчи към земята – колкото този ъгъл е по-близо до 90° , толкова е по-голяма слънчевата радиация, постъпваща към Земята. В зависимост от величината на слънчевата радиация се различават четири типа въздушни маси:

- екваториална;
- тропическа;
- умерена;
- арктическа (антарктическа).

Важен фактор за климата е постилащата повърхност под въздушните маси и най-вече дали това е суша, или вода. Над континентите се формират т.нар. *континентални въздушни маси*, а над океаните – *морски (океански) въздушни маси*. Всички типове въздушни маси, с изключение на екваториалната, се делят на северна и южна част от гледна точка на разположението спрямо екватора, като в резултат се наблюдават седем климатични пояса на земята, обхващащи милиони квадратни километра. Значимо влияние на климата оказват и закономерните премествания на въздушните маси, наричани атмосферна циркулация. Във всеки от

дублираните климатични пояси (северен и южен) се различават т.нар. зимен или летен период, настъпващ ежегодно в зависимост от изместването на земната ос спрямо Слънцето. В преходните зони между два основни климатични пояса се формират преходни такива, които се обозначават с представката „суб-“, т.е. субекваториален (северен и южен), субтропичен (северен и южен), субарктически (субантарктически), като в тях през лятото господстват климатични условия, характерни за основния климатичен пояс, който е по-близо до екватора, а през зимата – на този по-близо до полюсите. В крайбрежните зони в резултат на влиянието на големите водни маси се формира морска (океанска) разновидност на съответния климатичен пояс, а във вътрешността на материка се наблюдава неговата континентална форма. Голямо влияние на климата оказват и големите водни течения покрай сушата, като Гълфстрийм например. Крайбрежните и континенталните различия на климата в даден климатичен пояс са по-изразени в Северното полукълбо на земята, където има значими по повърхност суши – например евразийската такава, но и северноамериканската. От такава гледна точка, започвайки от атлантическия бряг на Европа, на изток се различават морски климат, умерено континентален, континентален, на определени изолирани места – екстремно континентален, а на източното азиатско крайбрежие – океански мусонен климат. Освен това се различават специфични климатични проявления във високите планински масиви, в които могат да се наблюдават т.нар. височинни климатични условия, започвайки от екваториален в ниските части и достигайки във високите части до вечна ледникова покривка, характерна за полярния климат.

Характеризирането на даден климатичен пояс или условия в определен район на земната повърхност се реализира със система от следните климатични показатели:

А) Температура – бива средногодишна, средна за даден сезон, годишен ход на средната температура. Отчитат се също годишна температурна амплитуда, а също така и различни форми на температурни инверсии.

Б) Налягане – над континентите и океаните съществуват целогодишни или сезонни области на ниско или високо налягане, които са и местата на зараждането съответно на циклоните и антициклоните, оказващи при

придвижването си влияние на конкретните климатични проявления в сравнително къс отрязък от време – ветрове, дъждове и др. Метеорологичните условия при циклоните (въздушна маса, в която въздухът се движи възходящо и спираловидно – обратно на часовниковата стрелка в Северното полукълбо и наобратно в Южното) се отличават с облачност, неустойчивост, с чести и значителни изменения на температурата, налягането, с обилни валежи и силни ветрове. При антициклоните (въздушна маса, в която въздухът се движи от горе надолу и към периферията) метеорологичните условия се отличават с устойчивост, слънчево и ясно време с редки и незначителни колебания на температурата и налягането, без валежи и ветрове. Атмосферният фронт е границата между две въздушни маси, като той може да бъде топъл – предшества валежи, или студен – предшества охлаждане, усилване на вятъра, валежи, смерчове.

В) Влажност – отразява съдържанието на водната пара в 1 м^3 въздушна маса, изразено в проценти, като обикновено тя е около 40 – 60%. Видим израз на влажността, която е под формата на водна пара, са облаците, които могат да бъдат ниски – до 2000 м, средни – между 2000 и 6000 м, и високи – над 6000 м височина. Те биват перести, кълбести, купести или слоести, а също и комбинация между тези определения. Обикновено през перестите могат да се виждат слънцето, луната и даже част от звездите, което позволява тези астрономически обекти да се ползват като ориентир. Слоестите обикновено са предвестник на продължителни валежи, докато кълбестите – за кратки, но проливни валежи. Цветът на облаците също дава значима информация за тях – снежнобели, от които рядко вали, за разлика от синкаво-сивите, чийто цвят е предвестник за дъжд, или пък зеленикавите, които са предвестник на градушки. Червените и оранжевите облаци се наблюдават при залез или изгрев слънце.

Г) Валежи – те могат да бъдат течни (дъждове), твърди (градушка), както и междинни, като сняг и суграшица. Измерват се в милиметри воден стълб на 1 м^2 , което може да бъде в средногодишни количества, сезонни или при конкретно климатично явление. Големината им се променя циклично от екваториалния (големи) през тропичния (помалки), умерения (отново се увеличават) до полярния (намаляват)

климатичен пояс, а също и във височина при изкачване в планините (ту големи, ту по-малки, а на много високите върхове на практика не вали, а снегът се навява от други, по-ниски места). Валежите зависят от близостта до океан или море, от температурата и влажността на въздуха, от облачността, от атмосферното налягане, релефа и ветровете. Валежите могат да са: интензивни; със средна интензивност, но с по-голяма продължителност (до денонощие); ръмязи, които могат да са с доста голяма продължителност.

Д) Вятър – представлява преместване на въздушни маси в хоризонтално направление поради разлики във въздушното налягане. Характеризира се със скорост (метри в секунда) и посока (посока, от която идват въздушните маси). Съществуват постоянни като посока ветрове, имащи собствени названия: пасати (от тропика към екватора), западни (в резултат на въртенето на земята) и северо-/югоизточни (от полярните към умерените ширини). Мусоните са ветрове в резултат на различните налягания над морската повърхност и сушата – характерни са за източни и югоизточни крайбрежия. В области с понижено налягане (циклони) се формират ветрове с разрушителна сила, като тайфуни, урагани, смерчове и торнадо, а около специфични релефни форми или водоеми се формират местни ветрове, като бриз, фьон или бора.

Климатичните проявления имат значимо влияние над всички човешки дейности, т.е. върху неговото цялостно съществуване като биосоциално-психическа единица и съответно неговите моментни възможности да решава определени задачи. В този смисъл климатът оказва значимо влияние при провеждането на различните видове разузнавателни дейности и се изисква строгото му отчитане, особено що се отнася до разузнавателни пътувания и наблюдения, различни форми на въздействия, както и по отношение на реализиране на някои специфични форми на връзка и ръководство на ЛИРИ. Предстоящи силни ветрове и дъждове могат да възпрепятстват провеждане на срещи с ЛИРИ, а снежната покривка може да ограничи използването на едни или други тайници за връзка с тях. Смяната на климатичните сезони води – най-вече в умерения климатичен пояс, до рязка промяна на растителността като наличие и цвят, което предизвиква промяна на

теренните условия за провеждане на различни разузнавателни мероприятия, като наблюдение, включително контраблюдение, скрито придвижване, залагане и изземване на тайници.

Необходимо е да се отчита и влиянието на климата върху годността и възможностите за използване от разузнаването на различни видове технически устройства, тъй като те стават ненадеждни извън определен температурен диапазон, както и при превишаване на влагата и налягането върху тях.

Климатичните условия оказват влияние върху прилагането на различни технически методи за разузнаване, свързани с преминаването на различни радио- или оптични сигнали през въздушните маси, които със своите климатични показатели могат да повлияят на далечината им на разпространение. Това засяга: радиоразузнаването, радиотехническото и радиолокационното разузнаване, разузнаването чрез изображения, осигурявани от фотографското и оптико-електронно въздушно и космическо разузнаване.

4.4. Води

Водите на земята включват Световния океан и водите на сушата. Световният океан е съвкупността от четирите океана и множество морета, заливи (врязана в сушата морска повърхност) и проливи (заобиколена от суша тясна морска повърхност). Моретата са резултат от специфични форми на сушата, които отделят част от световния океан, а също са и резултат на особеностите на подводния релеф.

Границата между сушата и моретата/океаните се нарича брегова линия, която може да бъде повече или по-малко нарязана, което има пряко отношение към условията за корабоплаване (особено за каботажното). В полярните климатични области бреговата линия през голяма част от годината, а в някои нейни части и целогодишно е под снежно-ледена обвивка и за достигането ѝ е необходимо използването на специализирани кораби – ледоразбивачи.

Подводната крайбрежна част се нарича шелф и има различни релефни форми, които често пъти преди много години са били част от

сушата. Шелфът представлява интерес за археолози, иманяри, водолази, но също така има значим икономически интерес за риболов, добив на сол, както и търсене и добиване на подземни богатства. Опази част от морето, която се простира навътре във водното пространство до 12 морски мили (около 22 километра) от т.нар. изходни линии, се нарича *териториално море*, в шелфа на което всички преждеизброени дейности са свободни (в рамките на съответните държавни регулации) за реализиране от граждани и юридически лица на прилежащата държава, която има суверенни права върху тази морска повърхност и дъно. Такива права държавата има и върху така наречените *вътрешни води*, които представляват специфични заливи. Останалата част от морето се нарича открито море и е свободно за плаване дори и за представители на държави, които нямат излаз на море. Съществува и т.нар. *прилежаща зона*, простираща се до 24 морски мили от изходните брегови линии, в която съответната държава може да осъществява контрол за предотвратяване на нарушенията на митнически, миграционни и други закони и правила, действащи на територията ѝ.

Морското дъно по правов признак се подразделя на дъно под вътрешните и териториални води, континентален шелф и дъно на морета зад пределите на континенталния шелф. Континенталният шелф включва морското дъно и земните му недра, простиращи се от териториалното море до границите на континенталния склон или на 200 морски мили от изходните линии, но не и на повече от 350 морски мили. Тази общо казано 200-милна зона се нарича също и *изключителна икономическа зона*, която позволява в нея да се добиват подземни богатства – преди всичко нефт и газ. Делимитирането на всички, изброени дотук зони на морската повърхност, както и на подводния шелф често е обект на продължителни гранични спорове, водещи понякога до кризи и конфликти (например Каспийско море, Южнокитайско море и др.).

През последните десетилетия крайбрежните зони – особено пясъчните, се превърнаха в основна цел и поле за изява на туристическата индустрия, където се концентрират голям брой хора от различни държави, което представлява значим интерес за разузнавателните

организации с цел започване на процеси по изграждане на ЛИРИ, а също и за провеждане на легендирани срещи с агентурни категории.

При опознаване на морската ивица на дадена държава е важно да се обърне внимание на характерните за този район движения на морски води:

1. *Колемателно* – това са вълните, които са резултат от вятъра, като размерите им са до 4 – 6 м, а в някои случаи и до 25 м. Ширината им може да е до 250 м.

2. *Постъпателно* – това са различни по характер крайбрежни течения. Към този вид движения на морските вълни се отнасят и т.нар. цунами – големи приливни вълни в резултат на земетресения и вулканична дейност.

3. *Приливно-отливни* – резултат са от гравитационното действие на Луната и Слънцето, като за различни брегови ивици, в зависимост от околния подводен и надводен релеф, те могат да са почти незабележими, но могат и да са значителни до степен да представляват туристически интерес или цел на икономическа дейност.

Към водите на сушата спадат реки, езера, блата, подземни води и ледници, а също така изкуствено създадените язовири и канали. Реката е постоянен воден поток, който има извор, водосборен басейн от реки, вливащи се в нея, и устие на вливане в друга река, море, езеро или блато. Някои реки в пустинните райони се появяват само в определени периоди от време през годината, а и твърде често нямат устие, а постепенно изчезват в пясъците. За планинските реки са характерни висока скорост на водите, тясно русло, каменисти дъна, прагове и водопади, докато реките в равнините са по-бавни, разливат се по-нашироко, дъната им са пясъчливи или тинести. По-големите реки твърде често са плавателни със значим транспортно-икономически ресурс за превоз на товари и пътници за държавите, през които преминават. В някои райони на света, като водосборния район на Амазонка или пък в Сибир, дори и днес плаването по реките е единственият значим способ за придвижване на товари, стоки и хора. В някои реки риболовът също е значим икономически фактор за хората, живеещи около тях, а други се използват за изграждането на големи енергийно-мелиорационни комплекси. Немалко реки се ползват и за спортни и спортно-развлекателни дейности, като регати и рафтинг. Има

реки, като Инд, Ганг или Нил, които са свещени за живота и вярванията на хората, тъй като битът на живеещите около тях е дълбоко и неразривно свързан с тези реки. За християните по цял свят особено място заема река Йордан, свързвана с акта на покръстване на Христос. Всъщност първите човешки цивилизации възникват в долините на реките Тигър и Ефрат, а по-късно – в поречията на големите реки в днешни Индия и Китай. Индустриалната революция в Англия до голяма степен е обусловена от развитата речна транспортна система. Пресичането на големите реки е съсредоточено по техните протежения в краен брой възможни точки – преди всичко мостове, но и фериботни комплекси. Това означава, че по тези точки би могъл да се реализира по-стриктен контрол на пресичащите го от страна на органите на реда и силите за сигурност. Реките също така представляват и специален военноразузнавателен интерес като естествени прегради на придвижването на войски и логистика за тях.

Езерата, особено по-големите, както и големите язовири, имат функции, подобни на реките – транспортни, енергийно-мелиорационни, риболовни, туристически и спортни (например големите езера на границата между САЩ и Канада, язовира Асуан в Египет и др.). Някои по-малки езера имат преди всичко туристически ресурс като природни забележителности.

Водни ресурси, като подземни реки и гейзери, имат сравнително малки икономически възможности и са преди всичко туристически и изследователски обекти. Минералните води и някои кални находища в езера и блата имат медицинско приложение и привличат значими маси от хора, при това и от чужди държави, което дава възможност за легендирани посещения и решаването на някои организационни разузнавателни задачи.

Доброто познаване на водите на една държава от страна на представителите на чуждо разузнаване ги улеснява в решаването предимно на организационни задачи. Освен това крайбрежните зони, както и протеженията на големите реки са естествени места за възникване на големи градски пристанищни центрове, в които често се разполагат обекти за разузнаване – търговски пристанища, военноморски бази, командвания на военноморските сили, отделни министерства, държавни агенции и др. От гледна точка на техническото разузнаване едно цяло

негово направление се развива във водна среда – така нареченото хидроакустично разузнаване.

4.5. Природни зони, флора и фауна

Природните зони са участъци от земната повърхност, които видимо се отличават едни от други поради особеностите на техните релеф, климат, води и почви. Тази ясна разлика се изразява, на първо място, чрез наличната флора (растителност) в тази зона, която растителност е функция на изброените фактори. Структуроопределящо по отношение на растителността съотношение за дадена природна зона е това между топлината и влагата. От гледна точка на температурните особености на земната повърхност природните зони би трябвало да се развиват по протежение на паралелите и да се променят по протежение на меридианите. Влажността обаче е функция на големите морски повърхности и ветровете, пренасящи влагата в тропосферата, което в крайна сметка нарушава „температурната“ подредба и води до по-голямо разнообразие в подредеността на различните природни зони. При големите по територия държави са налични разнообразни природни зони, които е необходимо предварително да се познават и отчитат в разузнавателните дейности.

Характеристиката на всяка природна зона е всъщност съвкупност от характеристиките на нейните флора и фауна, чиито представители най-общо се подразделят в зависимост от местообитанието им на:

- водни;
- околководни;
- разположени в наземни открити пространства;
- разположени в наземни закрити пространство;
- въздушни;
- почвени.

Флората е исторически сложила се съвкупност от различни видове растения, обитаващи дадена област. Различават се няколко видове растителност – дървесна, храстовидна, тревиста, мъхово-лишовидна, гъбеста, а също така и водорасли. Преобладаващото наличие на дървесни видове в дадена зона се нарича гора. Горите могат да са различни видове – иглолистни,

широколистни, смесени, а от гледна точка на температурата и влажността в тях – джунгла, тайга. Повърхностите от земята, заети само с тревиста растителност, са разнообразни и имат различни наименования, като се започне от най-малките – поляна, ливада, и се стигне до огромните пространства на степите, прериите, саваните и пампасите. Както при горите, така и при тревистите райони, особено при тези, заети с култивирани растителни видове, е налице определен административен, обществен или частен контрол, който произтича от техния икономически или екологичен потенциал. Това предполага съобразяване от страна на разполагането и действието в тях на сили и средства на разузнаването, за да не бъдат разкрити техните присъствие и дейности.

Областите върху земната повърхност, в които пък почти липсва растителност заради силно ограничените валежи, се наричат пустини (Сахара, Гоби, Калахари и др.), които могат да са пясъчни, глинести, каменисти, а при полярните покритието е снежно. Административният контрол в тези природни зони не е така силен, а и често в тях границите на суверенитета са размити и неясни. При все това представителите на местното население са особено чувствителни към всяко външно присъствие, предвид ограничените природни ресурси в тези зони, поради което разузнавателното скрито присъствие е затруднено.

Фауната е исторически сложила се съвкупност от различни видове животни, обитаващи дадена област. Най-важният признак за всяка фауна е нейният видов състав. Количеството на обитаващите я видове отразява нейното богатство. За всяка природна зона има характерни животински видове, които не могат да се срещнат в други природни зони. Естествено в гористите райони преобладават животни, които могат да живеят в дървесните корони, в това число лазещи, катерещи се и прескачащи, както и прелитащи. За фауната на степите или пустините са характерни животни, които сезонно изпадат в хибернация (регулирана хипотермия със забавени метаболитни процеси). Във водните пространства преобладават животински видове, които не се срещат на сушата, като най-общо те се делят на активно или пасивно движещи се и дънни. Активно придвижващите се са риби, големи главоноги, млекопитаещи. Съществуват и животински

видове, които са неподвижни – коралите, които дори създават големи релефни форми (например Големия бариерен риф край Австралия).

При опознаването на флората и фауната специфично място заемат:

– *ареалите* – територия или акватория, обитавана постоянно от един определен животински или растителен вид;

– *ендемичните животни и растения* – срещащи се само на малка територия или акватория и никъде другаде, като най-често тези територии са отдалечени острови или в условия на силно разчленен релеф;

– *реликтите* – растения и животни (нилският крокодил например), достигнали до нашето съвремие, но характерни преди всичко за отминали епохи.

Познаването на флората и фауната няма значимо пряко отношение към разузнавателните дейности, но в някои случаи може да бъде фактор при скриването на определени такива, както и за обезопасяване на личния състав от гледна точка на тяхното здравословно състояние, което може да е заплашено от различни отровни растения и животни, както и други подобни заплахи. Освен това растителността има своето значение за прилагането на някои технически методи за разузнаване посредством изображения.

Пета глава

НАСЕЛЕНИЕ И ИСТОРИЯ

Пълноценността на географските изследвания и в частност на странознанието е заключена в разкриването на комплексното взаимодействие между природа и човек. Това взаимодействие в някои школи се разглежда с акцент на по-голямото влияние на природата върху присъствието на човека в нея и като негова естествена част от нея, а други поставят акцент върху преобразуващата роля на човешките рефлексии над неговото изходно начало – природата. Във всеки случай човекът и то в неговото множествено, социално организирано присъствие като общество, населяващо дадена страна/държава, е водещият от гледна точка на сигурността, подобект на обекта на изследвания на странознанието. Населението на една страна е основният субект на историята ѝ, на настоящето и бъдещето ѝ, макар че понякога значими природни катаклизми или промени също могат да окажат влияние на историческото развитие.

От гледна точка на разузнавателното странознание характерните особености на населението на една страна, неговите история и култура са много по-значими, отколкото природните аспекти, които са значително по-голям интерес например за туристическото странознание, което обръща много повече внимание на това какви природни забележителности има в дадена страна и доколко може да се осигури безопасното и приятно, от природна гледна точка, пребиваване на туриста.

За различните видове разузнаване доброто познаване на особеностите на населението на една страна почти няма значение за техническите разновидности на разузнаването, но е от решаващо значение за ефективността на разузнаването чрез лица, източници на информация – както от гледна точка на познавателно-сравнителната функция на странознанието, така и най-вече на прикриващата му.

5.1. Население

Населението на една страна е непрекъснато обновяваща се в процеса на възпроизводството съвкупност от хора, живеещи в нея. Именно в средите на населението на една страна се зараждат предизвикателствата, рисковете и заплахите за сигурността на други държави. Населението присъства в природната среда на една страна, взаимодейства двупосочно с нея, формира характерни особености и рефлексии, като в резултат може да проектира действия, които да нарушат равновесието и баланса с населението на други страни. Ето защо населението на една държава както като цяло, така и най-вече онази част от него, която е в обектите за разузнаване, е от особен интерес за оперативно изучаване от страна на всяка разузнавателна организация.

5.1.1. Характеристики на населението на една страна

Основна характеристика на населението е неговата **численост**, която често се разглежда като демографски потенциал на дадена страна. Според числеността на населението държавите се подразделят на малки, средни, големи и особено големи. В света има около 40 държави с малка численост на населението – до около 100 000 души. Десет държави са с голямо по численост население – над 100 милиона души, а две (Китай и Индия) – с особено голяма численост – над 1 милиард. Важен допълнителен показател е **средната гъстота (плътност) на населението**, която се измерва с брой живеещи на квадратен километър от площта на държавата, като най-често тя се изобразява нагледно на карти. Важна от различни гледни точки, включително и на разузнаването е гъстотата в различни райони на страната, както и в конкретни градове и части от тях. От разузнавателна гледна точка е значимо изясняването на причините на повишената или пак много малка гъстота на населението в определени региони – дали е в резултат на естествени природни условия, или повишена/ниска икономическа дейност; дали не е в резултат на гетоизиране на етнически, религиозен или друг принцип; дали не е в резултат на определени целенасочени административни мерки на

държавното и политическото ръководство на съответната държава. Високата гъстота на населението е характерна за силно урбанизираните градски райони с ярко изразени промишлени, търговско-финансови, транспортни и административни функции, където преобладаващо се намират обектите на разузнаването. Особено място по отношение на урбанизираните територии с много висока гъстота на населението заемат: *градските агломерации* – сливащи се селища от градски тип около един голям (Париж, Лондон) или няколко града (Рурската област в Германия); *метрополисите* – гигантски сливания на агломерации и големи градове (например Бостън-Вашингтон).

При изменението на числеността на населението значимо влияние имат икономически, политически, социални, здравни и религиозни фактори. Едновременно с това се наблюдават и естествени закономерности (обект и на научни изследвания в хронологическо-математически аспект) при нарастването или намаляването на населението на една страна, което пък оказва влияние на икономическите и обществено-политическите ѝ характеристики. Тези закономерности са всъщност **закономерности на възпроизводството на населението**, основани на процесите на раждане, смърт и естествен прираст (положителен или отрицателен), които обезпечават възобновяването и смяната на поколенията. Качествените и количествените показатели на естествените демографски движения, т.е. на възпроизводството, отразяват състава и структурата на населението, социалното и икономическото му ниво, стила на живот и менталитета.

Възрастовата структура на населението се изразява в разделянето на населението на три типа групи: група, свързана с младостта (до 14 години), със зрелостта (от 15 до 59 години), със старостта (над 60 години). В различните страни възрастовата структура на населението е различна, което е показател и потенциал за различни икономически и обществено-политически процеси, засягащи както вътрешната сигурност, така и сигурността на други, най-вече съседни държави. Приема се, че една страна е в т.нар. *демографска младост*, ако преобладават хората във възрастовия диапазон от 15 до 30 години, за които е характерна най-голяма активност в обществено-политически план, т.е. склонност към революционни промени.

Важен демографски показател е и **половият състав** на населението – съотношението между мъже и жени. Статистически е доказано, че се раждат малко повече момчета (в рамките на няколко процента), което предполага техния превес преди всичко в групата на младата възраст – до 15 години. Впоследствие обаче, поради трудовите дейности на мъжете, характерни с по-чести летални изходи, а също и поради участие във военни действия, се стига до естествен малък числен превес на жените, които и генерално имат по-голяма продължителност на живота. В резултат в повечето страни по света жените са естествено преобладаващи. В някои страни обаче това не е така поради административни намеси, като например ограничаване на раждаемостта в Китай, или пък поради изключително неравноправното отношение към жените в страни като Индия, а също и в държави в Югозападна Азия или някои арабски държави. Преобладаващото мъжко население, и то в млада възраст, води в социален план до т.нар. „ефект на излишния тестостерон“, който стимулира действия, свързани с насилие, при това и въоръжено, което може да подхранва сепаратистки, терористични и други подобни движения. Воденето пък на продължителни военни действия от една държава може силно да изкриви естественото преобладаване на женско население, което е предпоставка за негативни икономически и социални явления и процеси.

Групата на населението на една страна в зряла възраст, с изключение на инвалидизираното, представлява **трудоспособното население** на страната, една част от което обаче може да е *икономически активно* – т.е. това, което деятелно участва или желае да участва в икономическия и обществен живот на страната, а друга част да е *икономически пасивно* – неучастващо и нежелаещо да участва в икономическия и обществен живот.

Разпределението на икономически активното население по основни сфери на деятелност се нарича **структура на заетостта**, като се различават следните основни сфери на деятелност – обществена, политическа, икономическа, или най-общо казано – в производствената и непроизводствената сфера, като към последната спада и сферата на услугите (в т.ч. финанси, комуникации, реклама, туризъм), която заема все по-голям дял в брутния произведен продукт на развитите съвременни държави.

Качеството на населението включва показатели като:

- средна продължителност на живота – за мъже и жени;
- ниво на образование, като грамотност, средно, висше и специално образование;
- условия на живот;
- жилищни условия и храна;
- здравно състояние;
- покупателна способност;
- способност за възприемане на иновации и др.

Всичките тези, както и други показатели са залегнали в разработения от ООН **индекс на човешкото развитие**, който от 1993 г. се излага в годишния доклад на Програмата за развитие на ООН (през последните години индексът за България е около 0,77, като заема между 55-о и 60-о място в света, като от съседните държави с Румъния сме в един диапазон, Гърция е по-напред, а останалите съседи са по-назад в класацията).

Освен т.нар. *естествени процеси*, важно място по отношение на показателите на населението на една страна заемат също и процесите на **миграция**. Миграциите са естествени явления, съпътстващи човешкото развитие и неразривно свързани с проблемите на сигурността – дали за постигането ѝ на ново място, или за отстояване на вече постигнатата на дадено място. Миграцията обикновено се предизвиква най-вече от явления като войни, политически, расови и религиозни преследвания, икономически кризи, значими природни катаклизми.

Миграциите се класифицират по три направления:

А) **По насоченост** – *емиграция*, т.е. напускане на население от дадени страни, както и *имиграция*, т.е. пристигане на ново население в дадена страна от други държави. Освен това миграционните процеси могат да бъдат вътрешни за дадена страна – основна такава е миграцията от селото към града, като има такава и в обратна посока, но много по-малка.

Б) **По продължителност** миграциите биват *постоянни* и *временни*. Различават се следните видове *временни миграции*:

– *сезонни* – поради селскостопански дейности: скотовъдство, строителни дейности, туристически – както обслужващ персонал, така и потребители;

– *климатични* – някои райони позволяват ефективни човешки дейности по добив на полезни изкопаеми, лов и риболов, научни изследвания само през определени периоди в годината;

– *ежедневни миграции* – от едно селище до други всеки ден с цел работа или учене;

– *номадство* – за определени етнически и културни общности постоянното преместване от едно на друго място е естествен начин на живот, като това е свързано преди всичко с изчерпване на възможностите за добиване на средствата за живот: например при бедуините номади в пустините; еленовъдите номади в Аляска и Сибир; някои племена около реките Амазонка и Конго, използващи подсечно-огнево земеделие; общности, предлагащи примитивни услуги като калайджийство, кошничарство, гадаене, развлекателни представления и други подобни.

В) **По способа на реализация** миграциите могат да бъдат легални и нелегални, пеша и с автомобилен транспорт, с плавателни средства, както и посредством авиационни полети.

5.1.2. Форми на обособяване на населението

В течение на хилядолетното развитие на човечеството в него са се обособявали по-големи или по-малки групи хора, обединявани от някакви общи признаци – генетически, културни или политически.

Расата е исторически сложила се група хора, имащи общ произход и общи външни признаци. Понятието раса е тясно свързано с местата на нейното разпространение. Не всички външни признаци на човека са расови, като например развитостта на неговата мускулатура. Расовите външни признаци са цветът на кожата, окосмяването, структурата на лицевата част на главата, съотношението между дължината на краката и торса, кръвната група, способността за преработване на млякото в храносмилателната система и др.

Според различни учени съществуват и различия в това колко раси има на земята, но все пак се налага схващането, че расите са пет:

- европейдна;
- монголоидна;
- американоидна;

- негроидна;
- австралоидна.

Биха могли да се разглеждат и две супер раси – европеидно-негроидната и монголоидно-австралоидната. Съществуват и множество междинни раси на местата на съприкосновение между петте основни, като например етиопската, полинезийската, средноазиатската и др.

От смесените бракове между представителите на различните раси се раждат:

- *мулати* – от представители на европеидна и негроидна раса;
- *метиси* – от европеидна и монголоидна/американоидна раса;
- *самбо* – от негроидна и монголоидна/американоидна раса.

Етносът е исторически сформирала се социална група, която има съвкупност от следните признаци: единство на територия, обща култура на основата на общ език и др. Важен елемент е самоосъзнаването за принадлежност към даден етнос. Всеки етнос има различни *стадии на развитие* – *племе, народност, народ, нация*, макар че при нацията, а и при народа обикновено има един водещ етнос. Независимо на кой стадий на развитие се намира един етнос, той има шест задължителни признака или шест единства: *територия, език, определени елементи на духовна и материална култура, самоосъзнаване и самоназоваване*.

За **племето** територията се е схващала като място, където хората се събират или добиват средствата за преживяване. Наред с територията племето е имало собствен език (вербален и невербален) за комуникиране между членовете му. Те ясно са осъзнавали своята принадлежност към племенната общност, без която едва ли биха оцелели. Чрез подходящо самоназоваване са се диференцирали (идентифицирали) от другите племена. Развивали са в една или друга степен собствена материална и духовна култура, която силно е била зависима от околните природни дадености и насочена към осигуряване на физическото оцеляване на общността.

При **народността** територията често се свързва с паметта за формиране и произход – с паметта къде са гробовете на предците (например канадците от френски произход се самоидентифицират като такива, независимо, че може никога да не са стъпвали във Франция). В епохата, когато племената прерастват в народност, важно място заемат общият език и

неговата писмена форма, която елиминира диалектните различия между различните племена. Обикновено през тази епоха всеки народ преживява своя Златен културен век – за България това е епохата на царете Симеон и Петър и не случайно в химна на българската просвета и култура, засягащ този период в българската история, се казва: „*Напред! Народността не пада, там дето знанъето живей!*“. Важен, макар и не определящ, елемент при формирането на народността е религията и то най-вече нейното развитие и отстояване, а смяната ѝ се е приемала за предателство. В епохите на възникването на народностите са характерни религиозни явления като разделяне на общата религия на различни деноминации и клонове, които най-добре отговарят по различни икономически, политически и други признаци на дадена народност – възникват източното православие и католицизмът, англиканството, лутеранството, протестантството, а също така протичат кръвопролитните процеси на Реформацията и Контрареформацията, както и различни религиозни войни. Възникването на народността донякъде е свързана и с промени в материалната култура и най-вече с начина на организация на производството – появява се т.нар. манифактура, която изгражда допълнителни социално-икономически обвързвания между членовете на определени слоеве от обществото.

Народът представлява определена общност от хора, които живеят на конкретна територия и имат преимуществено общи расови, етнически, религиозни и етнокултурни манталитетни особености. Той е *стадий на развитие на един етнос, наблюдаващ се на границата между народността и нацията*, като е **държавотворният субект** за създаването на държава. Също така е водещият елемент при формирането на политическата нация в една държава, в която езикът му е официален и общо използван. Освен държавотворния народ в държавата нация са налице групи хора под формата на народности, имащи или нямащи свои национални държави, както и етноси, нямащи такива.

Нацията е период на зрелост на етноса и тя възниква в рамките на държавни или политико-административни граници, т.е. нацията се формира в конкретно политическо-правно поле на самостоятелна държава (например държавата Република Северна Македония, създадена с основен субстрат – част от българската народност), или пък на някаква форма на

административна автономия в рамките на държава (например Република Татарстан в Руската федерация, в която основният етнос се е развил на основата на прабългарски племена). За разлика от дадените два примера, в рамките на Република България се е формирала българската нация, макар че и в трите случая се тръгва от един общ етнически субстрат на прабългарските племена. Същевременно българите в Украйна си остават народност и част от формиращата се украинска нация така, както са и част от българската нация българските граждани от турски или ромски произход – едните, имащи нация в съседна държава, а другите въобще нямащи такава.

За националните държави от модерната епоха насам е характерна силната роля на политиката за сметка на религията в преднационалните държави. Ето защо съществува и понятието *политическа нация*, при което ролята на етноса или народността отстъпва на политиката още по-назад в сравнение с *етническата нация*. Пример за съвременна политическа нация са САЩ, а като такава в близкото минало може да се приеме Съветският съюз, където даже не политиката, а идеологията беше свързващият елемент за възникването на съветска нация. За този тип нации се използва също и наименованието *социокултурни* и към тях се причисляват също така нации като Франция и Италия. Значим структуроопределящ елемент на всяка нация е общо ползваният официален език, който е кодифициран така, че да улесни общуването между всички индивиди в нацията, независимо от диалектите в различните ѝ територии.

Освен по-често срещаните многонационални държави, съществуват народи нации, т.е. това са етнически чисти държави, като Япония например, в рамките на която държава живее само един народ/народност, възникнал на основата на един етнос.

Националните малцинства са групи от населението на една страна, които се отличават по етнически, социални, културни и други признаци.

Диаспората е голяма група хора, които са териториално откъснати от своя народ и живеят в други държави. Възможно е числеността на диаспората да е по-голяма от населението в държавата майка.

Кланът е затворена, сравнително малка група хора, обединени от общ родов произход – самата дума „клан“ е от галски произход и означава „потомство“.

Кастата е затворена социална група наследствено специализирани хора в областта на някаква професионална дейтелност. Често се съчетава с етническа и религиозна принадлежност.

Съсловието е социална група хора, притежаващи закрепени в обичаи или закони наследствени права (привилегии) и задължения. Основно познати съсловия са дворянството, духовенството, селячеството и др.

5.2. История

Историята на една страна е комплексно понятие, което включва:

– знания за хода на промяната на природната среда, обхващана от територията и акваторията на съответната страна;

– познания за миналата социална действителност, т.е. сведения за събития и факти, случили се в хода на жизнената дейтелност на народи, страни и видни личности;

– сведения за възникването, развитието и смяната на устойчиви безлични структури на културната, икономическа и политическа дейтелност, като например смяната на формата на управлението и политическото устройство на държавата, етапи в икономическото развитие на страната, господстващия способ на производство и вид на собственост и т.н.;

– представа за художествената култура в различните етапи на историческо развитие на страната, включително характеристики на художествените стилове, хронология на конкретни велики художествени постижения и видни личности в тази сфера.

Основен метод на историята е *хронологическият*, но това не трябва да се разбира като поредица от дати на събития, а *по-скоро като граници между различни исторически периоди*, при които граници се преминава към съществена промяна в дадена област на човешките общности или пък на основни характеристики на природната среда. При използването на хронологическия метод специално внимание се отдава на използваните различни *времеви координатни системи*, така че да има яснота кога според естествената за ползващия времева координатна система се е случило дадено събитие или се е развил даден процес. За християнската цивилизация е характерна линейна система за отчитане на времето, привързана с момента

на раждане на Христос, докато при мюсюлманите отправната точка за това е *хиджрата*, т.е. преселването на Мохамед от Мека в Медина през 622 година. Съществуват и се ползват ограничено в съвременето ни т.нар. циклични календари, в които летоброенето започва от идването на власт на даден владетел – характерно е за източните държави.

Основна цел на историята като наука е въз основата на знания за миналото на човешките общности и природната среда да обясни настоящето и да предвиди бъдещето. Историческата информация освен това изпълнява и следните за човека функции:

– дава му доказателства, че той принадлежи към някаква устойчива исторически значима общност, което създава усещането за устойчиво равновесие с миналото, знаейки историческите роли, място и образ на социалната група, класа, етнос, народност, народ и нация, както и религиозната конфесия, към която той и предците му принадлежат;

– аргументира особеностите на ползвания от него вербален и невербален език, произтичащи от конкретни особености на исторически развитите се културни особености на общността, в която той живее и комуникира;

– дава му знания за онези особености на художествената култура и творчеството на общността му, които на емоционално ниво реализират спояването на отделните ѝ членове;

– реконструира общия исторически фон – образа на миналото, който да се използва за сравнение с настоящето;

– пресъздаване на една друга реалност, в която имагинерно може да се пътешества и да се извършват героични и вълнуващи постъпки в един идеализиран свят;

– задоволяване на човешкото любопитство за откриване на интересни и полезни факти и събития.

Военното странознание се интересува от особеностите на историческото развитие на дадена страна от гледна точка на взаимоотношенията ѝ със съседните и противостоящите ѝ държави, изразено най-вече в кризи, конфликти, подходи и способности за решаването им. Това е важно и за разузнавателното странознание и неговата познавателно-сравнителна функция, докато за прикриващата му функция

от значение е актуалното състояние между разузнаваната и други държави, както на официално, така и на междуличностно ниво, тъй като това се отразява значимо на общата и разузнавателната оперативна обстановка. Запознаването с историята на една страна би било удачно да се реализира в следните направления:

1. История на етносите. Трябва да се обърне внимание на: етническият състав на населението в страната; процесите на формирането му, както и установяването му (кога и как) на съответната територия; основни етапи на развитие на културата и езика; появата и налагането на различните религиозни вярвания.

2. История на държавата. Важни елементи са датата на създаване на държавата, териториите, които е обхващала, формите на държавно устройство и управление, измененията на политическите статуси. Необходимо е да се обърща внимание на факторите за настъпвалите промени, т.е. трябва да се прилага причинно-следствен поход.

3. История на знаменателни събития. Преди всичко това са датите, които са официални и национални празници за съответната държава. Те оказват значимо влияние на актуалния ход на живота в страната – обявяват се за неработни дни, организират се на тях обществени прояви в градовете, предприемат се масови пътувания до исторически места и сгради. Интерес представляват и спорни събития от миналото на страната, около датите на които се организират и провеждат многолюдни, често пъти забранени от официалните власти прояви. Познаването на тези дати и формите на отбелязването им е от особено значение при провеждането на оперативни мероприятия с лица, източници на разузнавателна информация.

4. История на личностите. Обръща внимание на онези влиятелни за историята на развитие на цялото общество в страната личности. Предоставя информация за тяхната обща деятелност и най-вече за тази, оставила отпечатък във времето. Важни елементи са датите на раждане и смърт на тези личности, както и хронологията на техния живот. Освен действията им обект на изучаване са и различните форми на тяхното творчество. Представяват интерес и спорните оценки за тези личности и доколко промените, настъпили след тях, са положителни или негативни. Запознаването с тези личности е свързано с посещаване на техни паметници, музеи и родни къщи.

Шеста глава

КУЛТУРА И НАРОДОПСИХОЛОГИЯ

В рамките на една държава, сред нейното население се зараждат и развиват различни по своя характер взаимоотношения, както между неговите членове, така и между групи от тях, а и със заобикалящата ги природа и други държави. Конкретният израз и резултат на тези взаимоотношения са набор от характерни модели за действие/поведение на хората от това население, който набор се обозначава с общото название *култура*. В определен темпорален отрязък актуалната култура на населението на една страна е съвкупност от нововъзникващи и стари, доказали се, но все още актуални модели на действие. Използваните модели в културата, които са пренесени от миналото, може да са свързани с конкретната заобикаляща среда в дадената страна, но твърде често са създадени от предишни народи и етноси, живели в нея и впоследствие възприети от новодошлите. Също така актуалното население, което може да е пренесло културни модели от други географски райони, които е обитавало в миналото.

Културата на една страна е многокомпонентно понятие, което има както актуален израз, така и хронологически многопластов такъв в исторически план. При изучаване на културата на една страна важно място заемат няколко по-важни, специфично идентифициращи една общност компонента, като език, религия, изкуство, традиции, народно творчество.

6.1. Езикът като компонент на културата

Езикът е висша форма на културата на човечеството като цяло и специфичен компонент на културата на една част от него. Той представлява съвкупността от всички образи, представи, думи, понятия и

термини на даден народ, служещи за предаване на мисли. Едновременно с това езикът е средство на формиране на мисленето, на манталитета на етноса, както е и способ за съществуване на индивидуалното съзнание на личността. Например за немия човек не е достъпна само вербалната форма на езика, но той ползва мисловната, а също образно-символичната (жестове, мимики, пози, цветове), както и писмените езикови форми, запечатани на камък, кост, кожа, глина, дърво, папирус, пергамент, текстил, хартия и в електронен вариант.

Езикът на един народ е продукт на определена историческа епоха, като неговите възникване и развитие имат хилядолетна предишна история, която е изпълнена с множество разклонявания на езиковото дърво на човечеството, предизвикани от различни природни, социални, икономически и политически явления и процеси. За рождена дата на един език се възприема някакво значимо в историята на един народ художествено произведение или основополагащ лингвистичен труд, но това може да се обвързва само с писмената форма на езика, кодифицирана по определен начин, така че да е разбираема за всички, които го ползват. При живия език не може да се говори за рождени дати.

В езиковата култура на един човек се различават *базова езикова култура*, която се формира естествено от първия ден на раждането му под влиянието на родната езикова среда (понякога тя е от два или повече езика поради смесен брак или малцинствени причини), както и *вторична езикова култура*, създаваща се при изучаване на чужди езици. От гледна точка на прикриващата разузнавателна функция на странознанието трябва да се има предвид:

– овладените езици като базова езикова култура обикновено са в степен на неотличимост от естествените носители на тези езици;

– овладените езици като вторична езикова култура обикновено издават непринадлежността на даден индивид към населението, ползващо тези езици.

От гледна точка на информативната функция на разузнаването, владеенето на разпространени международни езици (английски, руски, френски, испански) създава предпоставки за добиване на разузнавателна информация в дадена страна, макар че най-ефективно това се комбинира с

владее на местния език/езици. Съществуват и езици, които са използвани за разузнавателни цели в страни, където те не са майчини, но голяма част от населението ги владее значимо говоримо и писмено поради историческо-политически, икономически или социални причини. Тези езици позволяват разузнаването на повече от една държава: руският език е такъв в пространството на бившия Съветски съюз; сръбският език – в бившето югославско пространство; фарси – в Иран и Пакистан, и др.

В днешно време често се говори и за *комуникативна култура*, в която вербалната форма на езика е основно, но не и единствено средство за предаване на мисли и емоции между хората.

6.2. Религия

Думата **религия** при различните народи се превежда и обяснява по различен начин. Смята се, че тя произхожда от латинския глагол *relegere*, който означава „свързване отново, отново съединяване“. Отначало вярата, а после и религията възникват на различни етапи от човешкото развитие. Появата на религията се обяснява с желанието на една или няколко личности да установят връзка с онези могъщи сили, които движат заобикалящия свят и по този начин му придават смисъл дори и след смъртта на отделния човек. Тези хора при различните етноси са се наричали по различен начин – пророци, проницатели, оракули, шамани, влъхви, жреци, магове и др. Дадените им под различна форма послания/откровения от извънчовешкия свят, т.е. от боговете (скрижалите за Мойсей, сурите в Корана за Мохамед и др.) най-често залягат в основата на дадена религия, като те не се поставят на съмнение или на доказване. В допълнение към тези откровения се наслагват личните прозрения и духовният опит на „осенените“ от посланията/откровенията. Под въздействието на духовната им сила към тях се присъединяват последователи и ученици, първите от които се превръщат в разпространители/апостоли на тази религия. Разказите за тези хора и тяхната дейтелност под формата на предания, легенди, жития и други, както и „подреждането“ им по религиозна важност (апостоли, светци, мъченици и т.н.), все повече разширяват корпуса на дадена религия. С течение на времето служителите на съответната религия в дадено

общество се обособяват като отделно съсловие, което определя каноните за изповядването ѝ, както и правилата за поведение на нейните последователи. Възниква все по разширяваща се система от храмове и светилища, свързани с тази религия, които често пъти като сгради са пространствено разположени в центъра на селищата, а от гледна точка на социалната комуникация – в центъра на обществения живот. Така възниква религията като форма на организирано поклонение пред висшите сили. Всички религии дават отговор на главния въпрос – за смисъла на живота и какво се случва след смъртта, като дават надежди при правилно поведение в ежедневието да се постигне безсмъртие или други предпочитани форми на състояние след края на живота.

Има различни дефиниции за религията, които са:

- организирана система от вярвания, културни системи и мирогледи, които свързват човечеството с даден порядък на съществуване;
- светоглед и светоусещане, а също така и съответното поведение и специфични култови действия, основани на вярата в съществуване на Бог или богове;
- особено отношение на човека към висше същество или висши сили, на които той се покланя.

Вярата е признание на нещо за истина, без предварителна фактическа или логическа проверка, а само на основата на вътрешно, субективно убеждение, което не се нуждае от доказателства за своето обосноваване. Вярата може да бъде на идеологическа или политическа основа, може да бъде „вяра в бъдещето“, „вяра в човека“ и т.н. Вярата като съвкупно убеждение мощно въздейства на всички страни от живота и творчеството на човека. Като религиозно понятие вярата е съвкупност от убеждения, религиозни настроения и възможност за въздействие на висшето същество и висшите сили посредством молитви, жертвоприношения и други култови форми. Правотата на религиозната вяра се доказва косвено, т.е. по положителните резултати за следващите я – например победи в битки, велики завоевания, богати реколти и т.н.

Вероучението е съвкупност от представи за произхода и природата на Вселената в резултат на творческия акт на висше същество или висши сили. По-простите форми на вероучението са митове, легенди,

преданията, по-сложните – религиите на разума, които отричат свръхестественото откровение, а най-сложните форми на вероучение са религиите на откровенията, които се превръщат в световни религии (християнство, ислям).

Характерните за една религия **обреди и ритуали** съпровождат, принадлежащия към нея човек от неговото раждане до смъртта му. Налице са също и редица външни признаци за принадлежността към дадена религия, свързани с характерно облекло, религиозни знаци или специфично поведение, в това число участие в култови ритуали, като молитви, литургии, религиозни шествия, танци, песнопения и др. Някои от ритуалите са само с тесен кръг посветени, а други са под формата на грандиозни шествия и празненства. Голяма част от ритуалите и обредите са свързани с определени часове през деня и дати през годината, които в някои общества диктуват по особено стриктен начин обществения живот (петте молитви дневно на мюсюлманите, петъчната голяма молитва, неделните християнски служби, постите, Рождество, Възкресение/Велик ден и т.н.).

Култът е форма на обществено и лично поклонение и почитане на висшите сили и същества, форма на богослужение и съвкупност от религиозни практики.

Църквата е многопланово понятие, означаващо:

- организирано общество от хора, съединени от една вяра;
- събрание на вярващи за молитва или други видове религиозни култове.

Храмът е вътрешността на култово съоръжение за религиозни цели, в оформлението на който ярко и образно са отразени основните положения и елементи на дадено вероучение.

Религиите се подразделят на две основни групи според броя на божествата в тях, а именно монотеистични (един бог) и политеистични (множество богове). В световните монотеистични религии се наблюдават и разделения по регионален или даже държавен признак, което е свързано с конкретния обществено-политически и икономически живот в дадена среда, което оказва влияние на формите на изповядване на дадена религия. Примери за това са източното православие и католицизмът в

християнството, но също и протестантството и англиканството, докато при исляма се различават сунити, шиити, алевити, друзи, бекташи и т.н.

Съществуват и т.нар. „мъртви религии“, които в момента нямат последователи, но редица от техните култове и вярвания са останали в „паметта“ на народите и по различни начини присъстват в културата им.

6.3. Художествена култура

Тя представлява съвкупният способ и продукт на художествената деятелност на хората. Тази деятелност образува нов, качествено своеобразен субстрат – художествена „одухотворена материя“ или „материална духовност“, от която се състои „тъканта“ на произведенията на изкуството. Наличието на този субстрат или тази „тъкан“ отличава художествената култура от материалната, както и от духовната култура. Художественото творчество не е просто пресъздаване в материя на мислите и светогледа на твореца, а е концентриран израз на психологично-емоционална дейност, реализирана с конкретни материални изразни средства – било то бои с различни цветове, пластични материали (глина, камък, метал, текстил, тяло и др.), звук, чийто конкретен резултат са картини, скулптори, балет, опера и др. Сред тези изразни средства попада и езикът, когато той се ползва за художествени цели, като за разлика от останалите видове художествено творчество, при него има необходимост от подходящ превод. В останалите случаи творците пресъздават мислите и чувствата си без необходимостта от преводачи. Художествената култура на практика „преработва“ по своеобразен начин обществено важна информация – идеологическа, политическа, религиозна, нравствена, познавателна, в художествена информация, която по един много по-непосредствен и по-силно въздействащ начин възпитава и образова членовете на обществото. Ето защо художествената култура в конкретни исторически епохи от общественото развитие на една страна е обвързана и белязана от характерните за епохата процеси и явления, както и с техните субекти – например с църквата и нейните нужди през Средновековието или с партията и нейните идеологеми през социализма. Това означава, че най-

прекият път за „разбирането“ на едно общество е разбирането или по-скоро усещането на неговата художествена култура, която пресъздава и едновременно с това задава основните посоки на развитие на това общество.

Колкото повече видове изкуства и техни разновидности има в една страна, както и паметници на културата от различни исторически периоди и стилове, толкова по-голямо е нейното културно наследство и обемът на културните ѝ ценности.

Сред **културните ценности** на една страна са езиците, диалектите, говорите, националните и етнически традиции и обичаи, исторически топоними, фолклор, художествени занаяти, произведения на изкуствата, здания и съоръжения с културно-историческо значение, уникални в културно отношение територии, технологии, нравствени и естетически идеали, норми и образци на творческо поведение. Цялата съвкупност от културни ценности може да се раздели на две групи: в първата влизат онези културни ценности, които са унаследени от предишни епохи, а втората включва онова, което е създадено или се създава понастоящем.

Специално внимание при запознаването с художествената култура на една страна заслужават т.нар. **художествени стилове**, които се подчиняват на определени правила и канони, които могат да се прилагат в различни видове и подвидове изкуства. Тези стилове възникват на основата на различни религиозни и нравствени възгледи, характерни за дадена историческа епоха и страна. Примери могат да бъдат художествените стилове готика, барок, рококо, ампир, като всеки може да има свои разновидности (италиански барок, руски барок, виенски барок и т.н.). Стилете намират най-ярък израз в монументалната архитектура, но макар и по-свободно – в музиката, танца, изобразителното изкуство, приложните изкуства и др. Последните в рамките на господстващия стил могат да еволюират в различни **художествени направления**, като кубизъм, реализъм, романтизъм, натурализъм, арт деко и др.

6.3.1. Изкуство

Изкуството е отрасъл на човешката дейност, стремящ се към удовлетворяване на една от духовните потребности на човека – любовта

към прекрасното. Изкуството е особена форма на обществено съзнание, представляващо само по себе си художествено отразяване на живота. Исторически сложилите се устойчиви форми на съществуване и развитие на изкуството се наричат видове изкуство, които от своя страна могат да имат разклонения на различни родове и жанрове. Специфична особеност на изкуството е, че то е авторска продукция на обществено известни един или повече творци.

Видовете изкуство могат да се разделят на три групи:

- тонически (поезия, музика);
- образни (архитектура, скулптура и живопис);
- смесени (сценични, ораторски, хореографски).

Друга, по-детайлна групова класификация на видовете изкуства разглежда следните:

- материално-художествена архитектура, приложни изкуства, художествени занаяти, художествено конструиране – мода и дизайн;
- материално-предметно изобразително творчество – живопис, скулптура, графика, художествена фотография;
- словесно творчество – фолклор, художествена литература и публицистика, ораторско изкуство;
- музикално творчество – вокална и инструментална музика;
- пластико-динамическо изкуство, в което като материал се използва или човешкото тяло – танц, пантомима, или нежив, но динамически подвижен материал – кукли и марионетки;
- синтетични форми на изкуство, на основата на които се развиват разновидности на зрелищната култура – театър, естрада, цирк, кино, телевизия.

Важен феномен във всяко изкуство са **жанровете**, които представляват исторически сложили се вътрешни подразделения в повечето изкуства. Принципите им са специфични за всяко изкуство. Например в изобразителното изкуство разделянето по жанрове произтича от *предмета на изображение* и те биват: пейзаж, портрет, натюрморт, батален и др., докато в литературата родовете и жанровете се определят от *ритмиката и обема на произведението* – лирика, епос, драма, романистика, разкази, ода, балада, сатира, трагедия и т.н.

Ефикасен подход за бързо запознаване с изкуствата, а и културата на една страна са посещенията в местните **музеи** – художествени, исторически, литературни, музикални, етнографски, краеведчески, научно-технически, военни и др. Обекти на концентрирани в тях образци на местната култура и изкуства са също религиозните храмове и евентуалните музеи към тях, манастири музеи, дворци музеи, градове музеи, както и обществени здания, като галерии, университети, театри, библиотеки, концертни зали и др., в които често се организират и провеждат различни по характер и тематика изложби.

По-бавен, но с много по-значими и дълбоки резултати за разбиране на актуалната култура на обществото с всички, произтичащи от нея последици, са редовните посещения на **явления и събития** в областта на изкуствата. Явленията са с много по-силен художествен заряд за разлика от по-често случващите се събития като концерти, театрални, оперни и балетни постановки, фестивали, художествени четения, изложби, инсталации и др.

6.3.2. Народно творчество

Народното творчество е процес, акт, явление при създаването на произведения, отразяващи светогледа и естетическите идеали на даден народ (етнос). Народното творчество отразява степента на органична връзка на изкуството с живота на народа, като то има две страни: *утилитарна* (практическа полезност) и *естетическа*.

Главна особеност на народното творчество е, че то е колективен продукт на един общ светоглед, едно общо световъзприемане и художествен идеал. Всичко в народното творчество – от подбора на материалите, приемите на обработка, съдържанието и формата, се определя от *съществуващите художествена традиция и художествени канони*. Предметите и явленията, създавани в рамките на народните традиции и съответстващите канони, реално възплъщават народните представи за „прекрасното“.

Носители и пазители на художествените канони на народното творчество са майсторите художници и майсторите занаятчии, които от

поколение на поколение предават своите знания, умения и опит. В рамките на поколения майстори се е натрупвал все по-изтънчен художествен опит, като са отпадали несъвършените техники и инструменти. С времето всичко това се превръща в традиции, които се възприемат като „завет на предците“. При народното творчество няма понятия като „свобода на твореца“ и „самоизразяване на творческата личност“. В повечето случаи дейността се свежда до пресъздаване на оригинала (от калфи и чираци), а само отделни майстори имат правото да създават нови оригинали, следвайки обаче строги правила, за да се доближат максимално до естетическия идеал на народа (етноса). Различават се произведения на народното творчество, които са произведения на „истинското изкуство“ – дело на майсторите, както и техни копия за масова употреба, които нямат художествената стойност на първите, но понякога също имат висока стойност, ако са изработени много отдавна във времето и са оцелели отделни копия.

Народното творчество като културен комплекс е доминирало в Европа до началото на Ренесанса, след което развитието на манифактурата и разрастването на градовете разрушава това преобладаване. Основните видове народно творчество са:

- устно народно творчество;
- народна музика;
- празници, игри и зрелища;
- традиционни облекла;
- традиционни религиозни култове и ритуали;
- занаятчийство и градителство;
- кухня.

Всеки от тези видове народно творчество има своя вътрешна структура. Например в народната музика се включват песните, танците и инструменталното творчество. Устното народно творчество има разнообразна структура по съдържание, а именно: религиозно, приказно-митологическо, обредно-битово. Народните празници се подразделят на: селскостопанско-календарни, религиозни и семейно-лични.

В повечето страни по света е трудно да се говори за единно народно творчество, а то се подразделя на специфични региони. Ако все

пак за по-малки държави, каквато е и България, може да се разглежда едно обобщено българско народно творчество, то за многонационални такива (например Руската федерация) това е невъзможно. Даже в държави като Франция, която е първообразът на съвременните национални държави, не се говори за френско народно творчество, а за народното творчество в Бретан, Аквитания, Бургундия и т.н. Същевременно обаче съществува френска национална художествена култура под формата на френско национално изкуство.

6.4. Масова култура

Масовата култура е производна на индустриалното общество. Нейната поява се предшества от появата и развитието на масови, широкодостъпни носители на информация в области като ежедневен и периодичен печат, кинематография, звукозапис, звуковъзпроизвеждане, радио, телевизия и други средства за масова информация (СМИ), включително и интернет. Тя обединява хората в социално и културно цяло, като формира сред масата от хора стандартни вкусове и форми на културно потребление, разпространявайки шаблоните на масовата култура както в привилегированите, така и в нискостоящите слоеве на населението. Съвременните технически средства за комуникация – най-вече сателитните и интернет, разпространяват почти в реално време до стотици милиони хора събития и явления от масовата култура от и до различни държави, формирайки глобална масова култура.

Масовата култура е продукция, която намира отзвук в съзнанието и душите на милиони хора, създавайки в тях положителни и отрицателни емоции, предизвиква духовно и естетическо съпреживяване и наслаждаване – преди всичко с развлекателна цел. Тя разчита на голяма аудитория и не изисква специфични знания и напрежение на ума и чувствата за нейното възприемане. В известен смисъл представлява художествена култура, която въздейства на най-първичните човешки чувства.

Макар че понятието „масова култура“ се появява в употреба в САЩ през 1957 г., нейната история започва много по-рано и се корени в генезиса на европейската история, но не и през нейния античен период,

когато художествената култура не се е деляла на елитарна и масова. Смята се, че масовите църковни проповеди през Средновековието са предтечи на масовата култура, която впоследствие все повече се секуларизира. Дейците на Просвещението са се опитали да доведат постиженията на художествената култура по-близо до масовия човек, като са я трансформирали в по-разбираеми форми. Най-широко разпространени форми на масовата култура до началото на XX век си остават театърът, а също и оперетата като един по-лесно възприеман от масовия зрител вариант на операта.

Масовата урбанизация на населението през XX век поставя обикновения човек в силно изтощаваща среда на живот, поради което той търси отдушник на своето напрежение в различни развлекателни жанрове на изкуството. В крайна сметка тези жанрове стават масово все по-предпочитани и залягат в основата на масовата култура. Просветителските намерения на част от елитите да накарат масовия гражданин да чете високохудожествени романи „катастрофира“ в масово четене на комикси, детективски и булевардни романи. В началото на XX век широко разпространение получават грамофонът и киното, които предоставят евтин достъп на много хора до постиженията на звуковите и пластичните изкуства, което обаче се използва преди всичко за натрупване на печалби с нискокачествени продукции. През първата половина на века протича и криза в класическата художествена култура, в която реализмът се заменя с импресионизъм и постимпресионизъм, които водят до днес господстващия художествен стил – авангардизма, който често пъти кореспондира с принципа на „изкуството за самото изкуство“, отдалечавайки го още повече от обикновените хора. В същото време, както заради факторите, изложени дотук, но преди всичко заради широкото навлизане от средата на XX век на разнообразни комуникационно-информационни технологии масовата култура набира още по-голяма сила и разпространение. И ако произведенията на масовата култура „извират“ отвсякъде, то за допира с истинските произведения на художествената култура трябва да се разходват време и средства, а също и трябва да е налице и известна образованост, за да бъде разбрана/усетена тяхната висока художествена стойност.

При масовата култура също понякога се достига до шедеври, които могат да се възприемат като произведения на изкуството, т.е. нещо, което е прекрасно и се оценява като такова дори и от представителите и ценителите на художествената култура. Ето защо съществува възможността някои форми на масовата култура с течение на времето да преминат в полето на художествената култура (джаз, плакатно изкуство, улични графити и др.).

Масовата култура е и резултат на формирането на общонационална култура, доколкото възникването ѝ се случва почти едновременно с апогея на националните държави. Доколкото художествената култура е била присъща за старите имперски елити, то е нормално с тяхното залязване тя да отстъпи пространство на масовата култура с национална окраска. Настъплението на масовата култура е донякъде държавно-административно преустановено през втората четвърт на XX век в държави с тоталитарна власт, като Германия, Италия, Съветския съюз, а след Втората световна война – в държавите от т.нар. социалистически лагер, където целенасочено се култивират масово с идеологически цели сред населението определени високохудожествени културни форми, отклоняващи вниманието на обществата от истинските им проблеми. След разпадането на тези тоталитарни държави масовата култура бързо възвръща преобладаващите си позиции в обществата на тези страни.

Основните функции на масовата култура днес са следните:

– *снемане на психологическото напрежение* и излизане от конфликтни ситуации по пътя на обучението за способности на поведение в нестандартни ситуации;

– *опростяване на търсенето и подбора на информация*, избора на вариации за постъпки, мнение и оценка в един доста неустойчив и постоянно променящ се свят;

– *формиране на национални идеали и стандарти*, които са достойни за подражание.

Смята се, че съществуват повече от десет основни направления на изява на масовата култура, като някои от тях са:

– *индустрията за развлекателно прекарване на свободното време* – постановъчно-зрелищни представления (от музикалните и цирковите до еротичните такива), професионални спортни зрелищни

сблъсъци (бокс, ММА, хокей), места за организирано провеждане на свободното време, като клубове, дискотеки, танцови площадки;

– *индустрията за интелектуално прекарване на свободното време*, като различни форми на художествената самодейност, кръжоци, клубове по интереси;

– *системата от дейности, свързана с насочване на масовия вкус*, като реклама, мода, дизайн, които формират стандартите на социално престижни образи, стил на живот, интереси и потребности;

– *различните видове игрални комплекси* – както индивидуални (от механични игрови автомати до широкоразпространените днес виртуални игри), а също така и масови (развлекателни паркове и комплекси от т.нар. лунапаркове до тези от типа „Дисниленд“);

– *индустрията за здраве и красота*, която включва курорти и спа комплекси, фитнес центрове, козметични центрове и други подобни.

6.5. Традиции

Познаването на традициите в една страна е значима съставна част от странознанието. Традициите са система от позиции, ценности, норми на поведение и принципи на отношения между хората в страната, които са се развили и утвърдили с течение на времето. Оpozнаването на традициите в една страна включва анализ на съществуващите типове традиции и кои от тях са най-популярни, тяхното място в живота на обществото като цяло и в частност, както и тяхното привързване към конкретен етнос и територия.

Традицията е групов опит, изразен в социално-организираните стереотипи, който по пътя на пространствено-времевата трансмисия се акумулира и възпроизвежда в различни човешки колективи. Традициите изключват индивидуалния опит като неколективно явление, поради което от тях отпада изкуството, което е продукт на индивидуален акт на твореца. Народното творчество и масовата култура имат своите допирни точки с традициите, доколкото те също са колективна дейност. Посредством традициите човешките колективи предават по наследство онези послания,

които са необходими за бъдещото преживяване и развитие. В този смисъл традицията е своеобразен механизъм за автокомуникация.

В зависимост от носителя традициите биват:

1. *Етнографски традиции* – типични са за племенната организация. Съхранението и предаването на натрупания опит се осъществява чрез непосредствено предаване (от стария към по-младия) на устоялите на времето форми на поведение и навици. Съвързани са тясно със селскостопанско-календарни, религиозни и семейно-лични празници.

2. *Етнически традиции* – типични са за стадия народност на етноса. Те са тясно свързани с различни форми на фолклора. Фолклористиката е наука за всичко, което се предава предимно устно – знания, прийоми, рецепти, правила и обичаи, словесни изрази и суеверия, приказки, легенди и др. Фолклорът или етническите традиции могат да бъдат селски, градски, аристократични, буржоазни.

3. *Национални традиции*. При тях връзката между поколенията се осъществява посредством обучение, а съхраняването и разпространението на унаследявания опит става посредством писмеността, която е „традиция на традициите“, тъй като нормализира и канонизира механизма на възпроизводство на традициите. Националните традиции са система от национални стандарти, закрепващи в съзнанието на човека идеята за достойнство и величие на неговата нация, героическата и славна национална история, благородството на неговия народ във всички минали и настоящи деяния, постиженията и приноса на народа му в световните литература, изкуства и наука. Всичко това обаче може да доведе и до изкривените практики на „националния романтизъм“ или до конфронтация с други народи и нации чрез крайни форми на национализма като теория и практика.

4. *Социални традиции*. Това са традициите на „мултикултуралността“, които не са стеснени от рамките на националните традиции и ограничения. В творческия процес се предполага използването на различни форми, езици, стилове.

Всяка традиция представлява натрупан опит, който се трансформира в система от стереотипи и се реализира във форми като:

– *обичай* – възприета от миналото форма на социално регулиране на дейността и отношенията между хората, като например коледни

обичай, постене, хранене нощем при мюсюлманите, лазаруване, обичай за посрещане с хляб и сол, носенето на мартеници, сурвакане и др.;

– *ритуал/обред* – действие или поредица от установени действия, свързани с определена традиция; много често са с религиозен характер, но могат да са и светски, и обществени; действията имат най-вече символично значение и при тях спонтанността е нежелателна и невъзможна; за да се осигури и гарантира ефективността на ритуала, той трябва да се провежда при строги правила и съблюдаване на традициите, твърде често ръководен от специално подготвени лица, в подходяща обстановка и при наличие на определени предмети; примерите за ритуал/обред са венчавка, кръщаване, вадене на кръста от водата на Йордановден, зарязване на лозята на Трифон Зарезан, прескачане на огньовете по Заговезни;

– *церемония* – тържествено честване/отбелязване на нещо по предварително изработен или традиционно утвърден ред (сватбена церемония, церемония по поднасяне на венци пред паметници, церемония по посрещане на официални лица, чайна церемония и др.);

– *масов празник* – свързани са с различни прояви, формирали се преди всичко под влиянието на масовата култура: карнавални шествия, манифестации, музикални фестивали на открито, бирен фест и т.н.

6.6. Народопсихология

Народопсихологията като групова психология на населението в една страна е неотменимо свързана с културата му, като би могла да влияе върху скоростта и ефективността на прилагането на едни или други модели на действие и поведение. Тя би могла да има значима блокираща роля върху налагането на чужди културни модели на едно население, както и да ускорява присъщите нему.

Според един от съвременните авторитетни български народопсихолози – Марко Семов, „народопсихологията е наука за биологичните, историческите, географските и културните фактори, влияли и влияещи по съответен начин в психиката и поведението на отделните народи. Тя е наука за националния характер и за националния живот“.

Друг водещ социален психолог – Минчо Драганов, в статия от 1982 г., имаща основополагащо значение за завръщането на научния интерес в България към тази наука, твърди че „...националният характер и изобщо националната психика са сериозен фактор във формирането на баланса на историческите успехи и неуспехи на даден народ...“, както и че „...изследователят не може да изясни историческите перипетии на даден народ, ако не отчита и ролята на неговия характер“. В същата статия той се позовава на един от родоначалниците на българската народопсихология – Тодор Панов, който още през 1913 г., анализирайки този дискуссионен термин – националният/народният характер, изтъква: „В националният характер, в общата му съвкупност се отразяват всички фактори, които въздействат върху еволюционния процес на народа.“

Националният/народният характер е една от съставките на колективната по своя характер национална/народна психика. От друга страна, националната психика е съставна част на националната идентичност, която пък е основен обект за съхраняване и развиване от т.нар. етнонационална сигурност.

Разнообразна е съвкупността от прийоми за изследване, опознаване и разбиране на колективната психология на една голяма група хора – племе, народност, народ или нация. За народопсихологията са валидни до голяма степен методите, които ползват историята, етнографията, социологията, антропологията и др.

Народоведческите похвати, методи и източници на познание се систематизират по следния начин:

1. Лично наблюдение. Това е най-често използваният и разпространен похват, който обаче страда от недостатъка на субективизма, поради което винаги трябва да се съпровожда с коригиране и допълване от други методи. Личните наблюдения са тясно свързани с индивидуалната, колективната и националната интуиция като усещане и разбиране за другия. Всеки индивид формира под влияние на различни фактори – индивидуални и колективни, собствена интуитивна представа за други народи. Тази негова представа не е задължително да съвпада с формираното колективно усещане за „другия“, което е резултат от много жизнени наблюдения, трупани понякога столетия, докато се стигне до обобщения за характерните черти на един народ като:

„хитър като грък“ или „прусаците на Балканите“. Недостатък на интуитивния подход е липсата на безпристрастно, научно съждение. Затова нерядко представата на други народи за „другия народ“ може да не съвпада (например интуитивната представа на българите за руснаците като освободители е коренно противоположна на усещането за тях на поляците).

2. *Изучаване на фолклора, народните песни и митологията.* Това е метод с широки възможности за разбиране на интимната душевност и характера на един народ. Във фолклора, народните песни и митологията са кодирани представите на народа за прекрасното, естетичното, героичното, моралното. Възможно е народната представа в тези отношения да се разминава с историческата реалност – в българския народен епос например Крали Марко е юнак, борил се срещу османските нашественици, но той загива в битка срещу християнски войски във Влашко като османски васал. Сред фолклора на един народ особено място заемат **пословиците, поговорките, характерните думи** (например *маняна* или *иншааллах*) и **притчите**, като те са концентриран източник на познания за народа на една страна. Сами по себе си те са изкристализирали от народния опит метафори на различни житейски ситуации и начините за поведение в тях и справяне с неблагоприятните последици от тях. Освен това много от тях са и нравствени регулатори – за мярка, за морал, за приличие.

3. *Изучаване на документи, дневници, архиви, статистически източници и др.* Този метод широко се използва и от историците, доколкото той е най-малко субективен в търсенето на истината за миналото и настоящето на изучаваната страна.

4. *Изучаване на мемоарната литература.* Този вид източник може да е във вида на спомени и преживявания, изложени в стил, по-близък до художествената литература („Видрица“ на поп Минчо Кънчев), но може и да е чиста мемоарна литература („Из миналото“ на Стоян Заимов), съдържаща конкретни дати, хронология и реални личности. Към мемоарната литература спадат също обработени по съответен начин и издадени писма на известни личности, а също така и техни дневници.

5. *Посещаване на местата, където народът живее и твори историята си*, т.е. сред хората от селата, от жилищните квартали, на пазарите, на полето, в заведенията за хранене и т.н. Именно там може да

се усети истинският пулс на обществото в една страна и да се вникне в неговата колективна психология.

6. *Превъплъщаване*, което означава влизане в ролята на своя изследователски обект, т.е. отвътре да се преживее неговият бит. Трагичен пример в това отношение е предприетото от един от класиците на българската народопсихология – Иван Хаджийски, който по своя воля отива като войник на фронта през есента на 1944 г., за да изучава българския характер в суровите условия на сраженията и сам намира смъртта си там.

7. *Нарочни социологически изследвания* по частичен или общ проблем на националния характер. Това е изцяло научен метод, който се доближава максимално близко до обективната истина.

8. *Използване на художествени литературни източници*. Класическите произведения на една национална/народна художествена литература като съвкупност отразяват в максимална степен основните черти на колективната психология на този народ в една или друга епоха (например романите „Под игото“ и „Бай Ганьо“, разказите на Йордан Йовков и Елин Пелин). Възможни са и някои изкривени представи в тази литература, когато тя е поставена в условията на държавно-администрирана цензура (ярък пример е преиначаване на романа „Тютюн“ на Димитър Димов).

9. *Изследване на общото в конкретното*. Методът е научен по своя характер и се състои в това, че по отделни, конкретни и нетипични случаи се извеждат други типични за по-голямата общност черти на поведение. Методът обаче предполага и грешки при недобър подбор на нетипичните случаи.

10. *Изучаване на парадоксите в националния характер*. Парадоксите в характера на всеки народ очертават както правилата, така и нестандартното в този характер. „Те са плюсовете и минусите, крайните точки, до които достига люлката, в която го люлее историята и между които се очертава постоянното, трайното, традиционното“, отбелязва Марко Семов.

От гледна точка на разузнаването всички гореизброени методи и похвати за изучаване на психологията на един народ са на практика достъпни за една разузнавателна организация, както чрез наблюденията на нейните сътрудници и присъствието им сред населението на

разузнаваната страна, така и чрез постоянното и целенасочено образование и самообразование на нейните щатни сътрудници, четейки художествена литература, мемоаристика, документи, архивни източници и статистически данни. Разузнавателната организация може да използва и метода на превъплъщаването посредством нелегални разузнавачи, а също така чрез подставени лица и фирми да проведе социологически проучвания сред населението на разузнаваната страна. Всяко разузнаване ползва като сътрудници учени, които биха могли целенасочено да прилагат научни методи по опознаването на народопсихологията на населението на съответната страна. Отделният разузнавач би трябвало да използва и усвои това, което е натрупано в течение на годините в самата разузнавателна централа, и едновременно да положи лични усилия за разширяване на познанията си по народопсихология на разузнаваната страна, както и да вникне в нея до степен на известна самоидентификация с представителите на този етнос.

Седма глава

ДЪРЖАВНА ПОДРЕДБА

Етимологията на думата „държава“ има славянски произход – идва от „држане“ (на властта), като на руски език е „государство“, но и „държава“. Подчертаването на властния елемент отсъства обаче в латинската дума *status* – състояние, ред, устройство. Това значение е възпроизведено в съответната дума за държава на френски – *etat*, английски – *state*, немски – *staat*, италиански – *estato* и т.н. Комбинацията от „власт“ и „ред“ очертава същината на понятието за държавата – държавата е форма на политическа организация на обществото, притежаваща абсолютна и то легитимна власт.

В древността държавата често е разбираана като „общо дело“ – този смисъл е заложен в гръцкото *polis* и в римското *res publica*. През Средновековието повечето идеи за държавата имат опора в мислителите на древността – държавата е *societas perfecta*, т.е. една съвършена и самозадоволяваща се общност. Едва учението за естествените човешки права и рационализмът на Възраждането и Просвещението създават концепция за държавата, пречупена през призмата на правата и интересите на индивидуалното битие – извежда се държавата като общо явление, което във всички свои конкретни форми трябва да е обосновано от човешкия разум. Държавата на Новото време – след европейското Средновековие до наши дни, е националната държава. Тя се изгражда върху определена територия във формата на правно уреден властнически съюз, доминиран от интересите на един етнос.

Съществуват различни теории за произхода на държавата, като някои от тях са:

1. Според теократичните/богowlастни учения държавата е установена от Бога; тя е негово земно дело. Възприема се фикцията, че носителят на

цялата власт в държавата пряко общува с Бога и е отговорен само Нему, като така държавната власт се легитимира чрез религията.

2. Теориите за „силата/властта“ се основават на природния закон – по-силният властва над по-слабия. Държавата е логическа последица от упражняването на властта и представлява самата организация и възприемането на властта, която трябва да бъде наложена, независимо от разбиранията за „добро“ и „зло“, за „правото“ и „неправото“, като целта е запазването на общността, а властта осигурява нейното сцепление. Теорията за властта се излага от флорентинския теоретик и политик Николо Макиавели (1469 – 1527) и тя има своя разцвет през епохата на абсолютизма в Европа (XVI – XVIII век).

3. Според договорната теория създаването на държавата се основава на един обществен договор. Преди него хората с вродените си естествени права са свободни и неограничени, но и враждуващи помежду си. Осъзнаването на необходимостта от правила, които да сложат ред в сблъскването на индивидуалните свободи, води до съгласуване на волята им и установяването на правилата се проявява като обществен договор, а необходимата организация е държавата. В центъра на договорната теория е отделният човек, който се договаря с всеки от другите свободни като него хора – така сборът от равноправни индивиди, постигнали съгласие по основните ценности, е единственият източник на политическата власт в държавата. Най-известните модерни представители на теорията за обществения договор са Томас Хобс, Джон Лок и Жан-Жак Русо.

4. Според учението за трите елемента същността на държавата е формирана от: *територия, народ и власт*. Учението е широко разпространено, като и днес не е загубило актуалност. Разработено е от германския юрист Георг Йелинек (1856 – 1911). Най-общо се изразява в следното: държавата е общност от трайно заселили се хора върху определена земя/територия, за да живеят там в ред и социален мир; общността „излъчва“ власт, която е първична и организираща; тази власт е и суверенна, т.е. пълна и върховна. Създава се една установена подредба/институция, чиито три елемента са: **народ**, пребиваващ трайно върху определена част от земната повърхност – **територия**; общността излъчва своя първична върховна/суверенна **власт**, упражнявана върху територията и хората.

Съвременната демократична държава има ясни цели и функции:

А) Упражняването на властта и осигуряването на ред и мир. В служба на тази задача са създадени и функционират демократични структури на управление и се въвеждат в действие мерки и механизми за постигането на обществен консенсус. В интерес на реда и мира работят полицията и армията.

Б) Държавата се подчинява на правото. Правото изпълнява своята организираща/поддържаща функция за постигане на справедлив ред. Целта е канализиране и приближаване на интересите, както и решаване на конфликтите. Подчиняването на държавата спрямо правото е заложено в конституционната държава.

Подредбата на всяка държава обикновено се развива на две нива – централно и местно. Съществуват държави (много малки по територия), където тези нива почти се сливат, а при много големи държави (САЩ, Руската федерация и др.) на практика се прилагат три нива на управление. От гледна точка на целите на разузнаването много по-голям интерес представлява организацията на държавата на централно ниво, т.е. нейната форма на управление и държавно устройство, правилното познаване на които може точно да насочи към онези присъствия (било то структури, или отделни личности) в разузнаваната държава, които могат да вземат решения и да ги приведат в действие така, че да нанесат вреди на разузнаващата държава. Макар и не така значимо, познаването на особеностите на функциониране на организацията на местната власт също има отношение към ефективността на разузнавателната дейност, особено що се отнася до прикриващата функция на странознанието.

7.1. Организация на държавата на централно ниво

Суверенните държави имат различни форми на държавно управление, което всъщност е начинът на структуриране и интегриране на висшите държавни органи, осъществявано чрез определени отношения на суверена спрямо тях, както и между тях.

Формата на държавно управление показва:

– как се създават висшите органи на властта в държавата;

- тяхната структура;
- какви принципи са залегнали в основата на взаимодействието между държавните органи;
- как се осъществяват взаимоотношенията между върховната власт и редовите граждани;
- в каква степен организацията на държавните органи позволява обезпечаването на правата и свободите на гражданите.

Един от първите, които разделят държавите според формите на управлението им, е Аристотел. В съчинението си „Политика“ той категоризира шест форми, които се разделят на две групи в зависимост от това дали управляващите управляват в общ, или в свой интерес:

- *в общ интерес*: монархия, аристокрация и демокрация;
- *в свой интерес*: охолокрация (управление на простия народ, на тълпата), тирания и олигархия.

Историческото развитие на формите на държавно управление от времето на Аристотел до днес са довели до доста голямо разнообразие, а именно:

- автокрация;
- аристокрация;
- демокрация:
  - *представителна демокрация*;
  - *пряка демокрация*;
- деспотизъм;
- джамахирия;
- диархия (двувластие);
- диктатура:
  - *военна диктатура*;
  - *диктатура на пролетариата*;
- клептокрация;
- критокрация;
- монархия:
  - *абсолютна монархия*;
  - *дуалистична монархия*;
  - *парламентарна монархия*;

- конституционна монархия;
- меритокрация;
- олигархия;
- охлокрация;
- партийна система;
  - еднопартийна система;
  - двупартийна система;
  - многопартийна система;
- плутокрация;
- република;
  - парламентарна република;
  - федерална република;
  - полупрезидентска република;
  - народна република;
  - президентска република;
- теокрация;
- технокрация;
- хунта.

7.1.1. Според носителя на държавната власт

При този критерий формите на държавата могат да бъдат:

1. *Монокрация*. Монократична форма на държавата е тази, при която е характерно „господството на един“. Тази форма на държавата принадлежи не само на историята, а и в днешно време е налична – например абсолютни монарси, „личен режим“, диктатура.

2. *Аристокрация*. При нея е налице господство на група лица, което първоначално е възприемано положително – в смисъл, че един малък брой от способни и единни хора най-добре знаят какво е добро за всички, т.е. как да се постигне „общото благо“ и съобразно с това могат най-добре да упражняват властта. Историята показва обаче, че често се стига до отклонения от тези идеалистични очаквания. Смята се, че формите на „аристокрацията“, респективно „олигархията“, днес имат по-

малко значение. Като форми на такова господство се сочат съсловната феодална държава, разновидностите на военните диктатури.

3. *Демокрация*. Казано по друг начин – „народовластие“. При нея народът, а следователно и всеки гражданин като част от него, е притежател и носител на държавната власт. „Цялата държавна власт произтича от народа“, гласи чл. 1, ал. 2 от действащата българска Конституция. Ядрото на демокрацията се съдържа в принципа, че народът е първичният източник на цялата държавна власт, а оттам – всички граждани на държавата се третират като равноправни. Демократичната държава се подкрепя от мнозинството и е легитимирана чрез него: тя трябва да е възможно най-широко приемана, да се гради върху справедливост и равенство, да осигурява свободата.

При **пряката демокрация** решенията се вземат от т.нар. активно гражданство – гражданите, имащи активно изборително право. По този начин гражданите вземат пряко участие в държавната дейност и самите те упражняват държавна власт. Съвременните демократични форми на държавата са изградени като **опосредени демокрации**, в които водеща е **представителната демокрация**: народът, без съмнение, остава носителят на държавната власт, но упражняването на тази власт е чрез представители, които са избирани от народа и така са демократично легитимирани и демократично възприемани. Възможно е гражданите пряко да избират и други представители на държавната власт, като например президента, а е възможно да се избират и водещи представители в третата власт – правораздавателната. Така при упражняването на държавната власт народът е общопредставен чрез избраните от него представители. Народното представителство, като парламентът и президентът, формират състава на други органи – правителство, Сметна палата, Конституционен съд и др., и по този път снабдява и тях с демократична легитимност.

В центъра на опосредената демокрация е следният въпрос: как упражняването на държавната власт е поделено между „народното представителство“ и правителството, какво е съотношението във властта, упражнявана от тях. Според решението и съответната правна уредба на този въпрос се прави разграничаване между *парламентарна и президентска демокрация* като различни форми на държавно управление.

Определящо за *парламентарната демокрация* е, че народното представителство – парламентът, има решаващо въздействие върху образуването и дейността на правителството. Това бива обезпечавано, като цялото правителство или само министър-председателят на правителството се избират от парламента. Реципрочно парламентът може и „да свали“, т.е. предсрочно да прекрати мандата на правителството. Правителството подлежи на постоянен парламентарен контрол, то носи политическа отговорност и постоянно се нуждае от подкрепата и доверието на народното представителство, за да управлява. По правило:

- парламентарната демокрация търпи съвместяване на министерска длъжност с депутатски мандат;
- правителството се ръководи от министър-председател, който е самостоятелен държавен орган;
- правителството има законодателна инициатива.

За *президентската демокрация* е характерно, че държавният президент има власт за вземане на политически решения. Президентът съединява в своята длъжност две държавни институции – той е едновременно държавен глава и глава на правителството. Президентът е най-важният орган на изпълнителната власт в държавата и се избира от народа. Това го легитимира демократически наравно с парламента. Президентската демокрация като държавна форма се характеризира със стриктно разделение на властите. Парламентът и президентът, т.е. законодателна и изпълнителна власт са строго разделени. Президентът не е отговорен пред парламента и формира правителството си не чрез парламента, а назначава държавни секретари (а също министри и министър-председател) като свои съветници, които може и да освобождава от длъжност. Държавните секретари са отговорни пред президента на държавата, а парламента не може да гласува „вот на недоверие“ към президента и/или неговите държавни секретари.

7.1.2. Според държавния глава

Изхождайки от най-висшия представител на държавата и начина, по който той е заел своя пост, формите на държавно управление са следните:

1. Монархия. Това е форма на държавата, в която държавният глава заема своята длъжност по пътя на наследяване, а в редки случаи – чрез избиране от особена колегия. Държавата се представлява от *княз, цар, крал, емир, султан, шах, император*, т.е. от титулувано висше длъжностно лице, принадлежащо в повечето случаи към определена династия. По принцип монархът има тази длъжност до живот въз основа на фамилни и наследственоправни основания (по реда за заемане на престола).

При *абсолютната монархия* цялата държавна власт е съсредоточена в едни и същи ръце. Монархът властва „по божията воля“, като сам упражнява държавното господство и всяко изразяване на воля от негова страна е воля на държавата. Монархът не е отговорен пред никоя земна инстанция, а народът е от негови безправни поданици. Френският крал Луи XIV (1638 – 1715) е характеризирал тази държавна форма с известните думи „Държавата – това съм аз“. Днес се различават *светски абсолютни монархии*, като Катар и Оман, а също и *теократични абсолютни монархии*, като Ватикана и Саудитска Арабия, при които монархът е и духовен глава на поданиците си.

При *конституционната монархия* като форма на държавата властта на монарха е ограничена и балансирана на основата на ясни принципи, записани в конституцията като инструмент за контролирано управление. Властта на монарха бива ограничавана по различни начини: отделни държавни функции се упражняват в сътрудничество с други органи (например с парламента) или упражняването на държавната власт е разделено между отделни титуляри. Като актуален пример може да се посочи Япония.

При *парламентарната монархия* монархът притежава присъщите на институцията държавен глава правомощия, но те са неутрализирани с правомощията на други конституционни органи и по този начин монархът не е „решаващ орган“. Народът чрез своите представители в парламента и чрез подкрепяното от него правителство взема политическите решения. Актовете на монарха изискват преподписване от министър, с което той, респективно правителството, поема отговорност за тях, включително пред парламента. Следователно в същността си парламентарната монархия е една демократична държавна форма – такива например са съвременните

европейски монархии във Великобритания, Дания, Швеция, Норвегия, Холандия. В Тайланд например има парламентарна монархия, съчетана с военна диктатура.

Конституционна монархия и парламентарна монархия са близки форми на държавно управление. Парламентарната монархия е произлязла от конституционната монархия и представлява нейно развитие. Контролните средства са съсредоточени у парламента, но могат да са възложени и на други конституционни структури, както и да бъдат вместени в една по-широка рамка на политическата система.

2. *Република*. Етимологията на думата е латинска – *res publica*, т.е. *дела в общ интерес*. Републиката като държавна форма представлява отказ и разграничаване от монархията. Главен разграничителен критерий е, че държавният глава не е монарх, а президент (председател на републиката), заел поста си по демократичен път. Днес „република“ се разглежда по-малко като форма на държавата според това как държавният глава заема поста си, а повече като форма на държавата според това кои са носители на властта и как я упражняват. Повечето съвременни държави по света са възприели републиканската форма на организация на суверенната власт, откъдето произтича т.нар. управление чрез участие, т.е. определянето на „общата воля“ и „общото благо“ в демократичната република се осъществява с участието на активното гражданство. Аналогично на парламентарната и президентската демокрация в теорията и конституционната практика се прави разграничение между „парламентарна република“ и „президентска република“ като форми на държавно управление.

С утвърждаването на народа като водещ титуляр на суверенитета и единствен източник на всички власти в държавата, традиционното разграничение между „монархия“ и „република“ – като основни форми на държавно управление, губи до голяма степен своето изначално значение. В по-ново време на преден план излиза разграничението между формите на държавата, при които върховната власт се поверява на един-единствен държавен орган или на няколко държавни органа с разделени помежду им властнически правомощия. Основателно в научната правна литература има становища, че днес има парламентарни монархии, които са много по-

демократично устроени от републики, в които има силна еднолична власт, макар и закрепена в републиканска форма на управление.

Историческият опит показва, че няма вечни и неизменни форми на държавата. Върху държавните форми оказват въздействие както особеностите в историческото развитие на отделните държави, така и специфичните им политически традиции, но в последна сметка те се видоизменят в зависимост от структурните промени, които настъпват в живота на гражданското общество. Впрочем едва ли може някъде да се намери тип държавна форма „в чист вид“. Навсякъде тя има своите специфични за конкретната държава особености – население, епоха, исторически момент и т.н.

7.1.3. Форми на държавата според държавното устройство

Държавната подредба се проявява и във „вътрешното разчленяване“ на властта, което намира израз в понятието „държавно устройство“. Правната наука и практика го използват като критерий за самостоятелна класификация – *форми на държавата според държавното устройство*. Според това дали държавната власт е упражнявана на една, или на две плоскости, се разграничават съответно единна/унитарна и съюзна/федерална държава. „Държавното устройство“ е категория, която има приложение и при „съюзи от държави“.

1. Единна/унитарна държава. В единната/унитарната държава всички държавни дейности изхождат от една „централа“ – това е принципът на унитаризма. Цялата държавна власт се концентрира и упражнява на една плоскост (единна организация и единен правен ред). Всички държавни органи са пряко подчинени на „държавната централа“ и се подчиняват на нейните нареждания и указания. Държавното устройство на единната държава не изключва обаче административно-териториално деление, без което никоя съвременна държава не може да съществува. Това деление има административен характер, оттам идва и понятието „административно-териториални единици“ – общини, области, като те не притежават собствена първична власт.

Предимствата на единната държава са във възможността за бързо реагиране към обществените потребности, в ясните управленски структури, широкообхватното, по правило равноправно третиране на гражданите и еднаквите правни условия за стопанска дейност.

Недостатъци могат да се проявят в усилване на заложената по дефиниция тенденция към централизиране. Съобразяването на местните с общите държавни интереси се осъществява в структурите на местното самоуправление и в деконцентрацията на държавната власт по места. Но всички тези структури функционират в рамките, в които се упражнява централно ръководната власт в единната държава, което позволява неоспоримо налагане на централната власт над местната.

Във връзка с държавното устройство теорията и правната уредба използват основно две двойки понятия: „концентрирана/деконцентрирана“ и „централизирана/децентрализирана“ държавна власт. Концентрирана е организацията на управлението, в която определянето и реализирането на държавните задачи е разположено на централното управленско равнище на държавната администрация (министерствата). И обратното, при деконцентрацията изпълнението на държавните задачи се извършва от звена на по-ниските държавни управленски равнища (опосредена държавна администрация), при което обаче централата във всички случаи запазва надзор за целесъобразност и законосъобразност. Това е т.нар. упражняване на държавна власт по места.

Принципът на централизацията в държавата означава, че всички държавни задачи се осъществяват пряко от „централата“, т.е. централните държавни органи осъществяват тези дейности; докато децентрализация има там, където държавните задачи са прехвърлени (делегирани) върху самостоятелни недържавни носители на публична власт, например общините. В този случай държавата „се отдръпва“ от осъществяването на определени функции от властта, като ги предоставя на други субекти на публична власт; те осъществяват въпросните функции въз основа на делегирането, но от собствено име и за собствена сметка. Прямо тези субекти на публична власт държавата по правило има само надзор за законосъобразност.

2. *Съюзна/федерална държава*. Названието е от латински: *foedus* – съюз. Характерно за тази държавна форма е, че държавните функции са разположени на две равнища: едното е на съюзната/федералната държава, другото е на „полудържавите“ – провинции, щати, кантони, ландове и др. Принципно положение е, че и двете равнища притежават елементите от същността на държавата, макар и непълни. Основно правило при федералното държавно устройство е, че общата схема в Конституцията трябва да обхваща организацията и правния ред на съюзната държава и на полудържавите по такъв начин, че да е налице взаимно обвързване на задачи, дейности и компетенции в ясна общодържавна хомогенност.

Държавната власт е „поделена“ между федералната държава и полудържавите. При полудържавите отсъства „външният суверенитет“, което прави тяхната „държавна“ власт непълна. При федералната държава „вътрешният суверенитет“ е разделен между нея и отделните полудържави. И в двата случая „неделимият“ суверенитет е непълен и поделен, което противоречи на природата на суверенитета, а именно – неговата пълнота и неделимост. В първите десетилетия на федералната държава (САЩ) в теорията и практиката се застъпва разбирането за наслагването на двата суверенитета – на федерацията и на щата; битува понятието за „двойния суверенитет“, около който се разгръща най-голямата държавна криза в историята на Съединените американски щати – стремежът за отделяне/сецесия на Южните щати и войната, известна като Сецесионната война (1860 – 1863).

Справянето с този сложен проблем на държавното устройство става посредством съюзната/федералната конституция. Тя прилага правната фикция¹, че първичен и неделим суверенитет се упражнява само в рамките на конституционното разпределяне на компетенциите между федералната държава и полудържавите. Полудържавите имат „идеални части“ от неделимия първичен суверенитет, като очертанията на тези части, изразени съответно в компетенции, следва да се съдържат във федералната

---

¹ Фикцията е *юридическа техника*, при която по силата на самата правна норма се приема за осъществил се един *юридически факт*, за който се знае с пълни основания, че не се е осъществил.

конституция. В това се състои основният принцип на федералното държавно устройство – разграничаване на функциите по упражняването на държавната власт и разпределянето им като съответни правомощия между двете равнища на власт. Това съставлява ядрото, което е гаранцията за подходящото решаване на управлението във федералната държава. Двете равнища следва взаимно да се допълват, а хомогенността им, присъща на федералното държавно устройство, се постига чрез синхрон между федералната конституция и конституциите на полудържавите, при което водещо положение има федералната конституция. Днес едни от най-големите държави в света имат федерално държавно устройство – Съединените американски щати, Канада, Мексико, Венецуела, Аржентина, Бразилия, Малайзия, Индия, Германия, Швейцария, Белгия (от 1988 г.) и др. Поради едни или други причини са налице процеси както на федерализиране на държави (най-вече в Южна Америка през втората половина на XX век), така и на регионализиране (в Европа в държави като Испания, Италия, Великобритания), а също и на разпадане (мирно или кръвопролитно) на федерации – Чехословакия, Югославия, Съветския съюз.

3. *Обединение от държави или съюз от държави.* Различава се от федералната държава по това, че при него отсъства най-важният елемент от същността на държавата – първичната държавна власт. В съюза от държави участниците запазват своя суверенитет. Съюзът от държави, за разлика от федералната държава, няма собствен суверенитет. Обикновено подобни съюзи са възниквали и възникват въз основа на международен договор. В отделните държави първичната власт за формиране и осъществяване на собствена вътрешна политика остава незасегната от процеса на обединяването. Отсъствието на най-важния елемент – първичната държавна власт, налага извода, че обединението от държави всъщност не е държава в собствения смисъл. Актовете на подобно държавно обединение, за да имат обвързваща сила, се нуждаят от транспониране, т.е. въвеждане във вътрешното право на полудържавите. Важен признак на такова обединение от държави е, че отделната държава може да напусне обединението, т.е. налице е право на сецесия, за разлика

от федералната държава, където това по принцип не е присъщо.² Примери от историята за такива обединения на държави са Швеция и Норвегия до 1805 г. (персонална уния), Австро-Унгария (реална уния) и др.

4. Конфедерация. Когато такова обединение от държави се създава не на основата на международен договор, а на вътрешна конституционноправна основа, е налице обединение, което има засилен акцент върху властовите отношения. То представлява конфедерация. Терминологично наименованието е близко до федерацията като форма на държавно устройство. Различията им обаче са съществени и се съдържат в основните характеристики на конфедерацията:

– съюз на самостоятелни държави, създаден въз основа на споразумение, с конституционноправни елементи;

– за осъществяване на общи цели и задачи, включително насърчаване на еднопосочни интереси, както и защита „отвън“;

– не притежава първична държавна власт, а участващите в обединението държави запазват суверенитета си.

Конфедерация са били американските колонии в периода между Декларацията за независимостта от 1776 г. до приемането на Федералната конституция през 1787 г., конфедерация е бил Германският съюз (1815 – 1866), както и Конфедерация Хелвеция (днешна Швейцария, която на практика е федерация, макар че официалното наименование на държавата е Конфедерация Швейцария), и др.

5. Супранационални обединения от държави. Имат се предвид Европейският съюз, Африканският съюз, Азиатският съюз и др., които съдържат черти както на международна организация, така и на федерално/конфедерално държавно устройство, но не съдържат трите елемента от същността на държавата и не са държави. Европейският съюз се отличава от другите супранационални съюзи, тъй като е изградил самостоятелна правна система, която има пряко и универсално действие в държавите членки с предимство пред националното право при колизия на правните уредби. За Европейския съюз е характерно, че неговата правна характеристика не може да се вмести в някоя от класическите

---

² Освен ако тази възможност не е предвидена изрично във федералната конституция (примера със СССР).

категории на конституционното и на международното право. Широко е споделяно разбирането, че той няма качество на нова държава, но е супранационален/наддържавен съюз *sui generis*³, по-силен от традиционните обединения на държави.

Европейският съюз е интеграционна общност, която с осъществяване и задълбочаване на интеграцията в областите на икономиката, обществото, политиката, сигурността и отбраната формира постъпателно наднационални институции и приема правни актове с наднационално действие. От гледна точка на обединяването на държави в международните отношения ЕС е уникален исторически социален експеримент с най-висока степен на сътрудничество на участващите в него държави.⁴

7.2. Организация на държавата на местно ниво

В съвременните общества е немислимо всички процеси да бъдат управлявани демократично и достатъчно ефективно чрез политически процес на национално ниво. В своето ежедневие гражданите се нуждаят от задоволяването на многобройни и непрекъснато възпроизвеждащи се потребности. Организацията на дейности за предоставяне на разнообразни услуги за гражданите може да бъде възложена както на държавата, така и на общините или частния сектор. Политиците на всяка страна избират кои дейности на кой обществен сектор да бъдат възложени. Тъй като става дума за разпределяне на обществени ресурси и блага, които представляват ценност за всички граждани или за отделни групи, отговорността за справедливостта в този процес е изцяло политическа. Разпределянето на ценностите между групите граждани на местно ниво е отговорност на общинските власти.

При демокрацията местната власт е политическа институция на гражданите. За гарантиране правото на гражданите на **местно самоуправление** и развитие на местната демокрация се създават правила

---

³ *Sui generis*, от латински – *своеобразен, единствен*. Обозначава уникалност на правната конструкция (акт, закон статус и др.), независимо от това, че е възможно като цяло да наподобява известно сходство с други подобни конструкции.

⁴ Вж. по този въпрос Пантев, Пламен. Международни преговори в областта на сигурността. София: Софи-Р, 2009, с. 154.

и процедури. Тяхното познаване и правилно приложение е допълнително условие за съблюдаване демократичните принципи за упражняване на властта и гражданския контрол върху нея.

Самоуправлението е децентрализирано държавно управление, при което гражданите на държавата, в кръга на известна независимост от който и да е носител на държавна власт, избират своите органи за постигането на определени държавни цели.

Под местно самоуправление се разбира правото и реалната способност на местните власти да регулират и управляват в рамките на закона съществена част от обществените дела на своя собствена отговорност и в полза на своето население.

Това право се упражнява чрез съвети и събрания, чиито членове са избрани чрез свободни, тайни, равни, преки и общи избори и които могат да разполагат с изпълнителни органи, отговорни пред тях. Тази разпоредба не накърнява възможността да се прибегва до събрания на гражданите, до референдуми или до всяка друга форма на пряко участие на гражданите, когато това е позволено от закона.

Местното самоуправление е част от държавната система. То е основна форма на териториалната организация на всяка държава, която се изгражда на принципите на демокрацията. Общините и другите единици на местното самоуправление не са държавни образувания и не носят суверенните особености на държавата. Една от основните характеристики на местното самоуправление е именно децентрализацията на властта. Качествена характеристика на местната власт е понятието „степен на самостоятелност на местната власт“.

Според Конституцията България е единна държава с местно самоуправление. Основната административно-териториална единица, в която се осъществява местното самоуправление, е общината. На територията на общината могат да се създават съставни административно-териториални единици – райони и кметства. Те също са база на местно самоуправление като съставни единици на общината. Кметството и районът се създават за изпълнение на възложени им със закон или с решение на органите на местната власт функции и правомощия в рамките на местното самоуправление.

Основните характеристики на местното самоуправление, регламентирани от българското законодателство, са следните:

1. Общината се самоуправлява чрез избраните от нейните граждани органи или непосредствено.

2. Общината е юридическо лице и има право на собственост и самостоятелен бюджет (в този смисъл би могла и да фалира).

3. Централните държавни органи и техните представители по места осъществяват контрол за законосъобразност върху актовете на органите на местно самоуправление, както и последните могат да оспорват пред съда актовете и действията, с които се нарушават техните права.

Два са установените начина за осъществяване на самоуправлението в общината:

- 1) представителен – чрез избрани органи;
- 2) непосредствен – чрез формите на пряка демокрация (подписка, местен референдум и общо събрание на населението).

7.2.1. Органи на местно самоуправление

Най-често това са общинският съвет и кметът на общината, като, разбира се, в различните държави може да има и специфични форми.

1. Общински съвет. Той е орган на местното самоуправление и се избира от населението на общината при условия и по ред, определени от закона. Общинският съвет (ОС) се състои от избраните общински съветници. Той определя политиката за изграждане и развитие на общината във връзка с осъществяването на дейностите ѝ, както и на други дейности, определени със закон.

Главните насоки в дейността на ОС са свързани с общинското имущество, общинските предприятия, общинските финанси, данъци и такси, общинската администрация, устройството и развитието на територията на общината, образованието, здравеопазването, благоустрояването и комуналните услуги, социалното подпомагане, опазването на околната среда, поддържането и опазването на културни, исторически и архитектурни паметници с общинско значение, развитието на спорта, отдиха и туризма с общинско значение. Дейността

на ОС и неговите правомощия се класифицират в няколко основни групи от гледна точка на предмета на дейност, а именно: икономически, организационни, устройствени, административни, политически. В изпълнение на правомощията си ОС приема правилници, наредби, инструкции, решения, декларации и обръщения, но не и закони. В работата си той се ръководи от законодателството в страната.

2. Кмет на общината. Орган е на изпълнителната власт в общината. Кметовете се избират от населението на общината. Кметът осъществява своите функции като орган на местното самоуправление в общината в ролята на териториален орган на изпълнителната власт и като административен орган, който се намира под контрола на държавната администрация в лицето на областния управител. Кметът е ръководен орган на общинската администрация.

В изпълнение на своите правомощия кметът на общината издава заповеди, които нямат характер на нормативни актове. Кметът на общината в случаите, определени от закона, изпълнява и функции, възложени му от централните държавни органи. В това му качество актовете на кмета подлежат на административен контрол от държавната власт. Кметът на район и на кметство има по-ограничени по вид и обем функции, в сравнение с тези на кмета на община, но те имат същата насоченост и предназначение. Кметът на общината като орган на изпълнителната власт и организатор на изпълнението на решенията на ОС носи отговорност за изпълнението на тези решения. Общинският съвет може да отмени актове на кмета, извършени в нарушение на неговите решения. Кметът на общината може да оспори решение на ОС, когато прецени, че то противоречи на интересите на общината, нарушава законите. В случаите, когато спорът е неразрешим, се сезира съдът.

Общината е юридическо лице и има право на собственост и самостоятелен бюджет. Общинската собственост се групира в две групи – публична и частна.

1. Публична общинска собственост са имотите, предназначени за осъществяване функциите на местното самоуправление и местната администрация; имотите, предназначени за трайно задоволяване на обществени потребности от общинско значение; недвижимите имоти и

движимите вещи – общинска собственост, обявени по установения ред за паметници на културата от местно значение.

2. *Частна общинска собственост* са всички други общински имоти и вещи, плодовете и приходите от имотите и вещите. Стопанската дейност на общината се осъществява чрез търговски дружества с общинско имущество и самостоятелно – чрез общински предприятия. Общинското предприятие е специализирано звено на общината за доставка на стоки и за извършване на услуги за задоволяване потребностите на населението.

7.2.2. Представителства на централната власт на местно ниво

Важна характеристика на местното самоуправление са **централните държавни органи и техните представители по места**, които осъществяват контрол само за законосъобразност върху актовете и действията на органите на местното самоуправление. Реализира се на практика главно от областния управител (наричан и губернатор в някои страни) заедно с подчинената му администрация. Той е представител на централната държавна власт и осъществява административен контрол върху ОС и кмета на общината.

Областният управител координира работата на държавните органи на територията на областта и взаимодействието им с органите на местното самоуправление и местната администрация. Той спира изпълнението на незаконосъобразни актове на ОС и ги отнася пред съответния съд.

Областният управител отменя незаконосъобразни актове на кметовете на общини. Този контрол не се отнася до актовете на кметовете на райони и на кметства. Контролът над актовете на кметовете в съставните административно-териториални единици се упражнява от кмета на общината.

7.2.3. Форми на общинско управление

1. *Силен кмет – съвет*. При тази форма на кмета са предоставени широки правомощия, а ОС е лишен от значителни административни права и власт, като се занимава с разработване на нормативните документи и определя общата и данъчната политика на общината. Кметът оглавява

цялата общинска администрация и изпълнява три роли – церемониална, на местен лидер и на пряк административен ръководител.

2. *Слаб кмет – съвет*. Най-старата форма на местно самоуправление. Кметът няма права и отговорности, различни от тези на останалите общински съветници. ОС притежава всички административни пълномощия на общината.

3. *Съвет – мениджър*. Среща се рядко. ОС назначава едно лице – управител, който осъществява политиката на съвета в администрацията. Кметът изпълнява функцията на член на съвета, който притежава цялата нормативна власт в общината и определя насоките ѝ за развитие.

4. *Комисии – кмет*. Ролята на съвет се изпълнява от комисия, състояща се от 3 до 5 членове, като всеки от тях, включително и кметът е ръководител на един отдел в администрацията. Комисията има по-големи правомощия от тези на съвета при другите форми. Кметът е председател на комисията и всички носят колективна отговорност.

ИКОНОМИКА И ИНФРАСТРУКТУРА

8.1. Същност на икономиката

Най-общо казано икономиката е съвкупността от деловата дейност на хората, изразяваща се в производството, дистрибуцията, търговията и потреблението на стоки и услуги, т.е. всичко онова, което засяга задоволяването на основните жизнени нужди на хората. И колкото повече растат нуждите им, толкова повече нарастват обемите и начините за задоволяването им. Има пряка корелация между броя и структурата на населението (демографията) и състоянието на икономиката. Спад на раждаемостта и населението означава спад в броя на работната сила и потреблението, и обратното – ръст на населението означава повече налична работна сила и потребители. В наши дни, благодарение на подобряващата се среда на живеене, сме свидетели на глобалното явление на увеличаване на продължителността на живот, което предполага повече потребление и повече работна сила – даже и в излишък.

Икономиката, каквато е днес, има дълга история, още от зората на човечеството. Всичко започва с дарообмена, който е размяна, но не съвсем, както я разбираме днес, защото:

– не индивидите, а колективите – кланове, племена, семейства, взаимно си разменят услуги и договарят лице в лице или чрез посредници (вождове);

– нещата, които обменят, не са само блага и богатства (движимо и недвижимо имущество), но и социални знаци на внимание – военна служба, жени, деца, обмен на публичност във вид на панаири, общи игри (състезания – емблематичен пример са древногръцките олимпиади) и др.;

– към тези дарове се пристъпва по-скоро доброволно, макар и крайната им цел да е избягване на насилствени действия – въоръжени сблъсъци и война.

Практиката да се дарява съществува и днес, макар и не със социалния код от древността, а по-скоро като форма на засвидетелстване на внимание и оценяване на заслуги. Дарообменът в основата си обаче не е достатъчно рационален за днешните по-сложни и прецизни по своя характер обменни отношения, тъй като, макар че има очакване на даряването да се отвърне с даряване, не се знае кога, как и в какъв размер. Затова впоследствие се развиват икономики на друга основа: икономика, основана на силата, на командването и принудата, но най-вече – пазарната икономика.

От днешна гледна точка пазарът е незаменим в регулирането и решаването на проблеми на обществото, макар и да ражда значими противоречия. Пазарът изпълнява три основни функции:

- разпределя работната сила по местата, които обществото иска да бъдат запълнени;
- разпределя капиталите;
- поддържа средни равнища (реализирането на тази функция през последните десетилетия става все по-спорно).

Според Фернан Бродел пазарът възниква и съществува в града, макар че съществуват и пътуващи пазари, а има и регулярни (провеждат се редовно и еднотипно) на специфични извънградски комуникационни точки – кръстопътища, мостове и др. През Средновековието пазарът се превръща в социалното сърце на обществото – той е място за размяна не само на стоки, но и на информация. Там се случва всичко, което движи обществените процеси.

От гледна точка на икономиката в историята на човечеството се различават специфични нейни стадии и свързани с тях общества. Според някои автори съществуват пет стадия на развитие на икономиката:

- на традиционното общество – отличава се с аграрната икономика, със слаба производителност и разделение на труда;

– на преходното общество (XVII – XVIII век), при което нараства производителността и ефективността на труда и се създават предпоставки за икономически скок чрез развитието на науката и техниката;

– на радикалната икономическа и социална промяна през XIX век, когато се заражда съвременната капиталистическа икономика, градското население нараства, формират се промишлените отрасли и се увеличава дялът на професионалния труд;

– на бурно развиващото се индустриално общество;

– на ерата на масовото потребление.

От своя страна Алвин Тофлър разглежда три вълни:

– първата вълна е започнала някъде 8000 години преди н.е. и господства до XVII век, като това е вълната на аграрната цивилизация;

– втората вълна е индустриалната – започва от средата на XVIII век до средата на XX век, като се характеризира с масово производство, образование, масмедии и т.н.;

– третата вълна започва от средата на XX век и тя се свързва с бурното развитие на информационните технологии.

В настоящата историческа модерна епоха (започнала около Френската буржоазна революция в края на XVIII век) в света господства пазарната индустриална икономика, която най-ефикасно и ефективно отговоря на обществените очаквания за разнообразни, на разумни цени и бързоразменящи се стоки. Известно нейно отстъпление през XX век бяха плановете икономики с огромно държавно участие, които имаха силно контролиран пазар в държавите от социалистическия лагер. Те обаче не издържаха проверката на времето и изискванията на отделния потребител, като отстъпиха на по-адекватната и по-удачна пазарна капиталистическа икономика. Сега в света чисто планови икономики има в държави като Куба, Корейската народно-демократична република (КНДР), Мианмар, Иран. През последните десетилетия недостатъците на чистата пазарна икономика (стихийност, кризи) започнаха да се елиминират в известна степен посредством регулаторни въздействия от държавите. Значителни успехи постигат в момента някои смесени икономики, които притежават сектори и с планова, и с пазарна регулация, като тези в Китай и Виетнам.

8.2. Икономиката като основа на политиката

Всяка икономическа промяна се предшества от социална и политическа такава. Ако се перифразира известната мисъл на Клаузевиц, че войната е продължение на политиката с други средства, то политиката е продължение на икономиката с други средства. Политиката, разглеждана в нейната естествена същност като борба за власт, а не като тактика и стратегия за постигане на определени цели, в повечето случаи има икономическо обосноваване – дали за да преразпредели колективните блага повече в полза на една или друга обособена част от обществото, или пък в по-благородния вариант да създаде условия за произвеждане на повече блага. Вътрешните за една държава икономически противоречия са чест източник на възникване на политически и социални кризи, които дебалансираат обществото и създават проблеми за вътрешната сигурност на страната.

Освен във вътрешен план интересите на икономическите субекти в една държава твърде често са насочени и навън, зад границите на страната. Изостреният сблъсък с подобни интереси от други държави са в основата на повечето международни кризи и последвалите ги въоръжени конфликти и пълномащабни войни, включително световни. Независимо от версията, към която светът е привикнал, че една от най-известните войни в историята – Троянската, се води формално заради една жена, това едва ли е така. Нито пък формалният повод за Първата световна война – убийството на австро-унгарския престолонаследник, е истинската и единствена причина за последвалата касапница в Европа. Винаги става въпрос за блага или казано по-друг начин – за пари, и то за много пари. Дори и да реши един владетел да води война само заради слава и престиж, а не заради нови територии и приходите от тях, той ще трябва да може да „плати“ тази война, а това също зависи от икономиката на държавата му и състоянието на хазната му, както и от това, което ще придобие като приходи. На практика най-често войните се водят за ресурси, за жизнено пространство, за владене на пазари и пътищата до тях. Разбира се, има и войни за идеи, за идеологии, за чест, но зад тях винаги прозират икономически интереси на определени кръгове в обществото. Дори и в известната в историята четиридневна „футболна

война“ между Салвадор и Хондурас през 1969 г. причината не е резултатът от футболната среща, а предхождащото я напрежение между двете страни заради един селскостопански район в Хондурас, завзет самоволно от безимотни салвадорски селяни, изгонването на които пък би създавало икономическо и социално напрежение в самия Салвадор.

Изложеното дотук обосновава значимия интерес на разузнаването като един инструмент за разкриване и предотвратяване на заплахи за сигурността, към състоянието и перспективите за развитие на икономиката на разузнаваната страна. Обикновено икономиката се разглежда и изучава на две нива:

А) Макроикономика

Изучава икономическите процеси на национално ниво, като има за цел да даде отговори за закономерностите, на които се подчиняват нарастването или намаляването на националния доход, нивото на безработица, състоянието на платежния баланс и държавния бюджет, темпът на икономическия ръст и др. Също така дава решения как тези икономически параметри да се развиват в желаната насока.

В основата на макроикономическия анализ стои различно като насоченост агрегирането (обединяване на различни елементи). Въз основа на агрегирането на икономическите агенти се достига до четири основни икономически субекта, отличаващи се със специфични активности:

– *сектор на домакинствата* – предоставя работна сила, потребява и спестява;

– *предприемачески сектор* (реален/нефинансов и финансов) – придобива средства за производство, предлага произведени стоки, инвестира в производство;

– *държавен сектор* – създава обществени блага, като сигурност, образование, наука, култура, здравеопазване, социална защита, за което има разходи, които компенсират със събиране на данъци, разходвани през държавния бюджет, а също така и чрез централната банка предлага пари, необходими за функционирането на икономиката.

– *външен сектор* – оказва въздействие на националната икономика посредством обмяна на капитали, стоки и национални валути.

Възможни са и други типове агрегирания, засягащи поведението на икономическите агенти: например по отношение на търсенето и предлагането. На агрегиране подлежат и различните видове обмяна на стоки, т.е. на пазарите на стоки, а също така чрез агрегиране се формират пазарите на труда и на капитала.

За характеризиране на дадена национална икономика се използват базови понятия, като:

– *брутен вътрешен продукт (БВП) – Gross Domestic Product (GDP)* – засяга онова, което е създадено на територията на съответната държава за период обикновено от една година;

– *брутен национален продукт (БНП)* – засяга онова, което е създадено на територията на съответната държава, от което е извадено онова, което е създадено от средства за производство, принадлежащи на чужденци, но е прибавено онова, което е създадено извън държавата чрез средства за производство, принадлежащи на поданици на тази държава;

– *чист национален продукт (ЧНП)* – това е БНП минус амортизациите на средствата за производство;

– *индекс на цените* – получава се като съвкупната стойност на определен набор от стоки (кошница – потребителска, промишлена, селскостопанска и т.н.) за даден период, съотнесена към тази стойност през друг период.

Други базови понятия са например чист национален продукт, национален доход, разполагам доход, съвкупен обществен продукт, ниво на цените, БВП по паритет на покупателната способност (елиминира влиянието на различните ценови нива в различните държави), реален БВП и неговият ръст, номинален БВП и неговият ръст и др.

В повечето случаи горните показатели – било като общ обем, било на глава от населението, се изразяват в парични единици – националната или международно възприети, като щатски долар или евро.

Освен това трябва да се има предвид, че официалните макроикономически показатели се отнасят за *легалната икономика*, която е законна и отчетена. Наред с това съществуват: *неформална икономика*, която е законна, но законно неотчетена; *недекларирана (сива)*, която е законна, но незаконно неотчетена; и *нелегална (черна)* – незаконна и неотчетена.

Последните три вида икономики формират т.нар. *скрита икономика*, в която влизат икономически дейности, които държавата не регистрира и отчита. При все това съществуват косвени методи за оценка на тези видове икономики.

Б) Микроикономика

Изследва поведението на отделни стопански единици – домакинства, фирми, правителствени институции, неправителствени организации и т.н. В основата на тяхното изучаване е залегнало правото на свободния им избор, който тези субекти правят по отношение на икономическото си поведение в условията на ограничени ресурси. Може да се каже, че една икономика е ефективна, ако всички икономически единици в нея функционират така, че в условията на свободния им избор не се стига нито до излишък, нито до липса на ресурси – природни, финансови, трудови. Максималното доближаване до това състояние е цел на микроикономиката, която изследва поведението на отделните стопански субекти и отговаря на въпроси, свързани с печалбите на фирмите, доходите на домакинствата, какви ресурси се потребяват и какви стоки чрез тях се предлагат и т.н. В крайна сметка се търсят пазарни решения (създаване на различни борси, подходяща данъчна политика, антимонополни регулации и др.) за ефективно разпределение на принципно винаги недостигащите ресурси между конкуриращи се цели на отделните стопански единици.

Обикновено разузнаването се интересува от общия поглед върху състоянието на икономиката на една държава, което е свързано с познавателно-сравнителната функция на разузнавателното странознание, като за тази цел от основно значение са макроикономическите показатели. От гледна точка обаче на прикриващата му функция от особено значение е познаването на микроикономиката на съответната държава, което се свързва най-вече с възможностите за изграждане на разузнавателни позиции, за ефикасното управление на ЛИРИ (например за определянето на възнагражденията им се използва средната заплата в страната), а в определени случаи и за оказване на определено икономическо въздействие върху конкурентния разузнаван суверенитет.

Освен споменатите вече икономически показатели, разкриващи състоянието на икономиката на една държава, би трябвало да се търси информация и за:

- безработица;
- валутен курс;
- валутни резерви и тяхната структура;
- лихвени проценти;
- вътрешен и външен дълг;
- потребителско търсене;
- процент на инфлацията;
- външнотърговски баланс;
- парична маса;
- структура на износа;
- банкови депозити и кредити;
- средна работна заплата;
- бюджет и неговото салдо;
- платежен баланс.

Горните показатели дават една сравнително обща картина на състоянието на икономиката на една държава. Значително по-важно е за нуждите на разузнаването изясняването на състоянието и перспективите за развитие на страната по икономически сектори, които биват:

1. Основен (базов) икономически сектор. Това е сектор, който представлява добиването на суровини за преработване, като добиване на полезни изкопаеми, селско стопанство, дърводобив, лов и риболов, солдобив. Първичният сектор обединява производства и дейности, чиято продукция е жизненоважна за човека и човешкото общество. В него се отглеждат и добиват хранителни продукти и суровини, които се преработват в отраслите на вторичния сектор. Суровините биват енергийни, минерални, растителни, животински. С основание първичният сектор се определя като базов суровинен сектор на икономиката на страната.

2. Вторичен икономически сектор. Включва онези икономически сектори, които създават завършен, използваем продукт, това са: производството и строителството. Този сектор като цяло взема добитите в първичния сектор суровини и ги превръща в завършени стоки, независимо дали те са предназначени за по-нататъшно влагане в производство, за експорт или за продажба за домашно потребление. Този сектор се дели на лека и тежка индустрия:

– *лека индустрия* – производства в сферата на текстилната, шивашката, кожарската, обувната, хранителната промишленост;

– *тежка индустрия* – клон на икономиката, занимаващ се с първоначалната преработката на минералните, енергийни и някои растителни суровини (дървесината), използвани в производството на метали, горива, химически продукти, както с и производството на машини и енергия. Тя преработва в големи количества от добитите суровините, като ги превръща в полупреработени, за да бъдат по-късно използвани за производството на други стоки за крайно потребление. В тежката промишленост се разграничават като основни отрасли енергетиката, металургията, химическата промишленост, машиностроенето, промишлеността за строителни материали, дърводобивната и дървообработващата промишленост, целулозно-хартиената промишленост. Като правило тежката индустрия включва видове производства със стратегически за страната характер.

3. Трети(чен) икономически сектор. Съвкупността от отрасли и дейности с голямо социално значение. В него се извършват услуги, задоволяващи потребностите на хората. Третичният сектор се развива успоредно с нарастването на националното богатство и жизнения стандарт на населението. С най-голямо значение са отраслите *транспорт, търговия, туризъм, образование, наука, комуникации и съобщения.*

4. Четвърти икономически сектор. Включва базираната на знание икономика, обхващаща услуги, свързани със създаването и разпространяването на информация, *информационните технологии,* изследванията, консултирането, благоустройството, социалното развитие, финансовото планиране и други, базирани на знание услуги. Терминът се използва също и за да опише *медиите, културата,* както и правителството (тоест самото *управление*).

8.3. Източници на икономическа информация

В наши дни съществуват различни източници на икономическа информация, но е важно да се изгради навик/рутина за нейното филтриране и да се различава достоверната от лъжливата. Например, ако в официалните правителствени или общински данни е посочено, че средната работна

заплата в административната единица X е 1000 долара, а чисто визуално състоянието и възрастта на автомобилния парк и сградния фонд отговарят на месечна заплата от 2000 – 3000 долара, то явно има несъответствие. Това означава, че в страната има голям сив икономически сектор, правителството не събира достатъчно приходи (или не се стреми да го прави), както и че съществуват частни интереси, които са заинтересовани от статуквото. Възможно е и националният статистически институт да публикува манипулирана информация, за да може тя да се използва с различни цели – да се отчете изпълнение на международни изисквания към страната; да се привличат повече чуждестранни инвестиции и т.н. Затова е полезно да се следят публикациите на независими институции като МВФ, Световната банка, ЕБВР, ООН, големи международни и национални финансови и икономически институции и организации (банки, корпорации, мозъчни тръстове, неправителствени организации), специализирани медии, интернет форуми и публикации на икономическа тематика.

Като източници на първична икономическа информация може да се използват данни от:

- националните статистически институти;
- Международния валутен фонд (МВФ);
- Световната банка;
- Bloomberg terminal;
- Trading economics;
- Reuters/Ройтерс;
- World economic forum/Световния икономически форум;
- Евростат;
- специализирани национални икономически медии;
- съответните министерства, отговарящи за финансите, икономиката, инфраструктурата;
- международни и национални икономически мозъчни центрове, институти, неправителствени организации.

Използването на тези открити източници за реализиране на познавателно-сравнителната функция на разузнаването би трябвало да се реализира в комбинация с критичен подход и търсене на потвърждаваща логика между данните в тях, както и съответствието им на реалната

действителност в страната. В случаите, когато тази логика е нарушена и няма обществено достъпно обяснение за това, е необходимо да се приложат разузнавателни подходи за разкриване на причините за това явление. И, разбира се, да се даде отговор, дали са заплашени интересите на разузнаващия суверенитет, или на негови съюзници.

8.4. Роля на инфраструктурата за икономиката и обществото

Гръбнакът на всяка икономика и съответно на всяка държава е *инфраструктурата*, която е съвкупност, комплекс от съоръжения, система от отрасли и материални средства, които обслужват производството и осигуряват условия за функциониране и възпроизводство на обществото. Трябва да се има предвид, че не цялата инфраструктура е пряко обвързана с икономиката, доколкото социалната инфраструктура обслужва специфични социални дейности, които нямат пряко икономическо значение. Те обаче са от особена важност за съхраняване и развитие на обществото като цяло – броя и здравето на населението, опазване и развитие на неговите знания, култура и история, както и съхраняване на колективната му психология.

Терминът *инфраструктура* произхожда от латински: *infra* – „долу“, „под“, и *structura* – „строеж“, „разположение“. Това е комплекс от взаимосвързани обслужващи структури и обекти, съставляващи и обезпечавщи основата на функциониране на една система. В английския език терминът *инфраструктура* се появява и налага в периода 1920 – 1928 г., като първоначално се използва във военната сфера, където с него са се назовавали комплекс от съоръжения, обезпечавщи действията на въоръжените сили. По-късно този термин за обозначаване на необходимите съпътстващи структури за реализиране на някаква основна дейност се пренася във всички сфери на обществената дейност. Поради това се различават:

1. Транспортна инфраструктура. Представлява съвкупността от отрасли и предприятия в сферата на транспорта, чийто видим материален израз са: *пътища, железопътни линии, транспортни съоръжения, мостове, тунели, канали, пристанища, летища, складове, вътрешноградски транспорт, като трамвайни и тролейбусни трасета, метро* и др. Всички

те позволяват по-бързото придвижване на хора, блага, капитали и са от ключово значение за логистиката при военен конфликт. Често пъти концентрацията на определен тип инфраструктура може да бъде признак за подготвяща се агресия – например строителството на жп линии в Силезия преди войната между Прусия и Австро-Унгария или строежът на аутобаните в Хитлерова Германия в годините, предшестващи началото на Втората световна война.

За изучаването на транспортната инфраструктура обикновено е налице достатъчна по обем обществено достъпна информация в най-различни по вид и обем справочни данни в средствата за масова информация, а в днешно време се откриват най-лесно в интернет. Към ползваната от интернет информация е необходимо да се подхожда внимателно, доколкото може да е остаряла и вече невалидна, а понякога може и да е генерирана с подвеждащи цели. И при най-малкото съмнение, а особено когато тя ще се използва за осигуряване на оперативни мероприятия, е необходимо да се потвърди и от друг източник – за предпочитане на място или по телефона. Този вид инфраструктура има пряко отношение към прикриващата функция на странознанието и при добро познаване може да осигури разнообразни и ефективни прийоми за избягване на контрола на контраразузнавателния орган.

Тъй като голяма част от транспортната инфраструктура е и критична за страната, не всички нейни технически параметри са свободно достъпни, поради което се налага прилагането на разузнавателни способности за придобиването им. За някои режимни инфраструктурни обекти – най-вече с военно предназначение, като летища, пристанища и складове, разузнавателни способности ще трябва да се прилагат по принцип, доколкото всяка информация за тях е закрита или целенасочено манипулирана.

За оценката на транспортната инфраструктура на една страна се използват различни методики, но най-често тя се измерва с коефициенти, изразяващи капацитета ѝ, като дължина, брой и пропускливост спрямо определена площ или брой население.

2. Производствено-енергийна инфраструктура. Материалният ѝ израз са: *заводи, предприятия, вътрешнопроизводствен транспорт, складове, различен тип енергийни централи и съоръжения за пренос на*

енергия (електрическа, газово-петролна) и др. Този вид инфраструктура има отношение преди всичко към познавателно-сравнителната функция на разузнаването. Оценяването ѝ дава представа за икономическите мощи и капацитет на страната, а оттам и на военните. То се извършва както с използването на общи параметри – общ брой, обща площ, обща дължина и т.н., но по-често секторно – по отделни производствени направления.

При детайлното опознаване на организацията на производствено-енергийната структура на дадена страна са възможни затруднения както поради нейния критичен за държавата характер, така и поради опазване на фирмени тайни. Това би изисквало допълнителни усилия от разузнавателните органи за разкриването на капацитетите на тази инфраструктура, включително и чрез използване на конспиративни подходи.

3. Социална инфраструктура. Това са областите, свързани със социални дейности, като *образование, наука, култура, здравеопазване* и др., чийто конкретен израз са *училища, университети, научноизследователски институти, театри, музеи, галерии, поликлиники, болници, санаториуми* и т.н. Този тип инфраструктура не е подложен на никакви специални мерки за скриване от страна на контраразузнавателните органи, тъй като няма пряко отношение към сигурността на държавата. Изключения може да правят някои специализирани институти и лаборатории.

Доброто познаване на социалната инфраструктура от страна на действащите на терен разузнавачи им предоставя повече на брой и разнообразни възможности да прикриват своята специална дейност. Като цяло социалната инфраструктура е обществено достъпна, включително и за чужди граждани, което позволява много и легендирани посещения на разнообразни институции в различни дни и в различни часове. Това позволява контактуване с местни граждани при избягване на контрола на контраразузнавателните органи.

Опознаване на социалната инфраструктура е възможно във висока степен в средствата за масова информация, включително в интернет. Тъй като проявеният интерес в интернет към дадени социални институции и техни прояви може да се контролира от контраразузнаването при използване на лични технически средства (компютър, лаптоп, телефон), не е добре това да се прави за конкретно планирано оперативно мероприятие.

В тези случаи е добре да се използват обществени технически средства или информацията да се добива от хартиено разпространявани рекламни и осведомителни материали – включително може да се ползва информация от разлепваните обяви (афиши и дори ръкописни бележки с предлагане на услуги) на обществени места.

4. Военна инфраструктура. Система от стационарни обекти и отделни съоръжения, които са основа за развърщане на въоръжените сили, водене на военни действия и обезпечаване на бойната и оперативната подготовка на войските. Този тип инфраструктура по принцип е подложена на специализирана защита от ведомствения, а и от националния контраразузнавателен орган. Отделни данни за нея могат да се появят в обществено достъпни средства за масово осведомяване, но трябва да се подлагат на анализ и допълнителна проверка, доколкото биха могли да са дезинформация. Поради това детайлното опознаване на такъв тип инфраструктура би трябвало да става скрито, посредством лица, източници на разузнавателна информация. По отношение на определени параметри на военната инфраструктура много ефективно е техническото разузнаване във всичките му форми.

5. Информационна инфраструктура. Представлява система от организирани информационни структури и подсистеми, които осигуряват функционирането на основната система, като добиват, систематизират, съхраняват и предоставят по подходящи канали и в използваем вид необходимата за това информация. Материален израз са например: *библиотеки, архиви, информационни центрове, бази данни, както и каналите за достъпването им.* Разузнаването като подсистема на системата за национална сигурност всъщност е нейна информационна инфраструктура, имаща за цел да добива по специални канали първична информация, да я натрупва, систематизира и анализира, като впоследствие я преработва във вторична (изходяща) информация и отново по специални канали я доставя до потребителите ѝ.

Пълноценното познаване от разузнаването на информационната инфраструктура на една страна е значимо както за познавателно-сравнителната, така и за прикриващата функция на разузнавателното странознание. От местата на съхраняване (в различните им форми –

библиотеки, архиви, дигитализирани бази данни) на информацията е възможно да бъде извлечен значим обем полезна за разузнаването информация. Проблем обаче винаги е достъпността на тази информация, т.е. каналите, по които тя може да се извлече. В редица държави дори използването на обществените библиотеки може да е проблематично за чужди граждани, а да не говорим за някои техни специални фондове или пък за библиотеки към различни научно-изследователски институти и различни по характера си администрации, за които се изискват предварителни разрешения, някои от които се санкционират и от контраразузнавателния орган. Още по-ограничен от библиотеките е достъпът до различните по характер архиви.

Все по-голямото използване на дигитализираните бази данни ги прави обект на специален интерес от страна на разузнаването и особено на техническото разузнаване, което се стреми да получи достъп до информацията в тях на основата на хакерски методи. В някои случаи обаче това е принципно невъзможно, тъй като тези бази данни физически са изолирани от световната интернет мрежа, като тогава трябва да се търси достъп до вътрешна точка чрез привличането на подходящи за това лица.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В най-обобщения си вид средата за/на разузнаване е микс от природна среда и човешки присъствие и дейност – източниците на предизвикателства и заплахи за сигурността. Поради това нейното изучаване естествено попада в полето на географските науки, а когато то е привързано към определена територия – най-често тази на дадена държава, това се свързва със странознанието. Прилагането на специфичен опознавателен поглед спрямо него от гледна точка на интересите на разузнавателните дейности ни отвежда до обекта, предмета и функциите на т.нар. разузнавателно странознание. Този подраздел на странознанието, а и на регионалната и военната география, дава на запознатия основата за ефективно и безопасно провеждане на разузнавателните дейности, което се реализира посредством познавателно-сравнителната и прикриващата му функция.

Основните елементи на разузнавателното странознание – физикогеографските компоненти на природната среда, населението и историята, културата и народопсихологията, държавната подредба, както и икономиката и инфраструктурата, са неразривно свързани помежду си, взаимно влияейки си, но едновременно с това имат собствено присъствие и специфично въздействие върху разузнавателните дейности. Това изисква запознаването с всеки от тях да е добре систематизирано и индивидуално целенасочено. Изисква и прилагането на специфични подходи, така че да се разкрие максимално добре как конкретните за дадена страна особености биха повлияли на дейността на разузнаването.

С разработването на този учебник са разкрити спецификата на взаимовръзката между разузнаване и странознание, която е обективно съществуваща. Запознаването с обекта, предмета, функциите и закономерностите на разузнавателното странознание несъмнено ще е от полза на експертите в разузнавателните дейности, а също така би въвело в практико-приложните им особености на реализиране потребителите на резултатите от тях.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Аристотел.** Политика. София: Фондация „Отворено общество“, 1995.
- Асенов, Бончо.** Разузнаването от древността до наши дни. София: Парадигма, 2003.
- Асенов, Бончо.** Теория на разузнаването. София: АЛБАТРОС, 2005.
- Баранский, Николай.** Страноведение и география физическая и экономическая. Избранные труды. Научные принципы географии. Москва: Мысль, 1980.
- Близнашки, Георги.** Формата на държавата. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1999.
- Близнашки, Георги.** Конституционализъм и демокрация. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2009.
- Бродел, Фернан.** Граматика на цивилизациите. София: Изток-Запад, 2014.
- Витанов, Николай, Стойчо Панчев, Златинка Димитрова.** Популационна динамика и национална сигурност. София: АИ „Марин Дринов“, 2005.
- Гумилёв, Лев.** Этногенез и биосфера земли. Москва: Айрис-пресс, 2004.
- Гоцев, Георги.** Защита на сигурността и обществения ред. Троян: Военно-географски център, 2016.
- Дерменджиев, Атанас.** Социална и културна география. Велико Търново: ИВИС, 2018.
- Докова, Соня.** Геоикономика и геополитика. София: Тракия-М, 2007.
- Докова, Соня, Камен Петров, Николай Цонков.** Проблеми на регионалното развитие. Габрово: ЕКС-ПРЕС, 2008.
- Драганов, Минчо.** За националния характер. – В: Философска мисъл“, 1982, кн. 11, с. 15 – 26.
- Ерасов, Борис.** Социална културология. София: Идея, 1997.

Иванов, Владко. Управление на националната ориентация. София: Военно издателство, 2011.

Иванов, Тилчо. Мениджмънт на сигурността и отбраната. София: Университетско издателство „Стопанство“, 2008.

Йончев, Димитър. Разузнаване. София: ФИДЕС Ай енд Кей ООД, 2005.

Йончев, Димитър. В търсене на сигурността. Сигурността в концепцията на присъствието. София: Изток-Запад, 2014.

Карастоянов, Стефан. Политическа география, геополитика, геостратегия. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008.

Карастоянов, Стефан. Регионална и политическа география на балканските страни. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2011.

Кръстев, Вилиян. Основи на туристическото странознание. Варна: Наука и икономика, 2012.

Машбиц, Яков. Комплексное страноведение. Смоленск: СГУ, 1998.

Николов, Борис. Политическа и военна география. София: Военно издателство, 1983.

Нинов, Мариан. Синергетични аспекти на ефикасността на системата за национална сигурност. – В: Военен журнал, 2015, № 2, с. 39 – 47.

Пантев, Пламен. Международни преговори в областта на сигурността. София: Издателство „Софи-Р“, 2009.

Радославов, Радослав. Административно-териториално устройство на Европа. София: Крисан, 2012.

Русев, Марин, Георги Рачев. Политическа география и геополитика в оригинал. Класиците: сборник статии. София: Сиела, 2003.

Сапожникова, Елена. Страноведение: теория и методика туристского изучения стран. Москва: Издательский центр „Академия“, 2005.

Семов, Марко. Българска народопсихология. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2001.

Слатински, Николай. Сигурност – същност, смисъл, съдържание. София: Военно издателство, 2011.

Слатински, Николай. Петте нива на сигурността. София: Военно издателство, 2010.

Тофлър, Алвин. Третата вълна. София: Пейо К. Яворов, 1991.

Трифонов, Тодор, Светослав Славов. Теоретични проблеми на разузнаването. София: Фондация „Национална и международна сигурност“, 2000.

Трифонов, Тодор, Валери Христов. Теория и технология на контраразузнаването, София: Фондация „Национална и международна сигурност“, 2010.

ФИЛОСОФСКИ АСПЕКТИ НА СИГУРНОСТТА

Характерна особеност на понятието **сигурност** е, че то е релационна категория и винаги трябва да се свързва с някакъв конкретен обект или по-общо казано – с някаква *наличност*, която съществува такава, каквато е, или пък се променя, развива, възпроизвежда, а даже реализира някакви цели в определена, конкретна среда. Тази най-общо назована *наличност* е неизменно подложена от заобикалящата я среда на различни видове въздействия, като преобладаващите от тях са негативни (вредни), т.е. резултатът от тяхното въздействие е в посока на такава промяна на тази наличност, че тя да престане да съществува във вида, в който е, или би предпочитала да е. От своя страна *наличността* се стреми да се отстоява там, където е, и такава, каквато е, или пък да се придвижи по определена траектория в средата на съществуването си, а също да се промени/развие/възпроизведе по предпочитан начин.

Обратното понятие на **сигурност** може да се каже, че е **несигурността**, т.е. онова нещо, което противостои на разглежданата *наличност*, а на практика това най-общо казано е средата, в която тя е разположена. Противостоеенето може да се изрази в отместването ѝ, спирането или изменянето на траекторията ѝ, или преобразяване, променяне, а дори унищожаване (прекратяване на съществуването ѝ). Всъщност от досегашния опит и знание на човечеството е известно, че всичко в познатия ни заобикалящ свят се променя, т.е. всяка *наличност* в него се променя. Следователно *наличността* винаги „губи“ от силите на несигурността или по друг начин казано – от силите на въздействието, произтичащи от средата ѝ. На практика *несигурността* като еманация на промяната е вездесъща, постоянно съществуваща или присъстваща, а сигурността е мимолетна или по-скоро измамна и химерна. Последното обаче е валидно за достатъчно дълъг („достатъчно“ от гледна точка на характера на дадена наличност) период от време. И макар *наличността* да е „абсолютно предизвикателство“ за *несигурността* – при това с предизвестен фатален за нея край, то за достатъчно малки периоди от

време *сигурността* има своя смисъл и значение за *наличността*. За да се „възцари“ *сигурността*, т.е. да се премахне всякаква *несигурност*, би означавало да се премахне всяка *наличност* или *наличността* да стане всеобхватна и да не е подложена на никакво вредно въздействие. Такива крайни състояния обаче в заобикалящия ни свят са далеч от обозримия човешки дневен ред.

Несигурността не трябва да се възприема от хората в негативен план, тъй като тя е основен „двигател“ на позитивните от гледна точка на *сигурността* промени в заобикалящия ги свят. Усещането за *несигурност* е „провокирало“ много от човешките достижения, които целят средата, в която човечеството пребивава като цяло, като отделно взети групи или пък индивиди, да бъде сигурна. Този позитивен ракурс в перспективата на *несигурността* е валиден само защото човешката *наличност* има възможност да *реагира спрямо заобикалящата я среда*, т.е. притежава свойството **рефлексивност**. Нещо повече, човешката *наличност*, за разлика от останалите форми на живот, притежаващи само рефлексивност, е допълнена от качеството **рефлексия**, т.е. възможността да се *самоосъзнава, самонаблюдава и самоопознава* в средата си на пребиваване. Човекът, освен че може да наблюдава/регистрира тази среда в един по-отдалечен от непосредственото с нея съприкосновение план, също така може да анализира настъпващите промените в тази среда, разбирайки причините за тях, да предвижда и прогнозира нови промени в нея и да реагира/рефлектира изпреварващо спрямо причините по подходящ за нейната сигурност начин.

Димитър Йончев в своето изследователско търсене на смисъла и съдържанието на сигурността дефинира *човешката наличност* като *присъствие* (запознайте се с труда му „В търсене на сигурността: Сигурността в концепцията на присъствието“). Според него *наличностите* от неживия свят само съществуват пасивно, бивайки едновременно с това подложени на различни въздействия. **Живите същества** имат своето отношение към средата, в която пребивават, като по-примитивните притежават *някаква избирателна способност*, така че да са в предпочитано равновесие със заобикалящата среда, а *по-висшите форми* на живот дори *преживяват като усещания* своето равновесно или не състояние, но **само в**

даден момент. **Човекът и неговите общностни образувания** като *присъстващи* не само преживяват своите моментни състояния, но *имат устойчиви образи за тях, знаят себе си в някаква степен*, а сигурността в нейното собствено съдържание е както *стремеж, така и състояние на желано равновесие на присъстващия в неговата среда*, която той целенасочено може да променя в интерес на сигурността си. Тези присъствия са субекти спрямо заобикалящия ги свят, като имат свои цели, воля и суверенитет. Повечето от тях са **пределни присъствия**, т.е. обособени по определен начин индивидуални човешки наличности, с определени цели и необходимия за постигането им материален набор от средства.

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА, РИСКОВЕ, ЗАПЛАХИ

Разкриването на предизвикателствата, рисковете и заплахите е главна цел на разузнаването от гледна точка на неговата информационна дейност. Не е необходимо за разкриването на всички предизвикателства, рискове и заплахи да се прилагат скритите методи на разузнаването. Немалка част от тях са разпознаваеми посредством човешките сетива, усилените със сензори и датчици, натрупания емпиричен човешки опит и изградената интуиция, както и въз основа на анализи на общодостъпна информация посредством подходящи научно доказали се методи. При все това разузнаването, като е специфично ориентирана към откриването на опасности дейност, постоянно „сканира“ конкурентните пространства за признаци за предизвикателства, рискове и заплахи, идентифицира ги и ги систематизира, както и насочва вниманието към тях на ръководството на суверенитета си за прилагане на нескрити дейности за по-нататъшното им наблюдение и превенция. Ако е необходимо, и при съответно възложени задачи от ръководството, разузнаването съсредоточава целенасочено скритата си дейност по доразкриване на характера, движещите сили и насоката на развитие на някои от тези предизвикателства, рискове и заплахи. От гледна точка на схващанията за сигурността в концепцията за присъствието се възприема, че:

1. *Предизвикателствата* са състояния на средата на сигурност, които са наблюдаеми (т.е. реално видими, дори и само като признаци), и в тях се съзира/предполага определен вреден потенциал (например намеренията на конкурентния суверенитет за закупуване на модерни високоточни ракетни системи „земя – земя“). Принципно всяка среда има потенциал да въздейства на изграждащите я структури (включително на тяхното влияние помежду им), като в повечето случаи тези въздействия са вредни от гледна точка на стремящия се към сигурност, доколкото променят изграденото вече от него равновесие със заобикалящите го присъствия.

2. *Заплахите*, най-общо казано, са вредни въздействия, които са в процес на предстоящо случване спрямо присъстващия (освен намерения

вече има информация за реализирани договори за доставка на ракетните системи). Заплахата е видима и конкретно добре очертана. Освен това тя е и въздействаща върху емоционално-психическия свят на присъстващия, който може да се мобилизира за отговор, но може и да се демобилизира, уплаши, отстъпи и в резултат да загуби всякакъв контрол върху протичащите вредни въздействия с всички, произтичащи от това кризисни последици. Ето защо, веднъж дефинирани като заплаха за сигурността, дадени ситуация, процес или обект трябва да се третираат със специален интерес и с всички сили и средства да бъдат доразкривани, в това число и по време на тяхната промяна при приложено противодействие и контравъздействие. В този смисъл в комплекса от прилагани действия свое значимо място заема разузнаването както със своята информационна, така и с въздействащата си функция.

3. *Рискът* е вредно въздействие, което не е било забелязано/различено като предизвикателство, вече започващо да прераства в заплаха, или пък е пренебрегнато като такова. Не всяко предизвикателство прераства в заплаха, като този процес е въпрос на съответното за това стечение на обстоятелствата. Рискът е вероятността да се случи това стечение на обстоятелствата, при което настъпват вредни последици за субекта на сигурност (има информация, че ракетните системи са развърнати далеч от територията на разузнаващия субект и са предназначени да сдържат заплаха от трети суверенитет). Рискът може да се управлява, но за да се случи това, е необходима предварителна подготовка, която започва първо с неговото идентифициране, при което своето място имат и скритите разузнавателни методи. След това в хода на самото управление на риска разузнаването също има своята роля за държавния суверенитет – при това с особено място в определени случаи на прилагане на неговата въздействаща функция. Големината на риска е правопрпорционална на вероятността да се сбъдне и вредните последици, които може да произведе. (Вероятността ракетните системи да се използват срещу разузнаващия суверенитет е малка, като: 1. Ако се стигне до това, количеството, обсегът и мощта на ракетите не биха нанесли критични загуби, поради което рискът от тях е минимален и може да се пренебрегне; 2. Ако обаче последиците от тях биха били

значителни, рискът вече е с такава големина, че трябва да се предприемат мерки за управлението (сnižаването) му.) Това означава, че с еднакво внимание трябва да се третират както събития с малки вредни последици, но с голяма вероятност да се сбъднат, така и малко вероятни събития, но с много големи вредни последици.

ДЕЙНОСТ НА КОНТРАРАЗУЗНАВАТЕЛНИЯ ОРГАН

Основните задачи на контраразузнавателния орган са:

– разкриване, предотвратяване и пресичане на разузнавателна информационна дейност, в това число и създаване на разузнавателни позиции чрез изграждането на лица, източници на разузнавателна информация;

– осигуряване на опазването на държавната и служебната тайна чрез предотвратяване нарушаването на функционирането на националната система за защита на класифицираната информация;

– откриване на лица, които се стремят да установят контакти и се поставят в услуга на чужди разузнавания (самоинициативници);

– пресичане на действията на чуждестранни разузнавания, насочени към създаване на екстремистки, националистически, сепаратистки или други нелегални движения в защитаваната държава, на подривно настроени емигрантски организации и на международни екстремистки и други радикални организации, които се опитват да изпрацат на нейна територия свои агенти, емисари и съмишленици с цел организиране на подривни групи и организации вътре в защитаваната държава;

– разкриване, предотвратяване и пресичане на противоконституционна терористична и екстремистка, сепаратистка, диверсионна, саботажна и друга подривна дейност за непосредствено въздействие.

Освен изброените задачи, които имат пряко отношение към противодействието на дейността на чуждите разузнавания, контраразузнавателният орган решава и други, свързани с предизвикателства, рискове и заплахи за сигурността на суверенитета му, като:

– разкриване и пресичане на канали за незаконна международна търговия с оръжие и изделия, и технологии с двойна употреба;

– предотвратяване на незаконно производство, съхраняване и разпространяване на общоопасни средства, изделия или технологии с двойна употреба, наркотични вещества и прекурсори;

– разкриване, предотвратяване и пресичане на заплахи за икономическата и финансовата сигурност на защитаваната държава;

- защита на критичната инфраструктура;
- предотвратяване на изпиране и инвестиране на финансови средства, придобити посредством престъпен начин;
- противодействие на трансграничната организирана престъпност, като трафик на хора, оръжие, наркотици и финансови средства;
- разкриване на корупция и връзки с организираната престъпност на високопоставени лица в защитавания суверенитет.

Макар изброените задачи на контраразузнавателния орган да нямат пряка обвързаност с „легитимната“ дейност (т.е. дейност, която е нормативно допустима от гледна точка на административно-правните разпоредби на разузнаващия суверенитет) на чуждите разузнавания, като се има предвид, че последните понякога използват престъпни структури и лица за постигане на своите цели, може да се заключи, че изпълнението на тези задачи също способства опосредствано контраразузнавателната работа.

Дейностите на контраразузнавателния орган в зависимост от обектите, по които те се осъществяват, могат да се класифицират в следните групи и направления:

- **по категорията на противниците** – борба с разузнавателната дейност на чуждестранните специални служби; противодействие на други задгранични организации, осъществяващи дейност срещу защитаваната държава. Тези направления например могат да се подразделят на линии на контраразузнавателната работа: сръбска, руска, иранска; борба с международния тероризъм; противодействия на нелегални трафици и др.;
- **по формите на разузнавателната работа** – противодействие на шпионажа, включително кибершпионажа, терора, диверсиите, саботажа, информационно-психологическите операции и др.;
- **по обектите на посегателства** – контраразузнавателно осигуряване на въоръжените сили, на стратегически икономически обекти и дейности, на държавни учреждения, на юридически лица и граждани зад граница и др.

Контраразузнавателната дейност по всички тези направления се осъществява **комплексно и взаимодопълващо**, тъй като в много случаи зад тях седят едни и същи инициращи ги субекти. Последните всъщност са **обекти на контраразузнавателната дейност** и сред тях са: *чуждестранни разузнавания и други специални служби; задгранични*

емигрантски, екстремистки и радикални организации; центрове за информационно-психологически операции на противника; национални и трансгранични операции, както и отделни лица вътре в защитаваната държава, влизащи или не в контакт с противника с престъпни цели.

Предвид комплексния характер на контраразузнавателната дейност някои автори използват понятието **система от контраразузнавателни мерки**, под което трябва да се разбира най-общо съвкупността от взаимно свързани и обединени от единен замисъл конкретни предписания, правила, процедури, правни, етични или обичайни норми, действия, мероприятия и операции, както и дейности с наказателно-правен, административно-правен, организационно-технически, инженерен, военен, охранителен, профилактично-превантивен и агентурно-оперативен характер, които се прилагат и са насочени към разкриване, предотвратяване, пресичане и неутрализиране на скрити разузнавателни посегателства на чужди специални служби срещу сигурността на защитаваната държава. Отделните конкретни типове мерки се организират и осъществяват от различни субекти, които се намират в обсега на трите основни типа власт – законодателна, съдебна и изпълнителна. Основните подсистеми на субекта на разузнавателното противодействие са различни видове служби за сигурност, които носят пряка отговорност за сигурността на държавата, като към тях се причисляват:

– *контраразузнавателните структури*, на които са законово възложени правомощия за противодействие на разузнавателни и други посегателства, насочени срещу политически, икономически, военни, научни, научно-технически, екологични, енергийни, транспортни и съобщителни, културни и други обекти;

– *разузнавателните служби*, на които законово са предоставени пълномощия да неутрализират разузнавателни дейности на чужди специални служби;

– *оперативно-техническите служби*, които по силата на законово определени права и задължения изпълняват функции и задачи да организират прилагането на специални разузнавателни средства и използването на специални оперативни способности;

– *оперативно-издирвателните служби* за противодействие на престъпността.

Освен пряко ангажираните служби, създаващи събирателния образ на субекта на разузнавателно противодействие, той непосредствено се подкрепя също така от: службите за обществен ред; структурите за спасяване на населението при бедствия и аварии; обществени организации и сдружения от неправителствения сектор, имащи отношение към защитата на националната сигурност; патриотично настроени слоеве от населението на страната; партньорски служби и структури за колективна защита на сигурността.

ЛИЦА, ИЗТОЧНИЦИ НА РАЗУЗНАВАТЕЛНА ИНФОРМАЦИЯ

Съществено място при изпълнението на разузнавателни задачи по добиване на необходимата информация (особено на неявната/скритата) заема използването на хора като източници на разузнавателна информация, за което често се използват термини като агентурно разузнаване или пък HUMINT. Организационните задачи в агентурното разузнаване имат две основни цели – изграждането и ръководството на лица, които са източници на информация или реализиращи някакво въздействие.

Специфично за разузнаването чрез хора (лица) е:

– по-високата степен на субективизъм, което води до изкривяване на информацията или дори до протичане на дезинформация;

– наличие на сериозни рискове за самите участници в процеса на добиването и предаването на разузнавателна информация, които могат да бъдат съдебно преследвани и наказвани, а в някои случаи и физически да бъдат малтретирани и премахвани;

– възможност за добиване на много по-значима информация за непосредствените (тактически) или по-отдалечени в бъдещето (стратегически) намерения на ръководството на конкурентния суверенитет.

Въз основа на анализ на схващанията на съвременните българските автори в областта на разузнавателната теория и практика, засягаща добиването на разузнавателна информация от хора, се достига до една обобщаваща дефиниция за лицата, източници на разузнавателна информация (ЛИРИ), а именно: **Под лице, източник на разузнавателна информация (ЛИРИ), може да се възприеме всяко лице от разузнаващия, разузнавания или трети суверенитет, което има достъп лично (визуално или слухово) или опосредствано (чрез други лица) до информация, представляваща интерес за разузнавателната организация, както и с това лице има установен (договорено осъзнат**

или не) канал за постъпването на тази информация в разузнавателната организация.

Различните видове ЛИРИ могат да се дефинират и класифицират въз основа на следните критерии:

1. Характерът на скритостта на поддържаните с разузнаването контакти – двустранно и едностранно конспиративни или предполагаемо конспиративни. В първия случай ЛИРИ са наясно, че контактуват с представители на разузнаването и съзнателно се стремят заедно с тях да скриват този контакт. Във втория случай само представителят на разузнаването се стреми да скрива контакта или най-малкото неговото разузнавателно съдържание. При т.нар. „предполагаемо конспиративни“ става въпрос за мерките, взети от самоинициативника да скрие своя подход за предлагане на разузнавателна информация. Този критерий гарантира изискването секретност към разузнавателната информация, т.е. да не става ясно на разузнавания суверенитет с каква информация за него разполага разузнаващият суверенитет.

2. Продължителността на поддържаните контакти с разузнаването – дълговременни, кратковременни или еднократни. Критерият осигурява постигането на качества на разузнавателната информация, като относимост и важност или с други думи – целенасоченост на добивана информация, тъй като при дълговременните контакти несъмнено се изгражда яснота какво и как може да се добие от дадено ЛИРИ.

3. Степента на предвидимост на постъпващата от ЛИРИ информация – ниска, средна и висока. Този критерий има отношение към своевременността на добиване на разузнавателна информация и се определя от характера на изграденото разузнавателно сътрудничество – доколко и в каква форма то е предварително договорено.

4. Степента на достоверност на добиваната от тях информация – висока, средна, ниска. Достоверността предполага, че получените сведения трябва да съответстват на обективната действителност. Последното зависи освен от личните качества и обществената позиция на лицето, също и от това то осъзнато да съдейства

на разузнавателната организация в условията на дълговременен контакт, което позволява да бъде подходящо обучавано и коригирано.

5. Статутът им спрямо разузнаващия и разузнаван суверенитет – носители са на административен статут на принадлежност към собствения, разузнавания или трети суверенитет или пък са с присвоен за целите на разузнаването нелегален статут спрямо определен суверенитет.

Въз основа на горните критерии ЛИРИ могат да бъдат класифицирани в следните типове:

1. Секретни сътрудници от чужд суверенитет (ССЧС, често наричани агенти) – контактите на разузнаването с тях са двустранно конспиративни и дълговременни; характерна е висока степен на предвидимост и достоверност на добиваната разузнавателна информация; ССЧС не принадлежат към общността от индивиди на собствения суверенитет, като могат да са от разузнавания или трети суверенитет.

2. Секретни сътрудници от собствения суверенитет (СССС) – контактите на разузнаването с тях са двустранно конспиративни и дълговременни; характерна е висока степен на предвидимост и достоверност на добиваната разузнавателна информация; ССССС принадлежат към общността от индивиди на собствения суверенитет. В частност към тази група могат да бъдат причислени и някои от щатните служители на разузнаването – онези, които действат оперативно на територията на разузнавания суверенитет, използвайки визуално и слухово наблюдение, както и улеснения достъп до открити източници за обработка и извличане на разузнавателни данни.

3. Нелегални секретни сътрудници от чужд суверенитет (НССЧС) – контактите на разузнаването с тях са двустранно конспиративни и дълговременни; характерна е висока степен на предвидимост и достоверност на добиваната разузнавателна информация; НССЧС ползват присвоен нелегален статут спрямо разузнавания суверенитет, като не принадлежат към общността от индивиди на собствения суверенитет – могат да са както от разузнавания, така и от трети суверенитет.

4. Нелегални секретни сътрудници от собствения суверенитет (НСССС) – контактите на разузнаването с тях са двустранно конспиративни и дълговременни; характерна е висока степен на предвидимост и достоверност на добиваната разузнавателна информация; НСССС ползват присвоен нелегален статут спрямо разузнавания суверенитет, като принадлежат към общността от индивиди на собствения суверенитет. По принцип това са щатни служители на разузнаването.

5. Доверителна връзка/лице (ДВ) – контактите на разузнаването с тях са едностранно конспиративни и дълговременни; характерна е средна степен на предвидимост и средна степен на достоверност на добиваната разузнавателна информация. ДВ не принадлежат към общността от индивиди на собствения суверенитет, като могат да са от разузнавания или трети суверенитет.

6. Самоинициативник доброжелател (СИД) – контактът на разузнаването с това ЛИРИ е предполагаемо конспиративен и по първоначална инициатива на лицето, като е най-вероятно еднократен; характерна е ниска степен на предвидимост и неясна априори степен на достоверност на добиваната разузнавателна информация (от много висока до ниска и дори с вероятност да е дезинформация); СИД не принадлежи към общността от индивиди на собствения суверенитет, като може да е от разузнавания или трети суверенитет, а в някои случаи и от контраразузнавателния орган на разузнавания суверенитет.

7. Неангажирано лице (НАЛ) (разузнавателна информация се добива от НАЛ в разговори „на тъмно“ или чрез подслушване) – контактът на разузнаването с този тип ЛИРИ е едностранно конспиративен и по инициатива на оперативния работник от разузнаването, като може да е еднократен или в някои случаи кратковременен; характерна е средна степен на предвидимост и достоверност на добиваната разузнавателна информация; НАЛ не принадлежи към общността от индивиди на собствения суверенитет, като може да е от разузнавания или трети суверенитет.

8. Общоползна връзка (ОПВ) – контактите на разузнаването с ОПВ са едностранно конспиративни и по принцип дълговременни; характерна е относително ниска степен на предвидимост и достоверност на добиваната разузнавателна информация; този тип ЛИРИ принадлежат

към общността от индивиди както на собствения суверенитет, така и на разузнавания или на трети суверенитет.

В горната класификация не е представено лице, от което се извлича разузнавателна информация с помощта на разпит, доколкото това е особен случай, изискващ наличие на възможност за използването на специфичен морално-психологически натиск, и освен това разпитът да се провежда в условията на собствения суверенитет.

За класическо, основно и възприемано като най-ефективно ЛИРИ се смята агентът, откъдето естествено произтича и често използваното определение „агентурно“ за разузнаването чрез хора. При все това разузнавателната значимост на лицата, източници на разузнавателна информация, от представената по-горе класификация би могла да бъде подложена на едно, макар и формализирано сравнение, като се скалират със стойности 1, 2 и 3 различните степени на всеки от петте критерия:

1. Конспиративност на контакта (КК):
  - предполагаемо конспиративен – 1;
  - едностранно конспиративен – 2;
  - двустранно конспиративен – 3.
2. Продължителност на контакта (ПрК):
  - еднократен – 1;
  - кратковременен – 2;
  - дълговременен – 3.
3. Предвидимост на информацията (ПрИ):
  - ниска – 1;
  - средна – 2;
  - висока – 3.
4. Достоверност на информацията (ДИ):
  - ниска – 1;
  - средна – 2;
  - висока – 3.
5. По отношение на статута (Ст):
  - ЛИРИ от собствения суверенитет – 1;
  - ЛИРИ от чужд или трети суверенитет – 2;
  - ЛИРИ с нелегален статут – 3.

Таблица 1

Критерий	ССЧС	СССС	НССЧС	НСССС	ДВ	СИД	НАЛ	ОПВ
КК	3	3	3	3	2	1	2	2
ПрК	3	3	3	3	3	1	1,5	3
При	3	3	3	3	2	1	2	1
ДИ	3	3	3	3	2	2	2	1
Ст	2	1	3	3	2	2	2	1,5
Общо:	14	13	15	15	11	7	9,5	8,5

В таблица 1 са изложени резултатите относно разузнавателната значимост на различните видове ЛИРИ при така предприетия подход. От нея е видно, че с най-висока разузнавателна значимост са нелегалните секретни сътрудници, като в зависимост от конкретните обстоятелства би могло да имат определено предимство тези от чужд или тези от собствен суверенитет. С втори резултат от скалирането са секретните сътрудници от чужд суверенитет, наричани също агенти, които като реални административно-граждански дискурси търпят някои ограничения в оперативната си дейност в сравнение с нелегалните. Близко до тези два типа като резултат от скалирането са доверителните връзки (лица), при които липсва достатъчно ниво на конспиративност на канала за предаване на разузнавателната информация, а също така не е в най-висока степен нейната предвидимост и достоверност. Много близко един до друг като резултат са неангажираните лица и ОПВ. При НАЛ дълготрайността на контакта е оценена с 1,5, доколкото той може да е еднократен или краткотраен. Със стойност 1,5 е оценен критерият „статут“ на ОПВ, доколкото тя може да е от собствения или чужд суверенитет. С най-нисък резултат са самоинициативниците доброжелатели, при които нито има яснота кога ще се появят, нито доколко са скрили подхода си, а също и доколко предлаганата от тях информация е необходима на разузнавателната организация.

РЕЦЕНЗИЯ

от полковник доц. д-р Боти Видолов

Учебникът „Разузнаване и странознание“ е написан от полковник доц. д-р Мариан Драганов Нинов.

Учебникът е насочен към специалисти, експерти и обучаеми, изучаващи дисциплини в магистърските специалности в област на висшето образование „Сигурност и отбрана“, но също така е достъпен и за читатели, които биха искали да се запознаят с тази специфична област на познанието или да задълбочат знанията си в нея.

В учебника са застъпени както класическите концепции, така и съвременни изследвания, допълващи познанието по разузнавателно странознание, което придава актуалност и значимост на учебника.

Учебникът притежава класическа структура. Езикът, използван в текста, е достъпен, а изказът ясен. Съдържанието на главите е разработено прецизно, което улеснява читателя. Понятията са ясно и достъпно дефинирани, което е още едно достойнство на научния труд.

Уводът въвежда читателя към основните начала на използваното от автора понятие разузнавателно странознание, като го насочва към новостите в областта. В осем самостоятелни глави са изяснени основните връзки на разузнаването и изучаването на факторите на средата за разузнаване. Обяснена е структурата на средата на разузнаване и връзката ѝ с разузнавателното странознание.

За тази цел авторът в първите две глави отделя повече внимание на разузнаването като специфичен вид дейност, при което изяснява понятието среда за разузнаване и нейното вписване в процеса на разузнаване, като за целта използва понятия като природна среда, обекти за разузнаване и субекти на контраразузнавателно противодействие. Излага също така съществените характеристики на средата за разузнаване, като материално, рефлексивно, подредено и културно присъствие, както и някои техни обвързаности с разузнавателните дейности. В трета глава

обосновава въвеждането на понятието разузнавателно странознание като специфичен клон на странознанието, регионалната и военната география. Изяснява обекта, предмета и функциите му. В следващите пет глави разглежда влиянията на физикогеографските компоненти, населението и историята, културата и народопсихологията, държавната подредба, както и икономиката и инфраструктурата върху провежданите разузнавателни дейности в суверенитета на дадена държава. Посочва възможните подходи за изучаване на същността и особеностите на тези компоненти, така че те да се провеждат ефективно и безопасно.

В приложения авторът предоставя кратки разяснения, свързани със съдържанието на първите две глави, така че ползващите учебника да могат да навлязат в някои специфики на сигурността и разузнаването.

Полковник доц. д-р Нинов разглежда в най-обобщен вид средата за/на разузнаване като микс от природна среда и човешко присъствие и дейност – източниците на предизвикателства и заплахи за сигурността. Поради това той разглежда нейното изучаване като такова, което попада в полето на географските науки, а тъй като то е привързано към определена територия – най-често тази на дадена държава, то това налага да се свързва със странознанието. Прилагането на специфичен опознавателен поглед спрямо него, от гледна точка на интересите на разузнавателните дейности, отвежда читателя до обекта, предмета и функциите на т.нар. разузнавателно странознание. Авторът разглежда този подраздел на странознанието, а и на регионалната и военната география като основание за запознатия да поставя изискването за основа за ефективно и безопасно провеждане на разузнавателните дейности, което се реализира посредством познавателно-сравнителната и прикриващата му функция.

Полковник доц. д-р Нинов разглежда основните елементи на разузнавателното странознание – физикогеографските компоненти на природната среда, населението и историята, културата и народопсихологията, държавната подредба, както и икономиката и инфраструктурата, като неразривно свързани помежду си, взаимно влияейки си, но едновременно с това имащи собствено присъствие и специфично въздействие върху разузнавателните дейности. Той посочва,

че това изисква запознаването с всеки от тях да е добре систематизирано и индивидуално целенасочено. Изисква и прилагането на специфични подходи, така че да се разкрие максимално добре как конкретните за дадена страна особености биха повлияли на дейността на разузнаването.

С разработването на този учебник полковник доц. д-р Нинов разкрива спецификата на взаимовръзката между разузнаване и странознание, която е обективно съществуваща. В учебника се предлага запознаването с обекта, предмета, функциите и закономерностите на разузнавателното странознание, което несъмнено ще е от полза на експертите в разузнавателните дейности, а също така това би довело и до разбирането на практико-приложните им особености на реализиране от потребителите на резултатите от тях.

Полковник доц. д-р Нинов има многобройни публикации в сферата на националната сигурност и настоящият учебник е продължение и свидетелство за трайните му интереси в тази област.

РЕЦЕНЗИЯ

от доцент д-р Иван Панчев

Разузнаването е специфична дейност, чрез която се реализират информационната и превантивната функция на системата за защита на националната сигурност с цел неутрализиране на рисковете и заплахите за националната сигурност.

Предложената структура на учебника дава възможност на автора да извърши задълбочени изследвания относно обектите за разузнаване, характеристиките на средата за разузнаване, влиянието на факторите, оказващи влияние при организирането и воденето на разузнаването и подходите за изучаване на същите.

На основата на извършените изследвания в учебника са посочени същността на понятията сигурност и разузнаване, обектите за разузнаване, субектите на разузнавателно противодействие и критериите за класификации на разузнавателните дейности.

Изведени са същността и характеристиките на средата за разузнаване, като материално, рефлексивно, подредено и културно присъствие, както и някои техни обвързаности с разузнавателните дейности.

Авторът обосновава въвеждането на понятието разузнавателно странознание като специфичен клон на странознанието, регионалната и военната география. Изяснени са обектът, предметът и основните функции на същото.

Извършен е задълбочен анализ на влиянието на физикогеографските компоненти, населението и историята, културата и народопсихологията, държавната подредба, както и икономиката и инфраструктурата върху провежданите разузнавателни дейности в суверенитета на дадена държава.

В резултат на задълбочените научни изследвания и богатия професионален опит на автора са изведени взаимовръзката между разузнаване и странознание, практико-приложните особености на средата за разузнаване и специфични подходи за изучаване на същата.

Представеният от доцент д-р Мариан Нинов за публикуване учебник „Разузнаване и странознание“ представлява задълбочен, самостоятелно разработен научен труд по въпросите на разузнаването и странознанието.

Авторът е използвал изчерпателни и актуални литературни източници.

Учебникът може да се използва в учебния процес на Военна академия „Г. С. Раковски“ при обучението на слушатели, докторанти, специализанти, както и от командирите при организиране на подготовката на офицерите от щабовете и формиранията на Българската армия.

На основание на получените научни резултати и тяхното практическо приложение предлагам учебникът, разработен от доцент д-р Мариан Нинов, да бъде публикуван.

Мариан Нинов

РАЗУЗНАВАНЕ И СТРАНОЗНАНИЕ

Българска
Първо издание

Редактор
Денка Данчева

Формат 70x100/16

Печат – Военна академия „Г. С. Раковски“

ISBN 978-619-7478-65-5

ISBN 978-619-7478-65-5

